

משבר רצועת עזה: מענה לאתגר

עורכים:

ענת קורץ, אודי דקל, בנדטה ברטי

משבר רצועת עזה - מענה לאתגר

עורכים: ענת קורץ, אודי דקל, בנדטה ברטי

המכון למחקרי ביטחון לאומי **INSS**

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל. קהל המטרה של המכון הוא דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שהוא מצא כראויים לתשומת הלב הציבורית, תוך שמירה על מדיניות נוקשה של אי משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את עמדות המכון, נאמניו או האישים והגופים התומכים בו.

משבר רצועת עזה: מענה לאתגר

עורכים:

ענת קורץ, אודי דקל, בנדטה ברטי

The Crisis of the Gaza Strip: A Way Out

Anat Kurz, Udi Dekel, and Benedetta Berti,
Editors

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חברה לתועלת הציבור - חל"ץ)

חיים לבנון 40
ת.ד. 39950
רמת-אביב
תל-אביב 6997556

דוא"ל: info@inss.org.il
אתר המכון: <http://www.inss.org.il/he>

ISBN: 978-965-92659-2-3

כל הזכויות שמורות © ינואר 2018

עורכת עברית: מירה ילין
הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
עיצוב העטיפה: מיכל סמו קובץ, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
בתמונה: משאיות עמוסות בסחורה, מעבר כרם שלום, 28 באוגוסט 2014.
הצילום: SAID KHATIB /AFP /Getty Images

דפוס: אלינר, פתח תקווה

תוכן עניינים

7	הקדמה
	שיקום רצועת עזה – צורך השעה
9	אודי דקל וענת קורץ
	סוגיית המשילות
	משילות חמאס ברצועת עזה
25	בנדטה ברטי וענת קורץ
	הרשות הפלסטינית והמצב ברצועת עזה
33	שלמה ברום
	ההתעצמות הצבאית של חמאס
41	קובי מיכאל ועומר דוסטרי
	הסלפייה – ג'האדייה בעזה כאופוזיציה לשלטון חמאס
51	יורם שוייצר
	תשתיות במשבר
	ביטחון אנושי ומגמות הומניטריות בעזה: מבט על העשור החולף
59	בנדטה ברטי ואלזבט צורקוב
	משבר המים והחשמל בעזה: תמונת מצב 2017
65	גדעון ברומברג, ג'וליה ג'ורדנו, עודד ערן ועמרי אלעד
	משבר המים והתברואה בעזה והשפעתו על בריאות הציבור
73	שירה עפרון, ג'ורדן ר. פישבך, ג'וליה ג'ורדנו
	הכלכלה של רצועת עזה
89	אלון ריגר וערן ישיב

מעורבות אזורית ובינלאומית

מדיניות ישראל כלפי רצועה עזה

99

אודי דקל

עשור להשתלטות חמאס על עזה: נקודת המבט המצרית

111

אופיר וינטר ובר לופו

טורקיה ועזה

121

גליה לינדנשטראוס

מדיניותה של איראן כלפי עזה

129

סימה שיין ואנה כתרין

מדינות המפרץ, ישראל וחמאס

135

יואל גוז'נסקי

מדיניותה של ארצות הברית כלפי רצועת עזה

143

שירה עפרון ואילן גולדנברג

159

המחברים

הקדמה

במכון למחקרי ביטחון לאומי התנהל במהלך 2017 פרויקט לבחינת המצב ברצועת עזה, שהתייחס לתנאים הפוליטיים, הכלכליים, התשתיתיים והביטחוניים השוררים באזור, על ביטוייהם השלובים והשלכותיהם קצרות הטווח וארוכות הטווח. הפרויקט התבסס על ניתוח המצב ברצועת עזה מהיבטים שונים, שלהם מוקדשים המאמרים הכלולים בקובץ זה. תכליתו הייתה לספק בסיס מחקרי לטענה בזכות הערכה מחודשת של מדיניות ישראל ביחס לאזור והנעת תוכנית שיקום בינלאומית עבורו, על יסוד הערכה כי מתעצמת ברצועה בעיה חריפה בתחום התשתיות, שהיא רוויית סכנות הומניטריות ואיומים ביטחוניים.

מהמאמרים הכלולים בקובץ זה עולות מסקנות ברורות, שמשמעויותיהן יחד ולחוד הן שמהלכים לשיקום הרצועה הם צורך השעה. מסקנה זו הודגשה גם בדיונים שהתקיימו במסגרת סדנה שנערכה במכון למחקרי ביטחון לאומי בשיתוף קרן היינריך בל, ובה השתתפו מומחים הבקיאים במצב ברצועה ונציגי ארגונים בינלאומיים וארגונים לא-ממשלתיים הפועלים ברצועה. הערכה נוספת ששותפים לה רבים מכותבי המאמרים וכן משתתפי הסדנה היא כי רישומו של מפעל שיקום יהיה ניכר רק לאורך זמן. משמעותם של דברים אלה היא שלא יהיה די במודעות למצוקה ברצועה ובהסכמה פורמלית לגבי הצורך לשפר בה את תנאי החיים והתשתיות, ואף לא בגיוס משאבים ראשוני ובהשקתם בפועל של מהלכים בכיוון זה. כל אלה לא יוכלו לבלום מיידית את קריסת התשתיות החברתיות והכלכליות ברצועה, או למנוע כליל תקריות אלימות בין ישראל לחמאס, שאפשר כי יסלימו ויגררו עימות נרחב.

למרות זאת, יש לגבש את פרטיו של מפעל השיקום ולנקוט צעדים בהתאם, במטרה להעלות עם הזמן את הסיכוי לצמצם את גורמי הסיכון שמקורם באזור, ולבסס רגיעה חברתית וביטחונית שניתן להעריך כי תוסיף מוטיבציה להשקעה בתשתיות באזור. את 'הסכם הפיוס', שגובש בין חמאס לרשות כפלסטינית באוקטובר 2017, יש לבחון כהתפתחות שבכוחה להקל על מדינות, מוסדות וארגונים, שיגלו נכונות לקחת חלק במפעל השיקום, לתאם את פרטיו ולפעול למימושו.

אשר למבנהו של מפעל השיקום, מוסכם כי עליו להתבצע במעורבות מחויבת וארוכת טווח מצד מוסדות ומדינות מהמזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. זאת, כדי לספק לו תוקף ולגיטימציה רחבים ככל האפשר, וכן את המשאבים הרבים שיידרשו לקידומו. פרק הפתיחה של הקובץ דן בהרחבה ברציונל להשקת פרויקט שיקום לרצועת עזה, שיושק ביוזמה ישראלית ויבוצע בתיאום ובמעורבות אזוריים ובינלאומיים נרחבים. כן מפורטים בפרק זה שלביו ורכיביו של מפעל השיקום המורכב, המקיף ועתיר המשאבים, הנדרש כדי לשפר את תנאי החיים ברצועה, ולפיכך לצמצם את פוטנציאל הנפץ ההומניטרי והביטחוני הגלום במצב הקיים באזור. תודות עורכי הקובץ מסורות לכותבי המאמרים, לקרן היינריך בל ולמשתתפי הסדנה על תרומתם הרבה לקידום הפרויקט ולגיבושו. תודות למשה גרונדמן, מנהל הפרסומים של המכון למחקרי ביטחון לאומי, ולג'ודי רוזן, עורכת המכון למחקרי ביטחון לאומי, על הסיוע הרב בהפקת הקובץ.

ענת קורץ, אודי דקל ובנדטה ברטי

ינואר 2018

שיקום רצועת עזה - צורך השעה

אודי דקל וענת קורץ

תמונת המצב

למצב הנוכחי ברצועה מספר מאפיינים עיקריים: מצוקה כלכלית, תשתיתית ולפיכך הומניטרית חריפה, המזינה נטיות לוחמניות ועלולה לחולל הסלמה ביטחונית בין ישראל לחמאס ולשאר גורמי הטרור הפועלים ברצועה; שליטתו המקיפה והיציבה של חמאס באזור; פוטנציאל ההיזק המוכח של חמאס בזירת הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובהקשר של מעמדה האזורי והבינלאומי של ישראל; מגבלותיה של התניית שיקום הרצועה בהתקדמות מוחשית לקראת הסדר ישראלי-פלסטיני ואף בהתניית "שיקום תמורת פירוז", שמשמעותה פירוק חמאס ושאר הפלגים ברצועה מיכולות צבאיות (בעיקר מתשתית הרקטות ואפשרות הירי תלול המסלול).

רצועת עזה על סף אסון הומניטרי – עשר שנות שלטון חמאס ברצועה התבטאו, בין היתר, בחלוקת משאבים שהותירה את רווחתם ואת עתידם הכלכלי של תושבי הרצועה במקום משני בסדר היום, על חשבון התעצמות צבאית. העדפה זו קעקעה את יסודותיו הכלכליים-חברתיים של האזור, שהיו ממילא רעועים בקנה מידה עולמי, וגם ביחס למצב בגדה המערבית. שלושה סבבים של עימות בין ישראל לחמאס (2009; 2012; 2014) גרמו הרס רחב היקף לתשתיות האזרחיות ברצועה, ומאז נמשכת הקריסה שהביאה את האזור לסף אסון הומניטרי. נוסף לכך, סגר על הרצועה שהנהיגו ישראל ומצרים – ובמסגרתו הגבלות חמורות על מעבר סחורות ואנשים ממנה ואליה, וכן התנגדות עקבית מצד הרשות הפלסטינית לשתף פעולה עם תוכניות שיקום – הקשו ועדיין מקשים השקת תוכניות פיתוח שעשויות עם הזמן לבלום את מגמת הקריסה, ואולי אף לחלץ את הרצועה ממצבה העגום.

המצוקה ברצועה כרקע ומניע להסלמה בעימות בין חמאס לישראל, התנאים הקשים וחוסר התקווה לחיים טובים יותר, וכל שכן להשתלבות הרצועה בהסדר מדיני שיספק מענה, ולו חלקי, למאויים הלאומיים הפלסטיניים לעצמאות, הקלו על

חמאס לגייס תמיכה במצעו המדיני, הגורס בבסיסו של פתרון מדיני לסכסוך עם ישראל. מאידך גיסא, שוב ושוב שימשה הסלמה במאבק נגד ישראל אמצעי בידי חמאס לנסות לאלץ את ישראל וגורמים בינלאומיים להקל את הלחץ מעל הרצועה, וכן על מנת להטיל על ישראל את האשמה למצב המצוקה באזור.

במהלך 2017 התקצר טווח הזמן שהוערך כי יחלוף בטרם יהיו החיים ברצועה בלתי אפשריים, עקב קריסה מוחלטת של תשתיות: גורמי ביטחון בישראל גרסו בשנים האחרונות כי נקודת השבר תגיע ב־2020, וניבאו כי האצה מובחנת של תהליך הקריסה תחולל אסון הומניטרי ותניע את הנהגת חמאס לזיום עימות צבאי מחודש עם ישראל. **יציבות שלטון חמאס ברצועה** – ב־2007 השתלט חמאס על הרצועה בהפיכה צבאית נגד כוחות פת"ח באזור, לאחר ניצחונו בבחירות לרשות המחוקקת הפלסטינית ב־2006 וסירובו של פת"ח להצטרף לממשלת אחדות, עקב סירוב חמאס למלא שלוש דרישות שהציבה הקהילה הבינלאומית כתנאי להכרה בה: הכרה בישראל, הכרה בהסכמים שנחתמו בין ישראל לאש"ף ולרשות הפלסטינית והימנעות מטרור ומאלימות. למעשה, הרצועה היא מאחזו הגיאוגרפי "הטבעי" של חמאס. שם היה מקור כוחו עוד בטרם הוכחה השפעתו המתרחבת בזירה הפלסטינית על ידי תוצאות הבחירות, וכן בשל הקרבה הגיאוגרפית לתנועת האם 'האחים המוסלמים' במצרים. ניסיונות שנערכו בעשור האחרון לגבש הבנות בדבר חלוקת כוח בין שני המחנות – חמאס ופת"ח – העלו חרס על שום היריבות המרה, הארגונית-פוליטית והאידיאולוגית, בין המחנות. הארגונים/מפלגות היריבים אף לא הצליחו להגיע להסכמות לגבי צעדים שיכלו להאט את קריסתה הכלכלית-תשתיתית של הרצועה. מתוקף 'מדיניות הבידול בין הרצועה לגדה' צידדה ישראל בתביעות הרשות הפלסטינית שתכליתן הייתה להקשות על חמאס, במטרה להאיץ כך את היחלשותו ואת אובדן אחיזתו באזור.

בהקשר זה יודגש כי לרשות הפלסטינית יהיה סיכוי לשוב ולשלוט מחדש ברצועה אם הסכם הפיוס, שנחתם בינה לבין חמאס ב־12 באוקטובר 2017, ימומש במלואו. גם אז, שליטתה ברצועה לא תהיה מלאה, משום שחמאס, קרוב לוודאי, לא יסכים לוותר על יכולותיו הצבאיות. ובכל מקרה – סבירות מימושו המלא של הסכם מוטלת בספק רב. לחילופין, הפלת שלטון חמאס תתאפשר אם ישראל תנקוט צעד נרחב ורב-משאבים בכיוון זה, בהנחה שהרשות תהיה מוכנה לקבל אחריות על האזור ועל המצב בו. לבחירתה של ישראל עמדו להלכה שלוש אפשרויות פעולה: הראשונה – מיטוט שלטון חמאס; השנייה – פעילות מתמשכת להחלשת שלטון חמאס ברצועה ולחידוש אחיזתה ושליטתה של הרשות הפלסטינית בה; השלישית – הכרה בפועל בשלטון חמאס. ישראל בחרה בשילוב בין האפשרויות השנייה והשלישית – חתירה להחלשת חמאס מבחינה צבאית בד בבד עם סימונו ככתובת האחראית לנעשה ברצועה, כלומר הכרה בשלטונו. הכרה זו משתקפת בראש ובראשונה בתביעה המוצגת לחמאס לשמור

על רגיעה ביטחונית באזור, תוך אכיפת מדיניות של ריסון על כוחותיו ועל יתר הפלגים הלוחמניים הפעילים ברצועה. יתר על כן, יש להניח שניסיון מעבר שלטוני מחמאס לרשות הפלסטינית ברצועה לא יהיה ישיר וחלק. ברור שהתהליך להחלפת השלטון ברצועה יערב גם שלב של כאוס אלים, ואת סופו מי ישורנו?

חמאס כ"ספוילר" – במשך שנים נחשב חמאס גורם המועד לחבל בכל ניסיון לקדם הידברות מדינית בין ישראל לרשות הפלסטינית לקראת הסדר. השקפה זו לגבי חמאס הייתה תקפה כשמשא ומתן עמד על הפרק. בין היתר, לפיגועים שביצע חמאס נודע תפקיד מפתח בשיבוש היחסים בין ישראל לפלסטינים בשנים שלאחר חתימת הסכמי אוסלו. אולם, על רקע קיפאון מדיני נמשך וגם עקב הידרדרות המצב הכלכלי והתשתיתי ברצועה, משמעותו ההרסנית של הארגון התרחבה מעבר ליכולת לטרפד תהליך מדיני, והיא כוללת איום ישיר על ביטחונה של מדינת ישראל וכן על מעמדה הבינלאומי והאזורי. זאת משום שסבבי העימות, שבין היתר המחישו את ההתעצמות הצבאית של חמאס, גבו מחיר ברכוש ובנפש בישראל ועוררו ביקורת מדינית נגדה מצד מוסדות בינלאומיים ומדינות, על רקע האשמתה בנקיטת תגובה לא־מידתית להתגרריות צבאיות מצד חמאס.

מכאן שעיקר משמעותו של חמאס כ"ספוילר" בשנים האחרונות היא יכולתו המוכחת להעמיד את ישראל במצב בלתי־אפשרי: תגובה נחושה להתגרריות צבאיות מצד חמאס תגרור ביקורת עקב הנזק הבלתי נמנע בנפש ובתשתיות ברצועה, בעוד הימנעות מתגובה תגרור ביקורת ציבורית נגד מקבלי ההחלטות בישראל.

היבט נוסף של יכולת ההיזק של המצב ברצועה ושליטת חמאס באזור הוא שימור הרצועה כמוקד מתח בין ישראל לבין גורמי מפתח שונים במזרח התיכון בפני עצמו, הגם שאינו מנותק מסוגיית הסכסוך הישראלי־פלסטיני בכללה. מאפיין זה של המצב ברצועה בולט במיוחד בעת סבבי הסלמה בין ישראל לחמאס, עת מוכחת שוב ושוב יכולתה של ישראל לגרום נזקים בהיקף ניכר בנפש וברכוש באזור. סבבי לחימה אלה גם מסיגים לאחור את יחסיה השבירים ממילא של ישראל עם מדינות כערב הסעודית, קטר, איחוד האמירויות או טורקיה – שמוכנות לקיים קשרים כלשהם עם ישראל – ובמקביל מבלים ביקורת נגדה ברחוב הערבי והמוסלמי.

שאלת המתח ו/או הרגיעה הביטחוניים הקשורה ברצועה לרונטית במיוחד ליחסיה של ישראל עם מצרים. זו חוששת מכך שתוטל עליה אחריות לנעשה ברצועה, וגם מהסלמה באזור שתקרין על הזירה הפנימית במצרים ותעורר תסיסה על רקע תמיכה עממית בתושבי הרצועה, שעשויה להתרגם גם ללחץ על המשטר לרופף את קשריו הביטחוניים עם ישראל. כן מהווה המצוקה ברצועה גורם מסייע לקשרים בין פלגי טרור וגורמים אסלאמיים רדיקליים ברצועה לבין גורמי דאע"ש הפעילים בחצי־האי סיני. בה בעת, על רקע יריבות בינה לבין קטר וטורקיה מגבילה מצרים את השקעותיהן

ברצועה המיועדות לשיקום (ובתוך כך לביסוס מעמדן בזירה הפלסטינית בפרט ובזירה האזורית בכלל). כל זאת, בעוד מצרים, לצד הובלתה את תהליך הפיוס בין פת"ח לחמאס, חותרת להניח לפתחה של ישראל את מרב האחריות לאזור ומצפה מישראל להתמודד בנחרצות עם חמאס, שהוא ביסודו זרוע של האחים המוסלמים. עם זאת, הקשר האידיאולוגי של חמאס לאחים המוסלמים אינו מונע מהנהגת הארגון ומאיראן לחזור ולקשור קשרים עם הארגון. היחסים עם חמאס, עם כל העליות והמורדות שידעו לאורך השנים, נחשבים בעיני הנהגת הארגון כ"תעודת ביטוח" וכתשתית להמשך ההתעצמות הצבאית, ועבור טהראן כערוץ השפעה בכוח ובפועל בזירה הפלסטינית, ומתוך כך כזירה נוספת שבה ניתן לאתגר את ישראל.

מגבלות הגישה המערכתית לזירת הסכסוך הישראלי-פלסטיני - ישראל התנתקה

מרצועת עזה ב־2005 תוך פינוי כוחות צבא והתנחלויות אזרחיות מהאזור, ואין לה לגביו כל תביעה טריטוריאלית. אומנם אין הכרח משפטי צרף לקיים יחסים אזרחיים וכלכליים עם ארץ אויב (חמאס מכריז על עצמו כאויב מר לישראל, הגם שמאז השתלטותו על הרצועה העלתה הנהגתו מספר הצעות ל'הודנה' - שביתת נשק ארוכת טווח - תמורת נסיגה ישראלית גורפת לגבולות 67), אך למרות זאת יש זיקה בין ישראל לבין הרצועה. לישראל מיוחסת אחריות מוסרית לפחות למצב ברצועה, לא רק בשל הטלת הסגר על האזור, אלא גם לאור הסכמי אוסלו שקבעו כי הגדה המערבית ורצועת עזה הן יחידה טריטוריאלית אחת. הזיקה בין רצועת עזה לבין הגדה המערבית שרירה וקיימת חרף מדיניות הבידול שנקטה ישראל בין האזורים, והיריבות המרה בין חמאס לפת"ח/אש"ף/הרשות הפלסטינית.

עם זאת, ניסיונות לקדם את 'מדיניות הבידול' (ששפותפות לה ישראל והרשות הפלסטינית), קרי, לקדם הבנות בין ישראל לפלסטינים תוך ניצול הקרע הפנים-פלסטיני ובתקווה שהתקדמות מדינית תחליש את חמאס, נחלו כישלון חרוץ. המחשות לכך היו למשל תהליך אנאפוליס, אז הוכיח חמאס את יכולתו לקבוע את סדר היום. את השיחות שאולי היו מגיעות ממילא למבוי סתום קטע סבב הלחימה בין ישראל לחמאס ('עופרת יצוקה', 2009), וכן קשיים שהערימה הרשות על מימוש תוכניות לשיקום הרצועה לאחר סבב הלחימה שהתחולל ב־2014 ('צוק איתן'). משמעות דברים אלה היא שמבחינה ישראלית עקרונית, ראוי היה לא רק להימנע מהתנגדות פעילה לתיאום שגובש בחסות מצרים באוקטובר 2017 בין הרשות הפלסטינית לבין חמאס לגבי ניהולה של רצועת עזה (הגם שממשלת ישראל הודיעה כי היא דבקה בדרישות שהוצגו לחמאס כתנאי לדיאלוג ישיר), אלא אף לעודד את הפשרת היחסים בין חמאס לבין הרשות. זאת משום שרשות פלסטינית מתפקדת הנשענת על בסיס רחב של לגיטימציה לאומית היא אינטרס ישראלי מובהק, בעיקר אם ישראל חפצה בהסדר מדיני-טריטוריאלית עם הפלסטינים.

התיאום האדמיניסטרטיבי שהוסכם בין חמאס לרשות כונה "הסכם פיוס", אך היריבות בין חמאס ופת"ח רחוקה ממיצוי. גם תהליך מדיני קונקרטי מלווה בצעדים שימחישו כוונה לאפשר לישות פלסטינית קיום עצמאי סביר, ואולי גם לשכך נטיות לוחמניות בזירה הפלסטינית בכלל וברצועת עזה בפרט – אינו נמצא על סדר היום. בהקשר זה יוזכר כי ההתקרבות בין חמאס לפת"ח, באוקטובר 2017 שאפשרה את גיבוש ההבנות לגבי ניהול הרצועה, לא נועדה להקל על הרשות הפלסטינית את החזרה לשולחן הדיונים עם ישראל, הגם שהסמכות לניהול מגעים מדיניים עם ישראל נותרה בתחום אחריותה. מטרתה של הרשות, בהסכימה לקחת אחריות על מעברי כרם שלום וארז ועל מנגנוני הביטחון האזרחיים באזור, וכן להסיר סנקציות שהטילה על הרצועה, הייתה לקבל דריסת רגל באזור בתקווה שעם הזמן תוכל לשחזר את שליטתה בו. חמאס מצדו הסכים לכך, בצד התנגדות נחרצת לוותר על התשתית הצבאית שבנה לעצמו במהלך השנים, מתוך הכרה בכרסום במעמדו עקב השבר ההומניטרי ברצועה וכתוצאה מלחץ ישיר שהפעילה עליו מצרים, אשר הגביר את תחושת המבוי הסתום שאליו נקלע.

על ישראל מצדה להכיר בכישלון האסטרטגיה של פגיעה בתנאי חייה של האוכלוסייה בכוונה שתפנה את הזעם והתסכול נגד ההנהגה – במקרה זה חמאס – ובכך תלחץ עליה להיענות לתביעות ישראליות או לתעל את פעולותיה לנושאי רווחה, וכך להקל את העומס והאיום הביטחוני מעל ישראל. אסטרטגיה זו לא השיגה עד כה את יעדה, ההיפך הוכח כנכון.

המשימה – שיקום ומניעת התעצמות חמאס

גיבוש והשקת מפעל השיקום לרצועת עזה יהיה תלוי במילוי מספר דרישות: רגיעה ביטחונית ברצועה, מניעת התעצמות צבאית של חמאס בחסות מהלכי השיקום, גיוס הקהילה הבינלאומית לשיקום, שיתוף פעולה מצד הרשות הפלסטינית ומחויבות מצרית לתוכנית. משום שמדובר ביוזמה ישראלית – שאומנם הכוונה היא כי תבצע בתיאום ואף בהובלה אזורית ובינלאומית – יש לדון בראש ובראשונה בצורך בשינוי מדיניותה של ישראל ביחס לרצועה, ומתוך כך גם ביחס לשלטון חמאס.

שינוי הגישה הישראלית ביחס לרצועה – בחינת שינויים שנרשמו ביחסה של ישראל לרצועת עזה בשנים האחרונות מצביעה על התרופפות במדיניות הסגר לאחר סבבי עימות קשים. כך היה לאחר מבצע 'עופרת יצוקה', לאחר 'עמוד ענן' ולאחר 'צוק איתן'. המסקנה היא כי מדיניות חמאס של הסלמה בעימות במטרה לגרום לישראל להקל בסגר הוכחה כיעילה, הגם שמחיר ההסלמה היה גבוה מבחינת תושבי הרצועה וחמאס עצמו, ולמרות שההקלות שניתנו לא סייעו לשנות באופן מהותי את מצבה העגום של הרצועה. יתר על כן, מסבב לסבב התבססה ההכרה הישראלית כי שלטון

חמאס הוא הכתובת הבלעדית האחראית ברצועה, ואף גברה הנכונות מצידה להגיע עם חמאס להסכמות ולהסדרים, אם כי באמצעות מתווכים ובעיקר מצרים. אפשר לטעון שתנופת שיקום ברצועה תיתפס על ידי הנהגת חמאס כפרס למדיניותה המתגרה והאלימה לאורך שנים, וכעידוד למה שמבחינתה נחשב "עמידה נחושה" מול ישראל. מטענה זו ניתן לגזור הערכה כי דווקא תנופת שיקום תחזק את הנטיות התוקפניות בשורות הארגון. עם זאת, אפשר גם להניח כי תנופת שיקום שתהיה בעלת הישגים מוחשיים תרסן, אומנם לא מייד אלא עם זמן, נטיות לוחמניות בקרב הנהגת חמאס. רווחת תושבי הרצועה לא עמדה לנגד עיני הנהגת הארגון כשבחר בשנים קודמות בהסלמה, אך אפשר שלנוכח האסון ההומניטרי המחריף באזור ובאין תוחלת למאמצים לאכוף על ישראל ומצרים שינוי מדיניות מהותי באמצעים צבאיים, יחול שינוי בשיקולים המנחים אותה.

לאור הנחה זו, המשקפת אופטימיות מדודה ושקולה, יש מקום לבחון הגמשה לפי שעה של המדיניות הישראלית העקבית ביחס לרצועה. הגמשה זו תתבטא ביוזמות שיקום מדודות שיתבצעו בתנאים של רגיעה ביטחונית (יחסית), ותוך המתנה להתפתחות מדינית שתאפשר הידברות עם הרשות הפלסטינית בנוגע לשיקום. במקביל יש לנטוש את הגישה שלפיה התקדמות מדינית עם הפלסטינים תהיה מותנית ברגיעה מתמשכת ברצועת עזה ובכינונה של רשות פלסטינית מאוחדת. גישה זו הרי מעניקה לחמאס זכות וטו על התהליך המדיני ומצרה את טווח הגמישות הישראלית, ויש לשלול מחמאס יכולת זו.

אומנם, סיוע ישראלי לשיקום הרצועה בלי תמורה מדינית או התחייבות מצד חמאס להפסיק כליל את ההתעצמות הצבאית יפגע במידת-מה במעמדה של הרשות. אך מהלכים לשיקום הרצועה אמורים להיות מוכרים כצו השעה לנוכח האיומים והסכנות לישראל וגם לתושבי רצועת עזה, שמקורם במצב באזור ודינם אך לגבור אם לא תינקט פעולה לצמצום. יש להניח כי המצוקה הגוברת באזור תלבה נטיות לוחמניות, שיבואו לידי ביטוי בירי תלול מסלול לעבר ישראל וניסיונות חדירה לשטח ישראל דרך מנהרות במטרה לבצע פיגועים. בנוסף קיימת אפשרות שיתקיימו צעדות המוניות ספונטניות או מאורגנות על ידי חמאס, בניסיון לחצות את הגבול לשטח ישראל. אין להוציא מכלל אפשרות שחלק מאלה שישתתפו בצעדות יעשו זאת במחשבה שעדיף מעצר בישראל על פני חיים בתנאים קשים מנשוא ברצועה. לפיכך, התהליך שבמסגרתו תחזור השליטה האזרחית ברצועה לידי רשות הפלסטינית היא הזדמנות לקדם את פרוייט שיקום השיקום, וכך גם להעניק תמורות לרשות הפלסטינית ולנשיאה עבאס. בדרך זו ניתן להמחיש לציבור הפלסטיני כי הדרך המדינית, בניגוד להתנגדות האלימה, מיטיבה עימו, וכי רק הרשות הפלסטינית והעומד בראשה מסוגלים לגייס את התמיכה האזורית והבינלאומית הדרושה לשיקום הרצועה. לתכלית זו, נכון יהיה להידבר עם

מצרים, השושבינה של הסכם הפיוס, במטרה לגייס אותה להתנעה מחדש של תוכנית השיקום, שהמדינות התורמות התחייבו לה בקהיר לאחר מבצע 'צוק איתן' (2014) על ידי הזמנתן לוועידת המשך, שגם היא תיערך בקהיר. מעורבותה של מצרים בפרויקט תוסיף נדבך לגיטימיות חשוב למעטפת הבינלאומית והאזורית של המאמץ הכללי.

רגיעה ביטחונית – תוכנית מעשית לשיקום הרצועה תותנה בהתחייבות מצד חמאס לרגיעה ביטחונית ממושכת ולעצירת מאמצי ההתעצמות הצבאית שלו. לשם עצירת ההברחות וההסתננויות מחצי האי סיני לשטח הרצועה תידרש התגייסות מצרית נחושה. ישראל תאלץ לוותר על דרישת הפירוז לאלתר כתנאי להשקתו של מפעל השיקום, מתוך הכרה בסיכוי הדל להניע את הארגון לוותר על המערך הצבאי שלו, המהווה עבורו מגן בפני ניסיונות לשלול ממנו את כוחו, ובשל הקושי הצפוי הכרוך בכינון מנגנון בינלאומי אפקטיבי לפירוק חמאס מיכולותיו המאיימות על ישראל.

מעורבות אזורית ובינלאומית נרחבת – לשיקום הרצועה יידרשו משאבים אדירים, שניתן יהיה לספקם רק באמצעות מחויבות בינלאומית ארוכת טווח (התחייבויות קודמות, בעיקר מצד מדינות ערב, מומשו חלקית בלבד). כדי לתרגם תוכניות וכוונות למעשים ולהבטיח תיאום של יוזמות ספציפיות וחלוקת משאבים אפקטיבית ביניהן, יהיה צורך למסד כוח משימה רב-לאומי שיורכב מנציגים בכירים ומקושרים של מדינות ומוסדות אשר יהיו מעורבים בפרויקט ומחויבים לו רשמית.

כוח משימה רב-לאומי זה יכלול גם מנגנון בידוק ופיקוח, שיוצב במעברי הגבול היבשתיים והימיים של הרצועה ויהיה אחראי למניעת הברחה של אמצעי לחימה וחומרים לשימוש כפול לשטחה, המשמשים את תעשיית המנהרות, הביצורים והנשק של חמאס. סעיף מרכזי בין ההסכמות שעליהן תתבסס המעורבות הבינלאומית במפעל השיקום יהיה פירוט סנקציות שיוטלו על חמאס אם יסטה מההבנות בדבר רגיעה ביטחונית, ינסה לחדור את חומת הבידוק הביטחוני או ינצל חומרי בניין ומוצרים דו-שימושיים (דשן לחקלאות, למשל) לפיתוח אמצעי לחימה.

כוח משימה שישלב גורמים מהמזרח התיכון ומהקהילה הבינלאומית יהיה בעל ערך מוסף גם מבחינת הסיכוי לשכנע את חמאס לאפשר את מפעל השיקום, עם המגבלות והריסונים שיהיה עליו לקבל על עצמו בהתאם, ועליות מחיר ההפסד עבורו אם תופר הרגיעה הביטחונית. אין ספק כי ריסון שחמאס יאלץ לאמץ יעורר ביקורת בשורות הארגון ואף ניסיונות מעשיים לערער את הרגיעה הביטחונית, שבלי שמירתה לא יקודם הפרויקט. אולם, הצגתה כמחווה לקהילה הבינלאומית שבצידה תועלת לתושבי הרצועה תסייע להנהגת הארגון להתמודד עם טענות צפויות על כך שמדובר בכניעה לתכתיבי ישראל.

המעורבות הבינלאומית תשקף בהכרח את אחריותה החלקית בלבד של ישראל למצב ברצועה ולשיקום האזור. אך ישנם צעדים שישראל תוכל לנקוט – בכפוף להחלטת

ממשלה והמלצות מערכת הביטחון – בלי תלות בלוח הזמנים של התארגנות כוח המשימה הרב־לאומי והגדרות אחריותו, וגם אם הניסיון לגבש אותו לא יישא פרי. התחומים שצעדים כאלה רלוונטיים להם מפורטים להלן, כחלק מפעולות השיקום הניתנות בעיקרון לביצוע בשלב ראשון.

שילוב הרשות הפלסטינית במפעל השיקום – מעורבותה של הרשות הפלסטינית חיונית בהיותה כתובת להסדרים מדיניים בין ישראל לפלסטינים. שלוב הרשות יקל גם העברת משאבים לרצועה, מתוקף מעמדה הבינלאומי וכאמצעי לעקוף תקנות והחלטות של חרם על קשר ישיר עם חמאס. במקביל, מעורבות הרשות תכרסם בדימוי חמאס כגורם העיקרי שייצא נשכר מהשיקום, תקזז את חיזוק שלטון חמאס על בסיס השיקום ותצמצם מחאה מצד הרשות על כך שהשיקום מבטא למעשה הכרה באחזתו של חמאס ברצועה. המצב המדיני הנוח יותר עבור ישראל לשם קידומו של מפעל השיקום הוא דווקא פיוס פנים־פלסטיני וכינון ממשלת הסכמה בזירה הפלסטינית, אם זו תכיר בהסכמים הקיימים בין ישראל לאש"ף ולרשות הפלסטינית ותתחייב למנוע טרור ואלימות. עם זאת, גם כל עוד חמאס אינו מקבל את הדרישות שהוצבו לו על ידי ישראל והקוורטט כתנאי לדיאלוג, ראוי לשקול בחיוב הימנעות מהפרעה לתהליך ההסכמה שהשיקו חמאס והרשות הפלסטינית באוקטובר 2017.

תפקידה של מצרים – שילוב מצרים במפעל השיקום בהמשך לחסות שהעניקה לתיאום האדמיניסטרטיבי ברצועה, שהוסכם בין פת"ח לרשות הפלסטינית, בפרט הנעת קהיר לגלות יתר פתיחות למעבר אנשים וסחורות מהרצועה ואליה, וכן הכרה בתפקידה המרכזי כמתווכת מול חמאס וגם במניעת הברחתם של אמצעי לחימה לרצועה – כל אלה יתמכו במימושו של תנאי זה. מעבר לרמה המעשית הישירה, יש להביא בחשבון יתרונות מדיניים־ביטחוניים עבור ישראל שייגזרו מתיאום עם קהיר – גם בהקשר ספציפי זה של התמודדות עם המצוקה ועם תנאי התשתית הירודים ברצועת עזה, ובתוך כך מאמץ להשית על חמאס רסן וכורח למתן את התנהלותו בזירה הפוליטית והצבאית.

רכיבי היוזמה

משימות הומניטריות דחופות – אלו משימות הנוגעות לתנאי החיים הבסיסיים ברצועה, ואשר קידומן אינו נטול השקעה כספית אך בעיקר דורש נכונות, מסגרת ארגונית וכוח אדם מיומן, וכן היערכות ביטחונית. שיפור בתחומים ההומניטריים האלה יספק למפעל השיקום היבט חיוני של נראות, שיסייע לשכנע ספקנים כי מדובר במהלכים שוחרי טוב. כך אפשר יהיה לגייס בקרב תושבי הרצועה את אורך הרוח שיתמוך ברגיעה ביטחונית, שהיא תנאי להשלמת המשימות ארוכות הטווח.

משימות לטווח הבינוני והארוך – מימושן כרוך בהקמת תשתית פיזית וטכנולוגית עתירת משאבים, שתארך מספר שנים. דווקא משום כך, יש להתחיל בביצוען של משימות אלה קרוב ככל האפשר לגיבוש ההסכמה האזורית והבינלאומית בעניינן. יש לשער כי גם לעצם תחילתן של עבודות התשתית הממושכות יתלווה היבט של נראות, שישדר לתושבי הרצועה תקווה והבטחה לעתיד טוב יותר.

משימות דחופות והתחום האזרחי-הומניטרי

הקלות בסגר – פתיחת הרצועה למעבר שוטף של סחורות ואנשים ממנה ואליה היא תנאי הכרחי להקלת הלחץ הנצבר באזור, וגם לאפשרות קידום פרויקטים ספציפיים במסגרת תוכנית השיקום הכוללת.

א. תורחב הפעילות במעברים בארז ובכרם שלום. הפיקוח והבידוק הביטחוני יתבצעו בשיתוף ישראל, מצרים והרשות הפלסטינית, ואולי אף נציגים של גורמים בינלאומיים. תמורה למהלך זה תהיה התחייבות מצד חמאס לסגור את המנהרות שדרכן מתבצעות הברחות, ולחדול כליל מהשימוש בהן.

ב. ישראל תאפשר יצוא סחורות מהרצועה לגדה המערבית וגם לעולם דרך נמל אשדוד.
ג. ישראל תאפשר כניסת פועלים מהרצועה לעבודה ביישובי עוטף עזה, ואף תחל בהקמת אזורי תעסוקה ותעשייה קלה בסמוך לגבול הרצועה. כניסת פועלים לישראל תשפר את מצבם הכלכלי של תושבי הרצועה, ובה בעת תהווה גורם מרסן מפני ירי וניסיונות חדירה לישראל על ידי חמאס ופלגי טרור אחרים.

רפואה – בתי החולים והמרפאות ברחבי הרצועה ישוקמו ויצוידו, גם בסיוע צוותים מקרב ערביי ישראל.

א. עד השלמת תשתית החשמל, שתשוקם כך שתוכל לספק את הצרכים האזרחיים והתעשייתיים ברצועה, יזכו בתי החולים בעדיפות על פני יתר המוסדות הזקוקים לחשמל לשם תפקוד סדיר. כך גם לגבי אספקת מים זורמים ראויים לשתייה.

ב. יונהגו הקלות במתן אישורים ליציאה לישראל לקבלת טיפול רפואי, בפרט לילדים ולהוריהם.

אנרגיה – תורחב אספקת החשמל מישראל לרצועה, כשהתשלום יבוצע על ידי הרשות וגורמים בינלאומיים.

אספקת מים – יש לגשת בראש ובראשונה לטיפול בשפכים ובאספקת מים ראויים לשתייה. בנושא זה יחול שיפור מידי עם חידוש אספקת החשמל.

חינוך – תובטח אספקת חשמל ומים סדירה לבתי ספר ולגני ילדים. הציפייה מהארגונים הבינלאומיים המפעילים בתי ספר ברצועה ובעיקר מאונר"א היא שיוסרו מסרי ההסטה מתוכניות החינוך, ובמקומם ישולבו בספרי הלימוד תכנים של חינוך לשלום ולדו־קיום עם מדינת ישראל.

פיתוח כלכלי ראשוני

- א. יורחב האזור המותר בדיג בים התיכון.
 - ב. תתאפשר פעילות של כוח משימה בינלאומי בים, שימנע הברחות נשק ומוצרים אזרחיים שלא דרך מנגנוני הבידוק היבשתיים.
 - ג. תחל פעילות לשיקום התחום החקלאי ברצועה, אפשר שבסיוע מדריכים מישראל. מומחים חקלאיים מאזור עוטף עזה יהיו מועמדים מבטיחים לתפקיד זה. ישראל תשתף עם חקלאי הרצועה טכנולוגיות מתקדמות שיאיצו את התפתחות התחום באזור. יאושרו מכסות ליצוא תוצרת חקלאית מהרצועה לגדה המערבית ולישראל, ואולי גם למדינות אחרות.
 - ד. יאורגנו קבלני בניין מהרצועה שיעמלו על שיקום מבנים ובנייה חדשה. עבודתם תתבצע בפיקוח הדוק של כוח המשימה הרב-לאומי בכל הנוגע לאספקת חומרים ולשימוש בהם, לניצול נאות של מימון ולהתקדמות הבנייה.
- אזורים מוגנים** – יוגדרו אזורים מנועי תקיפה בשטח הרצועה וגם בשטח ישראל הסמוך לגבול הרצועה, כדי להבטיח התקדמות סבירה של מפעל השיקום, ושהשקעות בינלאומיות בו לא ירדו לטמיון.

משימות ארוכות טווח

- תשתיות מים ואנרגיה** – נדרש להקים ברצועה תשתית חשמל ומים בהיקפים שיספקו את צורכי האזור הנוכחיים ובראייה קדימה לשנים הבאות, על פי אומדנים של ריבוי טבעי ופיתוח כלכלי.
- א. תושלם התשתית לאספקת גז לרצועה.
 - ב. נכון להתחיל בהקמת מפעל להתפלת מי ים לשימוש תושבי הרצועה. יש לבחון לעומק את ההצעה להקים את המתקן בשטח מצרים סמוך לרצועה, כדי שגם תושבי מרחב רפיח וצפון-מזרח סיני שבשטח מצרים ייהנו מתפוקתו.
- אנרגיה ירוקה** – תשתית לאספקת אנרגיה ירוקה תוקם ברצועה ובשטח ישראל הסמוך לרצועה, גם בהתבסס על טכנולוגיות שפותחו בישראל.
- מקורות תעסוקה** – תוקם קרן הלוואות ומענקים בינלאומית לעסקים קטנים ובינוניים; חברות בינלאומיות ייקראו להקים מפעלים בשטח הרצועה ולכונן מסלולי הכשרה לעובדים בטכנולוגיה עילית (היי-טק) ובטכנולוגיה מסורתית (חקלאות), תעשייה זעירה, טקסטיל) כאחת. הרעיון המנחה הוא צמצום האבטלה ויצירת בסיס מקומי לכלכלה, שאומנם עם הזמן יתמסדו הקשרים בינה לבין כלכלת הגדה המערבית, המשק הישראלי ושווקים במזרח התיכון ובזירה הבינלאומית, אך עדיין יהיו לה יסודות משלה שיעודדו עוד השקעות ופיתוח, ובין היתר גם חתירה לרגיעה ביטחונית.

גישה ימית – תוקם מסילת רכבת בין נמל אשדוד לרצועת עזה, שדרכה יעברו סחורות לאזור וממנו. במקביל תושק תוכנית להקמת אי מול חוף הרצועה, שבו ייבנה נמל (ואולי גם מנחת מטוסים). הפעילות בו תתבצע בפיקוח כוח בינלאומי שיעסוק בבדיקת ביטחוני קפדני. פיקוח זה, כמו במעברים היבשתיים, יתחייב עקב הצורך למנוע מעבר של חומרים ומוצרים בעלי שימוש כפול או אמצעי לחימה לשטח הרצועה. **שדה גז** – יינתן אישור לחברת בריטיש גז (BG) לפתח את שדה הגז מול חופי עזה. תוכנית זו תתואם עם הרשות הפלסטינית, שתיהנה מההכנסות ומהאפשרות לשווק את הגז למצרים ולירדן.

סיכום

כדי שניתן יהיה לגבש עקרונות, הבנות והתחייבויות למפעל השיקום רחב ההיקף ועתיר המשאבים ברצועת עזה, ולספק לכל אלה ערבויות, יהיה צורך לאזן בין שיקולים ואינטרסים מגוונים, שחלקם מנוגדים בעליל. המתח הקיים בין דרישות ואינטרסים שונים ניכר בכל המישורים שהשיקום רלוונטי להם:

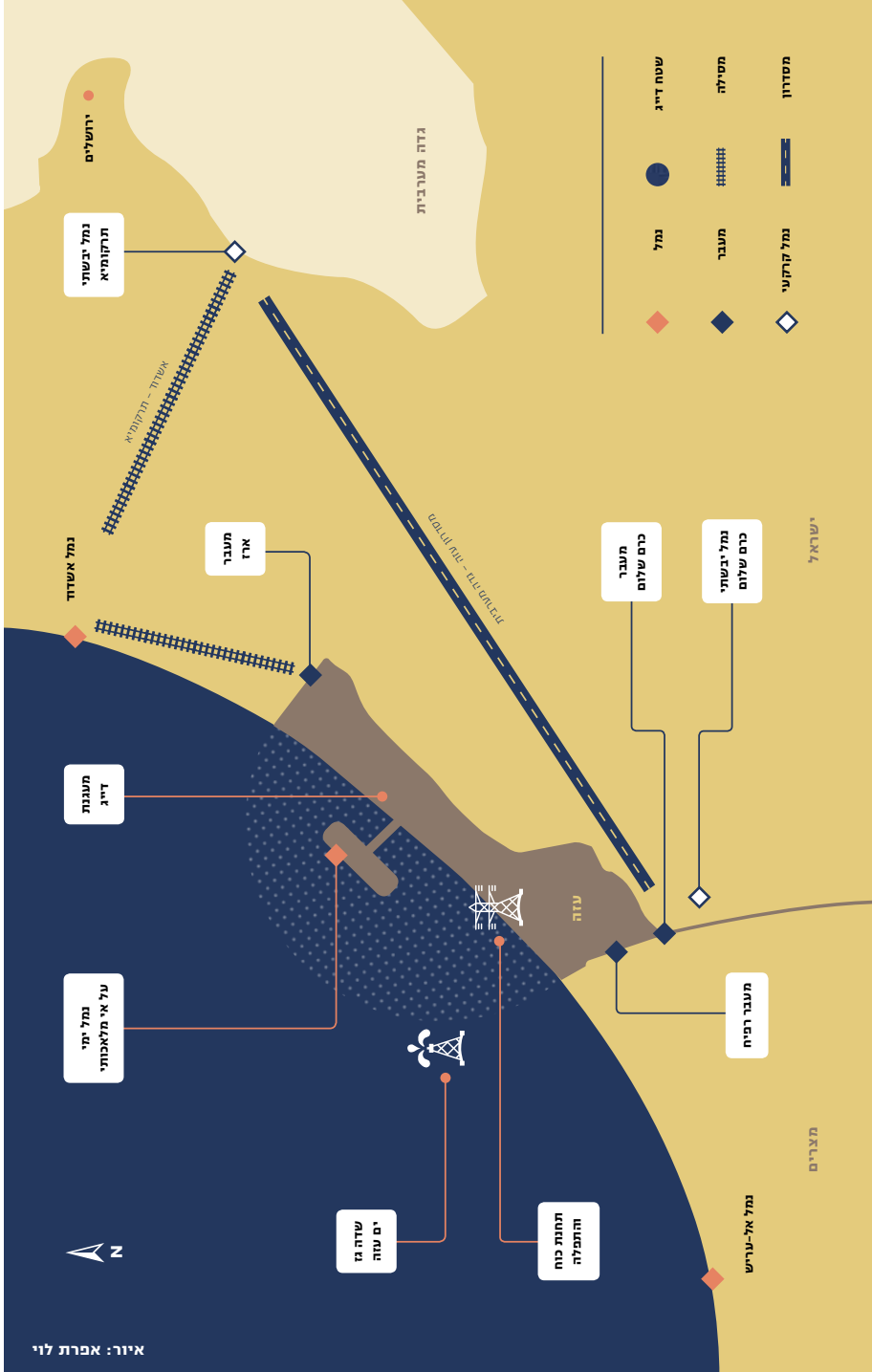
- א. צורך דחוף להשיק פרויקט שיחלץ את רצועת עזה מהמצוקה ומגלישתה המואצת לאסון הומניטרי, מול הצורך למנוע את התחזקות חמאס;
 - ב. עניין במניעת התבססות נוספת של חמאס ברצועה מול העניין בחיזוק מעמדה של הרשות הפלסטינית בזירה הפלסטינית בכלל – בגדה המערבית וברצועה כאחד – ובשימור הרלוונטיות שלה כפרטנר עתידי למשא ומתן עם ישראל – לגבי הסדרי מעבר ובפרט בנוגע לדיאלוג בנושא הסדר כולל;
 - ג. הכרח להנהיג הקלות במעבר מהרצועה ואליה, מול צורכי הביטחון של ישראל (ומצרים) והצורך הנגזר מכך לשלב אמצעי פיקוח הדוקים במעברי הגבול של הרצועה, בים וביבשה;
 - ד. המדיניות הישראלית, הגורסת אי־הכרה רשמית בחמאס, מול ההכרה בפועל בארגון כשולט ברצועה, ולפיקח כגורם האחראי לנעשה באזור, וזה שבלי תיאום עמו לא ניתן יהיה לקדם פעולת שיקום כלשהי;
 - ה. הצורך לשלב את הרשות הפלסטינית בשיקום הרצועה מול מדיניות הבידול בין הרצועה לבין הגדה המערבית, שישראל והרשות דוגלות בה.
 - ו. מודעות בינלאומית למצבה הבעייתי של רצועת עזה, מול תחושת חוסר תכלית בכל הנוגע להשקעות באזור עקב סכנת ההסלמה הביטחונית המתמדת וחוסר תוחלת מדינית – לאזור בפרט ובהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בכלל.
- בין גורמי מתח וניגודי אינטרסים אלה בולטת סוגיית המדיניות הישראלית כלפי חמאס, כלומר אי־ההכרה הרשמית בארגון. כן מדגישה המדיניות הישראלית בהקשר זה את עקרון הבידול בין רצועת עזה לגדה המערבית, ובתוך כך התנגדות לפיוס

פנים-פלסטיני, מחשש שמא יקל על חמאס את ההשתלטות על הרשות הפלסטינית. יתרה מכך, בישראל קיים חשש מפגיעה במעמדה של הרשות הפלסטינית עקב השדרוג הבלתי נמנע של המגעים בין ישראל לחמאס במהלך קידומו של מפעל השיקום ברצועה. ואולם, יש לזכור כי חמאס מקובל על ישראל ככתובת להידברות ביטחונית, גם אם עקיפה (בתיווך מצרים) בלבד. גם המגעים המנהלתיים היום-יומיים המתנהלים בין ישראל לבין פקידים ברצועה, הקשורים בהכרח בחמאס, מהווים תשתית להרחבת ההידברות בנושאים אזרחיים. תזכורת לציבור ולמקבלי החלטות בישראל כי החרם על חמאס ממילא אינו מוחלט תסייע לשווק את עקרון התיאום, ועל ידי כך לנסות להתגבר על התנגדות פוליטית וציבורית (וגם רגשית) צפויה ליוזמת השיקום.

דילמה נוספת מציבה פניית הפרסה המדינית, שישראל תידרש לה על מנת לקדם יוזמה לתוכנית שיקום רב-לאומית לרצועת עזה. לאחר שנים של מאמץ דיפלומטי, כלכלי וצבאי, שתכליתם המשולבת הייתה להצר את צעדי חמאס ולהחליש את שלטונו, וגם על רקע קיפאון נמשך בתהליך המדיני עם הפלסטינים, יהיה על ישראל לעורר מודעות למצב העגום והמחמיר ברצועה על מנת לגייס נכונות לסייע. זאת, גם לאחר שנים שתשומת הלב האזורית והעולמית הופנתה לאזורי מצוקה ומשבר אחרים (בפרט מלחמת האזרחים בסוריה, הפריסה של טרור ג'האדי במזרח התיכון ובזירה הבינלאומית בעקבותיה, ובנוסף בעיית הפליטים החרפה שנוצרה במהלכה והגיעה לאדמת אירופה). בין חמאס לישראל לא התחולל עימות צבאי נרחב מאז 2014, וגם עובדה זו סייעה לדחוק את סוגיית עזה מראש סדר היום האזורי והבינלאומי. אם תרצה ישראל להשיק יוזמה בינלאומית לשיקום הרצועה, יהיה עליה לפרוץ את חומת האדישות היחסית, ובתוך כך להסתכן בהפניית אצבע מאשימה נגדה בגין התנאים הקשים באזור. עם זאת, יוזמת שיקום מקפת תהיה מענה הולם לביקורת ברוח זו. בסיכומו של דבר, כדי לקדם את פרויקט שיקום עזה נדרש למלא ארבעה תנאים, כולם הכרחיים ואף לא אחד מהם מספיק כשלעצמו:

- א. התחייבות הדדית של חמאס וישראל לרגיעה ביטחונית ממושכת, שתהיה בסיס לבניית אווירה תומכת בשיקום ולמניעת הרס נוסף ברצועה. בד בבד דרושה התחייבות הדדית של ישראל וחמאס לכוון אזורים מוגנים שבהם יהיו תשתיות מים ואנרגיה וכן תשתית כלכלית, שהצדדים יימנעו מתקיפתם או משימוש בהם לשם תקיפה, גם במקרה של קריסת מצב הרגיעה.
- ב. שילוב הרשות הפלסטינית בפרויקט השיקום. לשם כך, על ישראל להימנע משיבוש תהליך הפיוס בין פת"ח לחמאס וניסיון לכוון ממשלת אחדות פלסטינית, שתתמקד בפרויקט השיקום.
- ג. מעורבות מצרית בולטת בקידום השיקום, שתבטא בתיווך מול חמאס בנוגע לכלל היבטי המפעל, ובמאמץ לרסן את הארגון ולמנוע הברחה של אמצעי לחימה

שיקום עזה - הצעות ותכניות

לרצועה. התחייבות מצרית לפתיחה קבועה של מעבר רפיח לתנועת אנשים וסחורות והשתתפות במנגנון הפיקוח והבידוק הבינלאומי יתמכו אף הם בקידומו של השיקום. בתמורה אפשר להציע למצרים להקים בשטחה תשתיות להתפלת מי ים ולתעסוקה. ד. מעורבות אזורית ובינלאומית בכינון כוח משימה רב־לאומי שיהיה אחראי לפרויקט השיקום – תכנון, ניהול, ביצוע ושמירה על התנאים שיאפשרו לקדמו. על כוח משימה זה לכלול מנגנון פיקוח אפקטיבי שימנע זליגת משאבים המיועדים לשיקום לעבר התעצמות צבאית של חמאס.

החלטה של ממשלת ישראל ליזום מסגרת לשיקום רצועת עזה ולנהל מסע נחוש לגיוס תמיכה ושיתוף אזוריים ובינלאומיים במפעל הפיתוח לאזור מוכה זה אמורה להיות תוצאה של משוואת רווח והפסד. אין להתעלם מהסיכונים הכרוכים בהצלחת הדרגתיות של המהלך מבחינת ביסוס שלטון חמאס באזור, היחלשות מעמדה של הרשות הפלסטינית, מגבלות שיחולו על ישראל בהפעלת הכוח ברצועה במקרים של הסלמה וקשיים עתידיים בהנעתו ובהשלמתו של תהליך מדיני לקראת הסדר ישראלי-פלסטיני כולל. אולם, בעת הנוכחית המצב הוא כדלקמן: שלטון חמאס ברצועה הוא עובדה קיימת; הרשות הפלסטינית מתמודדת עם כרסום נמשך במעמדה; בין ישראל לרשות אין הסכמה לגבי תנאים שיאפשרו חזרה לשולחן הדיונים, ולו על מנת לקדם הסדרי מעבר בדרך להסדר כולל.

למאפיינים המדיניים הללו של סוגיית עזה יש להוסיף את המצב ההומניטרי החמור השורר ברצועה, את סכנת ההידרדרות הביטחונית הנגזרת ממנו, וגם את הקושי לעמוד מנגד לנוכח מצוקתם הגוברת של תושבי האזור.

המסקנה ברורה: נדרש שינוי גישה. דרישה זו מופנית לממשלת ישראל, למוסדות ולמדינות בזירה הבינלאומית, לרשות הפלסטינית ולמדינות ערב הפרגמטיות, ולהנהגת חמאס עצמה.

סוגיית המשילות

משילות חמאס ברצועת עזה

בנדטה ברטי וענת קורץ | 25

הרשות הפלסטינית והמצב ברצועת עזה

שלמה ברום | 33

ההתעצמות הצבאית של חמאס

קובי מיכאל ועומר דוסטרי | 41

הסלפייה - ג'האדייה בעזה כאופוזיציה לשלטון חמאס

יורם שויצר | 51

משילות חמאס ברצועת עזה

בנדטה ברטי וענת קורץ

השינוי המהותי שהתחולל ברצועת עזה בעשור האחרון הוא עלייתו של חמאס לשלטון והשליטה הפוליטית, החברתית והצבאית שהארגון ריכז בידי באזור. נכון לשלהי שנת 2017 משילות חמאס בעזה אינה יציבה, אך הארגון עדיין נהנה מסמכות ללא עוררין. משום כך, כל הצעה למדיניות ארוכת טווח ביחס לעזה תהיה חייבת להביא מציאות זו בחשבון, ולשקול את מאזן הכוחות המורכב בין חמאס לשאר הפלגים הפוליטיים והכוחות האזרחיים הפועלים ברצועה, וכן את המרחב הפוליטי הפלסטיני בכללו. באופן דומה, על מנת להעריך את התפקיד שממלא חמאס בעזה כיום וימלא בעתיד, יש כורח לנתח ולהבין את הדינמיקה הפנימית בחמאס עצמו, ובכלל זאת את האיזון בין הזרוע המדינית של הארגון לבין זו הצבאית.

הדרך לשלטון: 2005 – 2007

בעשורים שחלפו מאז האנתיפאדה הראשונה, לאחר שהתבסס כזרוע הצבאית של ארגון 'האחים המוסלמים' בעזה, התפתח חמאס בהדרגה לארגון מורכב הפועל במישור הצבאי, החברתי והפוליטי. הארגון החליט לפנות לדרך של על מעורבות ישירה בפוליטיקה הפלסטינית הרשמית בשנת 2004 לאחר מותו של יאסר ערפאת. הנהגת חמאס זיהתה הזדמנות להגביר את כוחו הפוליטי של הארגון בעקבות מות המנהיג ההיסטורי של התנועה הלאומית הפלסטינית, ובשל האכזבה הרווחת בקרב הציבור הפלסטיני הרחב וכן בשורות פת"ח מהתהליך המדיני שהושק עם החתימה על הסכמי אוסלו. כדי לנסות למצות הזדמנות זו החליטה הנהגת חמאס להשתתף בבחירות המקומיות שנערכו בגדה המערבית וברצועת עזה בשנים 2004 ו-2005.¹

ההצלחה האלקטורלית שגרף חמאס בבחירות אלה הביאה את הנהגתו לנטוש את האסטרטגיה של הימנעות מהשתתפות בתהליכי הבחירות הלאומיים, ובעקבות זאת היא השתתפה בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית שנערכו בינואר 2006. תוצאות הבחירות הוכיחו את תוקפה של האסטרטגיה הפוליטית החדשה של חמאס,

כאשר מפלגת 'השינוי והרפורמה' של הארגון זכתה ב-74 מתוך 132 המושבים הזמינים במועצה המחוקקת, שהעניקו לה את הרוב.² בניגוד למריבות הפנימיות שליוו את קמפיין הבחירות ואת גיוס הבוחרים של פת"ח, הקמפיין של חמאס התאפיין בהיערכות שיטתית ובמשמעת מפלגתית. ואכן, מיומנויות ארגוניות חזקות ומתוחכמות נותרו מאפיין מרכזי של חמאס וסיבה עיקרית לשליטתו המתמשכת ברצועה, למרות ריבוי האתגרים הפוליטיים והצבאיים, הקשיים הכלכליים והביקורת הציבורית שעמם מתמודדת הנהגתו.

לאחר הזכייה בבחירות למועצה המחוקקת פנה חמאס לפת"ח בהצעה ובתקווה להקים ממשלת אחדות לאומית, אולם הנהגת פת"ח התקשתה לוותר על העוצמה המוחלטת שממנה נהנתה עד אז, ודחתה את הפנייה. פת"ח סירב בעיקר למסור את השליטה במנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית לידי ממשלה חדשה בראשות חמאס. בנוסף, פת"ח חלק על המצע של חמאס בכמה תחומים מרכזיים בנושא מדיניות החוץ, ובכלל זה העובדה שחמאס לא קיבל הסכמים קודמים שנחתמו בין ישראל לאש"ף, ודחה את הדרישות שהוצגו לו על ידי הקוורטט כתנאי להידברות.³ נציגי חמאס הנבחרים בחרו באסמאעיל הנייה כראש הממשלה. בחודש מארס 2006 הוקמה ממשלה עם אנשי חמאס בלבד.⁴

הסכסוך הפוליטי בין חמאס לפת"ח לא נפתר, ובשנה שלאחר מכן התפתחו שני מוקדי כוח מנוגדים בזירה הפוליטית הפלסטינית: בגדה המערבית – הרשות הפלסטינית (הזוכה להכרה בינלאומית רשמית) בהובלת תנועת פת"ח שמושבה ברמאללה, בראשות הנשיא מחמוד עבאס, ומנגד – ממשלה בראשות חמאס ברצועת עזה. לחלוקה זו גם ביטוי גיאוגרפי, כאשר הנשיאות שוכנת בגדה המערבית ואילו הנהגת חמאס מתגוררת ברובה בעזה. מעבר לכך, חלוקה זו גרמה הן בעיות תיאום חמורות והן תחרות חריפה בין שני האזורים הפלסטיניים. כבר בשלב מוקדם של עליית חמאס לשלטון היה ברור כי הבטחתו לקדם "רפורמה ושינוי" עתידה להיתקל באתגר כביר, לנוכח ההתנגדות הפנימית והבינלאומית לשלטונו ולקווי האסטרטגיה שהציג.⁵ כפי שציין בוורלי מילטון-אדוארדס:

הסמכות של חמאס לשלוט הוחלשה מייד, והפיצול הפנימי הגובר של הממשלה אך ערער עוד את מה שהיה ממילא מערכת שלטונית חלשה, במובן של נטיות דמוקרטיות ליברליות ומוסדות הדרושים לממשל יציב. תחת שלטון חמאס הפך ההקשר הפלסטיני בהדרגה לדוגמה לשלטון זמני, המוביל לסכסוך נוסף (פנימי וחיצוני) במקום לשלום.⁶

בהמשך הדרך, לאחר ניסיונות כושלים לקדם פיוס בין המחנות היריבים ולהקים ממשלת אחדות לאומית, הידרדרה היריבות הפוליטית בין שתי המפלגות לעימותים

אלימים. ביוני 2007 הסלימו התנגשויות בין פת"ח לחמאס לעימות צבאי מלא ברצועת עזה. בשלב זה הסתמך חמאס על עליונותו הצבאית כדי להשתלט על הרצועה ולהתבסס בה כשליט היחיד בפועל.

שליטה בעזה: 2013 – 2007

לאחר ההשתלטות על רצועת עזה נעשתה מטרתו האסטרטגית של חמאס מוגדרת ופשוטה מאוד: לשמור על כוחו ועל שליטתו באזור. לשם כך השקיע הארגון מאמצים לשלוט בכל ההיבטים המוסדיים של החיים באזור, תוך התמקדות בביסוס מונופול על השימוש בכוח, התמודדות עם הכלכלה הכושלת ודיכוי מתחרים פוטנציאליים מבית. למעשה, ממשלת חמאס בעזה התפתחה כתמונת ראי לזו שבגדה המערבית: שולבו בה גוף מחוקק שמשכנו ברצועה; קבינט המופקד על תפקידי הניהול ורשות שופטת חדשה.⁷ במקביל התמקד הארגון בהעמקת שליטתו הבירוקרטית ברצועה, ובהדרגה ביסס והבטיח כי המשרדים הראשיים ומוסדות הממשלה, ממשרד החקלאות ועד משרד האוצר, ינוהלו על ידי נאמניו. כך גם ברמת הממשל המקומי בחלקיה השונים של הרצועה.⁸

שינויים אלה יושמו במהירות רבה למדי, בין היתר משום שלאחר השתלטות חמאס על הרצועה קיבלו עובדי הרשות הפלסטינית (בכללם השוטרים) הוראה מהרשות הפלסטינית לא להתייצב לשירות, ולא לשתף פעולה עם ממשלת חמאס החדשה. התוצאה הייתה יצירת ואקום במגזר הציבורי,⁹ ועם הזמן ניצל חמאס את חלל הזה כדי לגייס כוח אדם משורותיו ולהציב את נאמניו בעמדות כוח מרכזיות. הארגון החליף בהצלחה את הדרגים העליונים של המינהל הציבורי, ובתוך כך אפילו צמצם במידה ניכרת את המנגנון הבירוקרטי.¹⁰

בה בעת פיתח חמאס מגזר ביטחוני משלו, המורכב בעיקר מהמשטרה האזרחית.¹¹ המגזר הביטחוני החדש היה קטן ומאוחד יותר ממקבילו שבגדה המערבית, והוא נמסר לשליטה אזרחית ישירה באמצעות מפקד משטרה, המדווח ישירות לשר הפנים בממשלת חמאס.¹² לרה־ארגון זה התלוותה הפרדה רשמית בין המגזר הביטחוני, שהופקד על הביטחון ועל אכיפת החוק, לבין פעילי חמאס בזרוע הצבאית – גדודי עז א־דין אל־קסאם – שהתמקדו בהתנגדות חיצונית, כלומר, במאבק בישראל.¹³ חמאס יכול היה כמובן להפעיל את הזרוע הצבאית למשימות ביטחון בעזה, אך באופן רשמי העדיפה ממשלת חמאס את הפרדה בין שני המנגנונים.

בסך הכול הקים חמאס מגזר ציבורי המונה כ־40 אלף עובדים, כאשר למעלה מ־15 אלף מתוכם נמנים עם המגזר הביטחוני.¹⁴ מבנה זה סייע לביסוס שליטתו של הארגון וגם הפך אותו למעסיק השני בגודלו בעזה: אחרי הרשות הפלסטינית, שהמשיכה

לשלם משכורות של למעלה מ-70 אלף עובדי ציבור, ולפני עמותות בינלאומיות ובראשן אונר"א.¹⁵

בנוסף, ושלא במתכוון, פעלו ההגבלות הבינלאומיות שהוטלו על חמאס ועל עזה לחיזוק שליטתו ברצועה. ראשית, האזרח הממוצע בעזה, שהמגבלות שהוחלו על הרצועה דרדרו אותו לסף עוני והוא נזקק לסיוע, נעשה תלוי יותר ויותר בחמאס, בממשלתו ובמערכת הרווחה שהקים הארגון. לאחר ההשתלטות על הרצועה שימר חמאס את תשתית השירותים החברתיים שלו,¹⁶ והשקיע רבות – גם על מנת לבסס את שליטתו – במוסדות המוקדשים לסיוע חברתי.¹⁷ בנוסף להחלשת המגזר הפרטי תרמו ההגבלות על עזה לפריחתה של כלכלת המנהרות שבשליטת חמאס, וכך חיזקו את אחיזתו של הארגון בכלכלת הרצועה. חמאס הרוויח מתכנון הבנייה וההפעלה של יותר מאלף מנהרות הפועלות בין מצרים לעזה,¹⁸ וכן מהפיקוח על מעבר הסחורות בהן ומגביית חלקו בהכנסות.¹⁹ פעילות ההברחות כללה את כל סוגי הסחורות, החל ממצרכים בסיסיים ועד אמצעי לחימה. נכון ל-2009 הוערך כי מרבית הייבוא לרצועה התבצע במנהרות תת-קרקעיות.²⁰ במנהרות הועברו גם כסף וציוד לזרוע הצבאית של חמאס, שהייתה מעורבת מאוד בעסקי ההברחות.²¹ כך, לאורך מספר שנים ובאמצעות שילוב של אמצעים כלכליים, חברתיים, צבאיים ופוליטיים, הטח חמאס את מאזן הכוחות ברצועה לטובתו והפך לשליט יחיד בה.

בעקבות שלושה סבבי לחימה גדולים נגד ישראל (מבצע 'עופרת יצוקה', 2008–2009; 'עמוד ענן', 2012; 'צוק איתן', 2014), שגרמו הרס רב של התשתית האזרחית ברצועה והובילו להידוק ההגבלות שהטילה מצרים על האזור, עולה שאלה לגבי שרידותה של מערכת משילות זו של חמאס – מצבה וסיכוייה.

חמאס בשליטה: 2013–2017

מאז מחצית 2013 מצויים מערכת השליטה והמשטר שהקים חמאס ברצועת עזה לאחר 2007 תחת לחצים כבדים.

השינויים החברתיים-פוליטיים העמוקים שהביאה עמה ההתעוררות הערבית עוררו תחילה תקווה גדולה בשורות חמאס, בפרט לנוכח רוחות השינוי שנשבו מכיוון מצרים השכנה. עלייתה של ממשלת מוחמד מורסי – המזוהה עם תנועת 'האחים המוסלמים' – בישרה פרק חדש ומבורך עבור חמאס, בהשוואה ליחס שזכה לו ממצרים בשנות שלטונו של הנשיא חוסני מובארכ, שהתאפיין בחשדנות ואולי אף באיבה גלויה כלפי חמאס. אולם, עם הדחתה של ממשלת מורסי ביולי 2013 ועליית הסמכות הפוליטית החדשה בקהיר בתמיכת הצבא, הפכו היחסים בין חמאס למצרים מ'מצוינים' ל'הרי אסון' תוך שבועות ספורים בלבד. השלטון החדש במצרים ובראשו איש הצבא עבד אל-פתח א-סיסי אימץ מדיניות מחמירה ביחס לזרימת סחורות ואנשים לרצועה,

ומעבר רפיח הופעל בתנאים מוגבלים ביותר.²² יתרה מכך, למגבלות בגבול התלוותה מערכה צבאית מתמשכת, שנועדה להשמיד את כלכלת המנהרות בין הרצועה למצרים. השפעתה של מדיניות זו על חמאס הייתה חמורה, והארגון ניצב בפני קשיים גוברים לתת מענה לצרכיו התקציביים ולספק סחורות ושירותים נחוצים לאוכלוסיית עזה. הלחץ הפוליטי והפיננסי הגובר דחף את חמאס לנסות לתקן את הקרע בינו לבין פת"ח. באפריל 2014 נחתם הסכם עם אש"ף, שהוביל כעבור חודשיים להקמתה של ממשלת אחדות.²³ הנהגת חמאס הסכימה להקמת ממשלת אחדות שהחברים בה יהיו בעיקר אנשי מקצוע (טכנוקרטים), וביניהם אף לא נציג אחד של הארגון. הוסכם שממשלה זו תרחיב את שליטתה כך שתכלול גם את רצועת עזה, בעוד חמאס ישמור על שליטתו הביטחונית ברצועה. חמאס קיווה כי הסכם האחדות יספק את הסיוע הכלכלי החיוני לו כל כך, ובכלל זה את תשלום המשכורות לעובדי הציבורי שהעסיק. ואולם, כישלוננו בהשגת הרווחה הכלכלית המצופה, וכן העובדה שלא חלה התקרבות פוליטית בין המפלגות היריבות רק הגבירו את המתחים הפוליטיים, הצבאיים והכלכליים בתוך חמאס עצמו – תהליך שבסופו של דבר הביא לסבב עימות נוסף עם ישראל. בחודשים שלאחר הפסקת האש בזירת העימות בין חמאס לישראל, שהושגה באוגוסט 2014, לא הצליחה ממשלת האחדות להתקדם רבות בסוגיות של הרחבת השליטה האפקטיבית של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה, מציאת פשרה לרפורמה במגזר הציבורי ברצועה או שינוי הסדרי הביטחון באזור. יתרה מכך, היעדר פעילות מוסדית משותפת בין חמאס לפת"ח – קל וחומר שיתוף פעולה בין המפלגות – בנושאים הקשורים לתהליך השיקום שלאחר המלחמה בקיץ 2014, ובנוסף כשל בגיבוש הסכמות לעריכת בחירות חדשות לנשיאות ולהכנת חקיקה חדשה – כל אלה הובילו ביוני 2015 להתפרקות ממשלת האחדות. אתגרים פוליטיים בלתי פתירים בשילוב הקושי הפיננסי החמור שחמאס ניצב בפניו יצרו מאז מצב של משבר מתמשך מבחינת יכולתה של ממשלת חמאס לשלוט בעילות ברצועה.

מבט לעתיד

אם לא תיכון ממשלת אחדות יציבה ויושג פיוס פוליטי אמיתי בין פת"ח לחמאס, יישאר חמאס השליט האפקטיבי בעזה. עם זאת, נוכח ריבוי האילוצים הפוליטיים והכלכליים הפועלים על הארגון, הוא צפוי להמשיך להיאבק על מקומו ולהגביר על הלחץ בשורותיו וברצועה בכלל. התוצאה עלולה להיות התרחיש הגרוע ביותר: ברצועה לא תהיה ממשלה יציבה או יעילה, ובה בעת לא יהיה גורם שיאתגר את שליטת חמאס. במצב זה נותרת ממשלת חמאס גם חזקה וגם במשבר, וזאת במקביל לכך שהזירה המדינית הפלסטינית מפוצלת. מצב מבשר רעות זה יגביר את הסיכוי לעימות צבאי נוסף בין חמאס לישראל, יצמצם את האפשרות לקדם הסכם מדיני כולל בין ישראל

לפלסטינים, ימשיך ויחריף את המשבר ההומניטרי ברצועה ולא יאפשר לפת"ח את האזור ולשקמו. זאת ועוד, בתנאים אלה יפחתו עוד סיכויי חמאס לזכות בהכרה פוליטית, מבית ומחוץ, כחלק בלתי נפרד מהמערכת הפוליטית הפלסטינית.

עד כמה סבירה אפשרות הפיוס בין פת"ח לחמאס? שתי המפלגות היריבות לא ביטלו רשמית או פומבית את הסכם הפיוס שגובש ביניהן ב־2014, ובתחילת 2017 התחדש הדיאלוג ביניהן. בהחלט ייתכן שסבב שיחות זה הונע על ידי החולשה ההדדית של שני הצדדים: במקרה של פת"ח בשל הקיפאון הפוליטי המתמשך והירידה בפופולריות, ובמקרה של חמאס – בגלל המשבר הפיננסי הקשה והיעדר חלופות.

שאלת הגליטימיות היא סוגיה מרכזית: בשנים האחרונות נהגו חמאס ופת"ח להסתמך על רעיון הפיוס והאחדות הלאומית כדי להצית מחדש את הפופולריות שלהם כל אימת שעלה חשש לשלטונם, וכאשר כל צד מפנה אצבע מאשימה ליריבו כאחראי להרס הסיכויים לאיחוד העם הפלסטיני. ולמרות זאת, באוקטובר 2017, בחסות מצרית (ולחץ מצד קהיר), הסכימו שתי המפלגות לתיאום ולשיתוף אדמיניסטרטיבי ברצועה. כמו בשני הניסיונות הקודמים להגיע לפיוס פוליטי, הצדדים נדחפו לטשטש לפחות חלק מהפערים ביניהם בשם שאיפתם לשמר ולהרחיב את בסיס הגליטימציה שלהם – מטרה שהשגתה על ידי צד אחד תוגשם בהכרח על חשבון המעמד והגליטימציה של הצד השני. הניסיונות הקודמים כשלו משום ששני הצדדים סירבו לקבל את התנאים המוקדמים לשיתוף פעולה שהעמיד הצד שכנגד. אלא שהפעם המשבר ההומניטרי ברצועה, בנוסף על התחושה העמוקה של חוסר תקווה בקרב האוכלוסייה המקומית והלחצים הכלכליים הגוברים על הרצועה שהפעילו הרשות הפלסטינית מזה וקהיר מזה, לא הותירו לחמאס ברירה. הוא הסכים לחלק מהדרישות שהוצגו לו בתמורה למהלכים שמצופה כי יבלמו, ולו זמנית, את ההידרדרות המוחשית של רצועת עזה לכאוס ואף להתקוממות עממית. אף שחמאס דחה כל אזכור לפירוק כוחו הצבאי, הרשות הפלסטינית ניצלה את חולשתו והסכימה לקבל על עצמה את האחריות לניהול האזרחי של הרצועה ולהסיר סנקציות שהטילה על האזור, בתקווה שכך תוכל, בהמשך הדרך, להחזיר לידיה שליטה מלאה על הרצועה.

מוקדם להעריך את האפקטיביות של מהלך זה, שעל בסיסו הוקמה ממשלת הסכמה פלסטינית, שכן אין פירושו שחמאס ופת"ח/הרשות הפלסטינית יוכלו להתגבר על הפערים המהותיים ביניהם ועל ליבת הקרע: המחלוקות האידיאולוגיות, האסטרטגיות והפוליטיות בין הצדדים נותרו עמוקות וקשות לגישור. עם זאת, נראה כי מעורבותה של הרשות הפלסטינית בעניינים האזרחיים השוטפים של רצועת עזה היא הזדמנות לקדם פרויקטים של שיקום, ולו בזכות ההקלה בהעברת משאבים כספיים וסחורות לאזור שמעורבותה תאפשר.

האם תוכל ישראל להתגבר על הנטייה המושרשת במדיניותה להטיל הגבלות על חמאס במאמץ להחליש את הארגון? האם תוכל לחדול מהתנגדות לכל ניסיון של פת"ח וחמאס (גם אם נעשה בלב חצוי) להגיע לשיתוף פעולה מוסדי? באמצעות עידוד האחדות הלאומית הפלסטינית ונטישת מדיניות התומכת בפילוג בין הצדדים תוכל ישראל להשיג שתי מטרות המשולבות זו בזו: סיוע לעלייתו של שותף פלסטיני לגיטימי, ועם הזמן סיוע לשיקום התשתית האזרחית ברצועה, וכך להפחית את הפוטנציאל לסבבי לחימה חוזרים ונשנים בינה לבין חמאס. יש לראות בממשלת אחדות חמאס-פתח אפקטיבית ברצועה לא רק אמצעי לשיפור מצבם של תושבי עזה, אלא גם אמצעי לעידוד נטיות מתונות בקרבם ובשורות הנהגתם, וכתוצאה מכך, בזירה הפלסטינית כולה.

הערות

- 1 Saud Abu Ramadan, " Hamas Makes Major Election Gains," *UPI*, January 28, 2005, http://www.upi.com/Business_News/Security-Industry/2005/01/28/Hamas-makes-major-election-gains/UPI-89831106924043/
- 2 The Election Guide, <http://www.electionguide.org/elections/id/1433/>
- 3 הקוורטט מורכב מארצות הברית, האיחוד האירופי, רוסיה והאוי"ם.
- 4 "Leading Palestinian Hamas figure discusses post-election strategy," *BBC Monitoring Middle East*, February 3, 2006; " Hamas Intends to Form National Coalition Cabinet," *Xinhua General News Service*, February 13, 2006, http://english.peopledaily.com.cn/200602/13/eng20060213_242106.html
- 5 " Hamas Leaders Meet Palestinian President, to Form Government," *BBC Monitoring Middle East*, February 20, 2006; " Hamas Unveils Its Cabinet," *Economist.com*, March 20, 2006, <http://www.economist.com/node/5650433>
- 6 לאחר שהוקמה ממשלת חמאס, ישראל וממשלות מערביות חרימו אותה במאמץ להפעיל לחץ עליה לקבל על עצמה את תנאי הקוורטט (שכללו הכרה בישראל; הכרה בהסכמים הקודמים שחתם אש"ף וויתור על התנגדות אלימה), או לחלופין, כדי להחליש את הממשלה ואפילו למוטטה.
- 7 Beverly Milton-Edwards, "Prepared for Power: Hamas, Governance and Conflict," *Civil Wars* 7, no. 4 (2006), pp. 311-329, <http://dx.doi.org/10.1080/13698280600682940>
- 8 Are Hovdenak, "The Public Services under Hamas in Gaza: Islamic Revolution or Crisis Management," *Peace Research Institute Oslo (PRIO)*, 2010, pp. 12-13.
- 9 שם, עמ' 15.
- 10 International Crisis Group, "Ruling Palestine I: Gaza under Hamas," *Middle East Report*, No. 73, March 19, 2008, p. 3.
- 11 שם, עמ' 14.
- 12 שם, עמ' 9-11.
- 13 Yezid Sayigh, "Policing the People, Building the State: Authoritarian Transformation in the West Bank and Gaza," *Carnegie Endowment for International Peace, Middle East Papers*, February 2011, pp. 6, 16-17.
- 14 Sayigh, "Policing the People, Building the State," p. 12.
- 15 שם, עמ' 16.
- 16 Yezid Sayigh, "We Serve the People. Hamas Policing in Gaza," *Crown Paper* 5, Crown 14

- Center For Middle East Studies, 2011, p. 8; "Funding government proving tough: Hamas," *al-Sharq al-Awsat*, December 24, 2010.
- 15 Yezid Sayigh, "Hamas Rule in Gaza: Three Years On," Middle East Brief 41, Crown Center for Middle East Studies, March 2010, p. 5, <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/meb41.html>; International Crisis Group, "Ruling Palestine I: Gaza Under Hamas," p. 14; United Nations Relief and Works Agency (UNRWA), <http://www.unrwa.org/etemplate.php?id=64>
- 16 Eyal Pascovich, "Social-Civilian Apparatuses of Hamas, Hizballah, and Other Activist Islamic Organizations," *Digest of Middle East Studies* 21, no. 1 (2012), pp. 135.
- 17 Beverly Milton-Edwards, "The Ascendance of Political Islam: Hamas and the Consolidation in the Gaza Strip"; Sara Roy, "Hamas and Civil Society in Gaza. Engaging the Islamist Social Sector," pp. 214-18, <https://press.princeton.edu/titles/9423.html>
- 18 Mohammed Mohsin, "1,200 Tunnels Operating between Egypt and the Gaza Strip - Sinai tribal leader," *a-Sharq al-Awsat*, November 12, 2012.
- 19 "Round Two in Gaza," International Crisis Group, September 11, 2008, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/israelpalestine/round-two-gaza>
- 20 Nicolas Pelham, "Dairy: How to Get by in Gaza," *London Review of Books*, October 22, 2009, <http://www.lrb.co.uk/v31/n20/nicolas-pelham/diary>
- 21 שם.
- 22 Ibrahim Barzak and Mohammed Daraghme, "Egypt Imposes toughest Gaza Restrictions in Years," *USA Today*, July 24, 2013, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2013/07/24/egypt-toughens-gaza-restrictions/2584275/>
- 23 היה זה ניסיון נוסף להגיע להבנות אסטרטגיות בין פת"ח לחמאס, בסדרת המאמצים שנעשו לאורך השנים, אך ללא הצלחה. הניסיון המשמעותי הראשון התבצע ב-2006, לפני הבחירות הכלליות ברשות הפלסטינית, כאשר שני המחנות היריבים היו מעוניינים בעריכתן..

הרשות הפלסטינית והמצב ברצועת עזה

שלמה ברום

יחסם של הרשות הפלסטינית ברמאללה, הנשלטת על ידי תנועת פת"ח, ושל מנהיגה מחמוד עבאס למצב ברצועת עזה ולפרויקטים לשיקום עזה נגזר בעיקר מהאינטרסים הפוליטיים של תנועת פת"ח, ובמיוחד מאלה של מחמוד עבאס. לכן הוא מושפע בראש ובראשונה מהעומות הפוליטי בין תנועת פת"ח השולטת בגדה המערבית לתנועת חמאס השולטת ברצועת עזה מאז 2007.

מבט על הרשות הפלסטינית ועזה: מניעים ואינטרסים

השיקול העיקרי לתמיכה בצעד זה או אחר הוא השאלה אם הוא מחזק את חמאס ומחליש את פת"ח או להיפך, כשהראייה היא תמיד של משחק סכום אפס. מסיבות אלה, יחסה של הרשות לתוכניות לשיקום עזה חופף במידה רבה ליחסה להסכמי הפיוס בין פת"ח והרשות שנדונו עד כה, אשר אינם משקפים ניסיונות כנים להגיע לפיוס, אלא משמשים בפועל משחקים פוליטיים שאותם מנצל כל אחד משני הצדדים כדי להשיג עליונות על היריב הפוליטי, וגם להשפיע על דעת הקהל הפלסטינית לטובתו. יש משקל גם לאינטרסים של הרשות הפלסטינית כלפי השחקנים הרלוונטיים האחרים, אזוריים ובינלאומיים, ובכללם ישראל, מצרים, קטר, טורקיה וארצות הברית. לכן הצעדים נבחנים גם בהקשר של השאלה איך משפיע צעד ספציפי על היחסים בין השחקנים הללו לבין הרשות, וגם בין השחקנים הללו לבין חמאס.

הדילמה הראשונה של הרשות היא כיצד למנוע את חיזוקו של חמאס בלי לפגוע בדימוי של הרשות בעיני הציבור הפלסטיני, שהרי כל צעד לשיפור המצב ברצועת עזה עשוי להיזקק לזכות חמאס, להפחית את הביקורת הציבורית על חמאס כאחראי למצב הנורא בעזה ולשפר את מצבו הפוליטי. אולם, אם הרשות תטרפד צעדים כאלה היא עצמה עלולה להיתפס כאחראית למצב ברצועה, ואז תגבר הביקורת הציבורית כלפיה. הדילמה השנייה היא למנוע את הפיכת תהליך שיקום עזה למכשיר שיבנה את היחסים בין חמאס לבין המדינות במזרח התיכון ומדינות מחוץ למזרח התיכון

ובעיקר במערב, ויהפוך אותו לשחקן לגיטימי בעיני כל אלה. ההנחה היא שפרויקטים לשיקום ברצועה יחייבו מגעים ישירים בין חמאס לבין השחקנים השונים וייצרו מצב שבו חמאס אינו תנועת טרור מוחרמת הסובלת מסנקציות בינלאומיות, אלא פרטנר לגיטימי של השחקנים המרכזיים.

כל זה יוצר מצב פרדוקסלי שבו מצד אחד הרשות מעוניינת להגביר את הלחץ על חמאס גם דרך ההחמרה במצב הסוציו-אקונומי ברצועת עזה, אך מצד שני יש לה עניין לשמר את הפיקציה שבה ממשלת הרשות היא גם הממשלה בעזה, ולכן היא אחראית ודואגת לעזה, והיא זו שאמורה להזרים את המשאבים הנחוצים לרצועה ולמשל, להמשיך לשלם את המשכורות של עובדי המדינה ברצועת עזה. גם לחמאס יש אינטרס מסוים לשמר את הפיקציה הזאת, משום שבזכותה הרשות הפלסטינית מממנת חלק גדול מההוצאות האזרחיות ברצועה, וממשלת חמאס פטורה מהן. קשה מאוד לתת אומדן מדויק של כלל ההוצאות האזרחיות על רצועת עזה ועל החלק של הרשות הפלסטינית בהוצאות אלו, גם בשל מחסור בנתונים פומביים וגם משום שההוצאות בפועל שונות מהתקציב המוצהר. בכל אופן, בשנים 2012-2016 היה התקציב המוצהר של ממשלת חמאס בעזה 750-900 מיליון דולרים. במהלך שנים אלו הרשות הייתה אמורה להוציא לפחות 750 מיליון דולרים על הרצועה במסגרת תשלומים למשכורות, רכישת מים וחשמל מישראל, בריאות, חינוך ועוד. בחודשים שלפני הצעדים האחרונים של הרשות לקיצוץ ההוצאות על עזה, בקיץ 2017 עמד סכום ההוצאה החודשית של הרשות על סך של 100-120 מיליון דולרים בקירוב.¹ כלומר, חלקה של הרשות הפלסטינית במשך השנים הגיע ל-50-70 אחוזים מההוצאה הכללית.

במסגרת זו אף הודיע חמאס לפני מבצע 'צוק איתן' בשנת 2014 כי הוא מפסיק להיות הממשלה בעזה ואין הוא אחראי לנושאים האזרחיים, אלא רק לנושאים הביטחוניים ול"התנגדות לישראל".² עמדה זו של חמאס נבעה מאי-יכולתו להשיג את המשאבים הנחוצים לניהול רצועת עזה משותפיו במזרח התיכון ובעיקר מאיראן, בעקבות ההתרחקות שהייתה בין חמאס ואיראן בשל סירובו של חמאס לתמוך במשטר אסד נגד האופוזיציה הסונית בסוריה. הוא נאלץ להיכנע למציאות שבה עיקר המשאבים הפלסטיניים, כספי הסיוע הבינלאומי (donor states) לפלסטינים וכן כספי המסים שישראל גובה על המוצרים המגיעים לשטחים הפלסטיניים עוברים רק לרשות הפלסטינית, והיא זו שצריכה להשתמש בהם גם לצרכים השוטפים ולפרויקטים ברצועת עזה. מאותה סיבה יש לרשות אינטרס בכך שגם כספים המועברים לצורך הייחודי של פרויקטים לשיקום עזה יעברו דרכה.

המכשולים בפני שיקום ללא פיוס

לאחר ההתנתקות מעזה התקיים משא ומתן בין ישראל והרשות הפלסטינית בתיווכה של ארצות הברית בנושא התנועה לעזה וממנה. הוא הסתיים ב-15 בנובמבר בחתימה על הסכם שנקרא "מסמכים מוסכמים על תנועה וגישה מעזה ואליה" – Agreed documents on movement and access from and to Gaza.³ כניסת האנשים והסחורות לעזה וממנה. הוא כלל הסדרים להפעלת מעבר רפיח בין הרצועה למצרים וכן במעברים לישראל – קרני, סופה, ארז וכרם שלום. הסכם זה מעולם לא בוצע משום שב-2006 חמאס זכה בבחירות למועצה הפלסטינית והרכיב ממשלה שישראל לא הייתה מוכנה לשתף פעולה עמה. מצב זה התקבע כאשר ב-2007 חל הפיצול בין רצועת עזה שהמשיכה להיות תחת שלטון חמאס לבין הגדה המערבית שנשלטה על ידי פת"ח מרמאללה.

הניסיונות לפיוס בין שני הצדדים מאז בחירות אלו כולל הסכמות על ממשלת אחדות לאומית קרסו, והסיכוי שינחלו הצלחה בהמשך נמוכים מאוד, אלא אם כן יחול שינוי פוליטי מהותי ברמאללה או בעזה או בשניהם יחד. מרוואן ברגותי, המנהיג הפלסטיני ואיש פת"ח המצוי בכלא הישראלי הציג מכלאו אג'נדה שכוללת גם יישום הסכם פיוס עם חמאס, אבל למרות שלפי הסקרים השונים הוא מועדף על ידי הציבור הפלסטיני כמחליפו של נשיא הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס,⁴ אין ביטחון בכך שהוא יחליפו, בעיקר במציאות שבה נוכח המצב הפוליטי בישראל קשה להניח שהוא ישוחרר מכלאו, גם אם ייבחר להיות הנשיא החדש של הרשות הפלסטינית.

בהיעדר מצב פוליטי שמאפשר את יישום הסכם התנועה והגישה נעשו ניסיונות חוזרים להגיע להסכמים שיאפשרו יישום חלקי לפחות של ההסכם, גם כאשר חמאס ממשיך לשלוט בעזה. המפתח בניסיונות אלו היה ליצור במעברים לעזה מציאות שבה יש חציצה של הרשות הפלסטינית בין ישראל ושלטונות חמאס במעברים לישראל, ובין מצרים לשלטונות חמאס במעבר רפיח למצרים. הדבר חייב הבנות בין ממשלת הרשות לשלטונות חמאס ברצועה לגבי הצבת גורם חוצץ כזה של הרשות במעברים. כך למשל נדונה פעמים רבות הצבת כוח של משמר הנשיאות הכפוף לעבאס במעבר רפיח בין הרשות הפלסטינית, ומצרים וחמאס, ולאחרונה בסוף 2014 אחרי מבצע 'צוק איתן'.⁵ הרשות הפלסטינית מעולם לא הגיעה להסכם כזה עם חמאס וקשה להעריך מי אחראי יותר לכישלון בהשגת ההסכם, משום שלשני הצדדים היה אינטרס להכשילו. חמאס היה מעוניין בשליטה מלאה על המעברים ובקשר ישיר עם כל גורם זר שמטפל בתנועה דרך המעברים, והרשות הפלסטינית לא הייתה מוכנה להסדר שיאפשר תנועה חופשית לעזה וממנה, ובכך יאפשר לחמאס להציג הצלחות ויכולת לאפשר חיים נורמליים ברצועת עזה. מעבר לכך חששה הרשות שכוחותיה שיוצבו במעברים יהיו נתונים לחסדו של חמאס, והיא לא תוכל לערוב לביטחונם. חוסר היכולת של הרשות

להגיע להסכמה עם חמאס על סידורי המעברים ממשך לחבל ביכולת להעביר את האמצעים הנדרשים לשיקום עזה דרך המעברים במשך כל התקופה מאז מבצע 'צוק איתן', גם במצב שבו ישראל מוכנה להיות ליברלית יותר באשר לסחורות שיכולות להיכנס לעזה ולצאת ממנה, כולל הכנסת חומרי בנייה בעקבות הגעה להסכמים מיוחדים עם ארגונים בינלאומיים. באחרונה, בעקבות דיונים בין ממשלת מצרים לחמאס בנושאי ביטחון עלה רעיון להשתמש במוחמד דחלאן, שמנסה להוות אפוזיציה למנהיגות הנוכחית של פת"ח, כגורם שאנשיו יהוו חיץ בנושאים אזרחיים בין חמאס לשחקנים האחרים. בכל אופן, יש לכך התנגדות קשה בתוך חמאס ולא ברור עד כמה מצרים אכן מחויבת לרעיון זה.

שיקום עזה דורש גם הסדרים לצמצום האבטלה בעזה ולתשלום סדיר של משכורות לעובדים. בהקשר זה עולה הסוגיה המרכזית של תשלום משכורות לעובדי המדינה בעזה. בעזה יש שתי קטגוריות של עובדי מדינה: אלו שהועסקו על ידי ממשלת פת"ח עד 2006 (כ-60 אלף)⁶ ואלו שנשכרו על ידי ממשלת חמאס בעזה (כ-51 אלף)⁷, לא כולל את הזרוע הצבאית אך כולל ארגוני ביטחון שאינם צבאיים, כמו המשטרה האזרחית). כאמור, ממשלת הרשות הפלסטינית ברמאללה נהנית ממרב ההכנסות השלטוניות הפלסטיניות משום שהיא מקבלת מישראל את כספי המכסים והמסים הנגבים על כל הסחורות העוברות לשטחים הפלסטיניים לרבות עזה (יותר ממיליארד דולרים כל שנה⁸), וגם את הסיוע של המדינות התורמות (בין 750 מיליון דולרים ל-1.2 מיליארד דולרים כל שנה בשנים 2007-2015⁹), והיא אמורה להקצות לרצועת עזה את החלק היחסי – כשליש. אולם, הממשלה ברמאללה מסרבת להעביר משכורות לעובדים שנשכרו על ידי חמאס והיא המשיכה לשלם לעובדיה הקודמים גם אם ממשלת חמאס לא אפשרה להם למלא את תפקידם, עד אשר במחצית הראשונה של 2017 החליטה לעצור גם חלק נכבד מתשלומים אלה. בסבבי המשא ומתן על פיוס בין שני הצדדים הם בדרך כלל הצליחו להגיע להסכם על תשלומים לעובדי המדינה שאינם אנשי ביטחון, גם אם נשכרו על ידי ממשלת חמאס, אולם הרשות מסרבת לשלם לאנשי הביטחון מטעם חמאס משום שבראייתה המשמעות תהיה שהיא מממנת את הזרוע הצבאית של חמאס.

התנהגות זו של הרשות הפלסטינית גרמה לכך שלפחות שתי מדינות תורמות שרוצות לסייע לשיקום הרצועה ושיש להן אהדה פוליטית לחמאס, קטר וטורקיה, מוכנות להעביר סיוע לשיקום רצועת עזה ישירות לרצועה וללא תיווך הרשות הפלסטינית, מה שגורם לפגיעה במעמדה של הרשות. גם מצרים וגם ישראל היו מוכנות בשלבים שונים, בהתאם ליחסיהן עם שתי המדינות הללו, לאפשר להן העברה ישירה של סיועה לרצועה לצורך שיקומה. לדוגמה, באוקטובר 2012 ביקר האמיר של קטר ברצועת עזה והתחייב להעביר סיוע בסך 400 מיליון דולרים לפרויקטים של שיקום ברצועה.¹⁰ בשנים

שלאחר מכן האמירות אכן הייתה מעורבת בשיקום עזה באמצעות משלוח ישיר של חומרי בנייה ממצרים דרך מעבר רפיח.

שיקומה של התשתית ברצועה, שהוא המרכיב המרכזי בשיקומה מעבר לבניית בנייני מגורים, נופל גם הוא קורבן למחלוקות בין הרשות לחמאס. אין יכולת לשקם את הרצועה בלי להבטיח הספקה סדירה של מים וחשמל. תשתית החשמל רעועה והיא מאפשרת הספקה לאזרחים רק בחלק מהיממה, בדרך כלל כ-8 שעות. האקוויפר שממנו שואבת רצועת עזה את מימיה מידלדל וחודרים אליו מי ים וביוב, והוא אינו מספק מים ראויים לשתייה. שני המשברים הללו צפויים להחריף.

לחשמל שמוצר על ידי תחנת הכוח ברצועה מסופקות השלמות מקווי כוח בישראל ובמצרים, על בסיס הסכמים עם הרשות הפלסטינית. כך גם מסופקים מים מישראל לרצועת עזה. אולם גם הפעלה תקינה של תחנת הכוח וגם ההספקה מישראל ומצרים תלויים ברצועה הטובה של הרשות הפלסטינית, שכן זו אמורה לשלם לישראל ולמצרים עבור החשמל המסופק, ולישראל עבור הדלק לתחנת הכוח והמים שהיא מספקת. מפעם לפעם הרשות מסרבת לשלם, גם בשל פעולות שנוקט חמאס כמו גביית חסר מהצרכנים ומתן פטורים נרחבים למוסדותיו ולמקורביו מתשלומים, וכן היא מסרבת להעביר את התשלומים שאכן נגבים חזרה לרמאללה, ומסים שנגבים על הדלק לתחנת הכוח ששולם על ידי הרשות.

משבר החשמל החריף שפרץ בינואר 2017 עקב שילוב של עיכוב בתשלומים על ידי הרשות עם צריכה גוברת בשל חורף קר במיוחד ותקלות בקו החשמל ממצרים המחיש את הצורך החריף בטיפול בתשתית הזאת, וגרם להפגנות המוניות נגד חמאס והרשות. גם במקרה זה ישראל מוכנה לסייע לפתרון משבר התשתיות על ידי הקמת קו נוסף לרצועת עזה, שחיבורו מתעכב בשל אי-הסכמה עם הרשות, לצד הנחת קו גז שיאפשר ייצור חשמל מגז ברצועת עזה, אולם מערכת היחסים המסובכת במשולש – ממשלת חמאס בעזה, הרשות הפלסטינית ברמאללה וישראל – מעכבת את יישום הפתרונות הללו. בינתיים נפתר המשבר המיידית, תחילה כתוצאה מנכונותה של קטר לממן את הספקת הדלק לתחנת הכוח,¹¹ ומאמצע 2017 חמאס עצמו משלם למצרים עבור הדלק, אבל אין זה פוטר את הצורך בפיתוח פתרון מלא יותר, שתלוי במידה רבה בהבנות במשולש הזה.

במהלך 2017 חלה התקדמות לכיוון פיוס בין פת"ח וחמאס, כאשר מחמוד עבאס, שמעמדו הפוליטי התחזק בעקבות ועידת פת"ח השביעית, יזם פגישה של הפלגים הפלסטיניים בביירות. הפגישה נועדה להביא להסכמה על כינוס המועצה הלאומית הפלסטינית (מל"פ) – הגוף הייצוגי המרכזי של הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) – אשר בה התקבלו ב-10 בינואר כמה סיכומים עקרוניים בין פת"ח לחמאס והפלגים הפלסטיניים האחרים על הקמת ממשלת איחוד, קיום בחירות וכינוס המועצה הלאומית

הפלסטינית שבו ישתתפו כל הסיעות (כלומר, גם חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני, שעדיין אינם חברים באש"ף).¹² לאחר כשבוע התקיימה במוסקבה פגישה נוספת של שני הארגונים ובה אושררו הבנות אלו.¹³ הבעיה היא שהניסיון הקודם של המגעים בין שני הארגונים על הסכמי פיוס מצביע על כך ש"אלוהים נמצא בפרטים", ובכל המקרים הקודמים כשלו הניסיונות לממש את ההסכמות העקרוניות משום ששני הצדדים, שכאמור פועלים על בסיס תפיסה של משחק סכום אפס, ניסו לתרגם את ההסכמות לתוכנית חד-צדדית שתיתן יתרונות רק להם. במצב הנוכחי של חולשה הדדית של שני הארגונים, רוב הסיכויים הם ששני הצדדים לא יצליחו לתרגם את ההבנות להסכם מפורט שגם ימומש. הסימן הטוב ביותר לכך שזאת האפשרות הסבירה ביותר הוא העובדה שישראל לא טרחה אפילו לתקוף את ההבנות, לגנותן ולנסות להפעיל לחץ על הרשות כדי למנוע את יישומן. בפועל היחסים בין שני הצדדים התערערו עוד יותר, כאשר מתחילת 2017 הגבירה הרשות הפלסטינית את הלחץ על שלטון חמאס בעזה באמצעות קיצוץ חריף בכספים המוקדשים לרצועת עזה, בהנחה שצעדים אלה יביאו לכניעת חמאס לדרישות פת"ח – הנחה שכנראה אינה ריאלית.

במחצית השנייה של 2017 נחתם הסכם פיוס חדש בין פת"ח לחמאס, ויישומו החל זמן קצר לאחר מכן. ברקע היה שילוב של מספר גורמים: שינויים במנהיגות החמאס – אסמעיל הנייה החליף את חאלד משעל בתפקיד ראש הלשכה המדינית של חמאס, התפקיד הבכיר ביותר בהנהגה הפוליטית של חמאס, ויחיא סנוואר נבחר כמנהיג החמאס ברצועת עזה; אפקט המצטבר של הלחצים הפיננסיים מצד יו"ר הרשות הפלסטינית עבאס על רצועת עזה; רצון מצרים להגיע להסכם עם חמאס, שינתק את הקשר בין הארגון לאחים המוסלמים ולקבוצות הג'האדיסטיות הפועלות בסיני, ובנוסף ישיב לה את מעמד ההובלה בזירה הפלסטינית. על פי ההסכם, הממשלה ברמאללה תחזור לנהל את התחומים האזרחיים ברצועת עזה, ובכלל זאת חידוש המימון לשירותים ותשלום משכורות לעובדי ציבור. גם העברת השליטה במעברים לידי הרשות הפלסטינית תסייע להעביר לרצועה חומרים הנחוצים לפעולות השיקום באזור. החסות המצרית להסכם והגישה החיובית של ממשל טראמפ אליו היו ברקע הימנעות ישראל מנקיטת צעדים לטרפד אותו. כן צפויה ישראל להימנע גם מטרפד צעדי השיקום במטרה להכשיל את ההסכם.

נושאי המחלוקת המהותיים יותר שבין פת"ח לחמאס, ביניהם גורל הזרוע הצבאית של חמאס, עריכת הבחירות ברשות הפלסטינית ותנאי הצטרפות החמאס לאש"ף, נדחו לדיון מאוחר יותר. הסיכויים שחמאס ופת"ח יגיעו להבנות ולסיכומים בנושאים אלה נמוכים למדי, ולפיכך אפשריות התפתחויות במסגרת שני תסריטים: האחד, שלפיו ההסכם יקרוס ואז יהיו הפיצול בין שני הגדה המערבית לרצועת עזה ובנוסף העוינות בין הארגונים מכשול עיקרי לשיקום עזה; השני, שלפיו יימשך ביצוע של הסכם חלקי

בחסות מצרים, כלומר: ממשלת הרשות תמשיך לנהל את הנושאים האזרחיים ברצועה ולשלוט במעברים, אולם הזרוע הצבאית של חמאס תשמור על עצמאותה. תסריט זה יאפשר את האצת שיקום עזה ותשתיתה, בהנחה שהגורמים הבינלאומיים המממנים יסכימו לפעול במצב זה. חולשתו של תסריט זה נעוצה באפשרות שאז יתחדשו עימותים אלימים בין ישראל לזרוע הצבאית של החמאס. גם אם עימותים אלה יתחוללו ברמה שאינה אינטנסיבית, הם יפגעו בקצב השיקום. עימות אינטנסיבי עלול יהיה לבטל את הישגי השיקום ולהחמיר את המצב ברצועה. עם זאת, ברור שהאינטרס החזק של חמאס בשיקום יגרום לארגון, לפחות בעתיד הקרוב, לעשות כל מאמץ להימנע מהיקלעות לעימותים כאלה.

הערות

- 1 ראיון עם ג'בריל רג'וב, חבר הוועדה המרכזית של פת"ח, 12 באוגוסט 2017.
- 2 Ahmed Abu Amer, " Hamas Calls for Return of Haniyeh's Government," al-Monitor, October 21, 2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/10/hamas-return-haniyeh-government-gaza.html>
- 3 Agreed documents on movement and access from and to Gaza in web site of Israel Ministry of Foreign affairs, <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/mfadocuments/pages/agreed%20documents%20on%20movement%20and%20access%20from%20and%20to%20gaza%2015-nov-2005.aspx>
- 4 לדוגמה, לפי סקר שערך PSR בדצמבר 2016, 64 אחוזים תמכו בכך שמחמוד עבאס יתפטר, ובמקרה של בחירות חדשות 59 אחוזים יתמכו במרוואן ברגותי ו-36 אחוזים במועמד חמאס, ואילו עבאס יפסיד מול מועמד חמאס. ראו <http://www.pcpsr.org/en/node/676>
- 5 עמוס הראל, "מצרים מתעקשת: אם הרשות לא תציב כוחות במעבר רפיח לא נאפשר הקלות", **הארץ**, 1 בספטמבר, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2421267>
- 6 Jack Khouri, "PA Workers in Gaza Take to Streets to Protest 30-percent cut in salaries," *Haaretz*, April 9, 2017, <http://www.haaretz.com/middle-east-news/palestinians/.premium-1.782376>
- 7 Omar Shaban, " Hamas Budget Shows Another Tough Year Ahead for Gaza," al-Monitor, March 17, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/03/hamas-gaza-budget-economy-finance-blockade.html>
- 8 "Israel Withholds \$120mn in Palestinian Tax Funds as Revenge for UN Vote," RT, December 2, 2012, <https://www.rt.com/news/israel-withholds-tax-funds-084/>
- 9 Adnan Abu Amer, "Why Donor Countries are Giving Less to the Palestinians," al-Monitor, February 24, 2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/02/palestinian-authority-reduce-foreign-aid.html>
- 10 Jodi Rudoren, "Qatar's Emir Visits Gaza, Pledging \$400 Million to Hamas," *New York Times*, October 23, 2012.
- 11 Nidal al-Mughrabi, "Gaza Power Crisis Eases as Qatar Donates \$12 Million to Buy Fuel," Reuters, January 16, 2017, <http://uk.reuters.com/article/uk-palestinians-energy-idUKKBN1501B8>
- 12 Adam Rasgon, "Palestinian Factions Reaffirm Agreement On Need To Form National Unity

Government,” The Jerusalem Post, January 18, 2017, <http://www.jpost.com/Middle-East/Palestinian-factions-reaffirm-agreement-to-form-national-unity-government-478801>
Ali Younes and Natasha Ghoneim, “Fatah and Hamas to form unity government,” Al Jazeera, 18 January 2017, <http://www.aljazeera.com/news/2017/01/fatah-hamas-form-unity-government-170118031339203.html>

ההתעצמות הצבאית של חמאס

קובי מיכאל ועומר דוסטרי

בצד המתח הקיים בין הזרוע המדינית לבין הזרוע הצבאית של חמאס – עז א-דין אל קסאם – בעניין סדר העדיפויות האסטרטגי, וגם במקביל למאמץ הנמשך והמרוכז שהזרוע הצבאית משקיעה בהתעצמות צבאית, בשורות הארגון קיימת הסכמה רחבה בשאלת העימות הישיר עם ישראל בעת הנוכחית. על פי הסכמה זו, בתנאים הנוכחיים ובמיוחד נוכח ממדי ההרס וההרג שנגרמו ברצועת עזה בעימות הצבאי עם ישראל במבצע 'צוק איתן' בקיץ 2014, סבב לחימה נוסף אינו עולה בקנה אחד עם האינטרס של הארגון. תשתיותיו הצבאיות נפגעו קשות בעימות זה, אוכלוסיית הרצועה נתונה במצוקה קשה בגין הנזק שנגרם למבני מגורים ולתשתיות, וזאת בנוסף למציאות הכלכלית הקשה באזור ואף לביקורת הציבורית כלפי חמאס עקב ליבוי התנגשות עם ישראל. על גורמים מרסנים אלו יש להוסיף את המגבלות שהטילה מצרים על הארגון לגבי מעבר תושבי הרצועה מהאזור ואליו, במסגרת מאבקה בחמאס עצמו וכחלק מהלחימה בגורמי ג'האד הפעילים בחצי האי סיני – 'וילאית סינא', המזוהה עם ארגון 'המדינה האסלאמית'. כלכלת האזור נפגעה גם עקב חסימת מנהרות ההברחה בגבול הרצועה עם מצרים. על מנת לא להיקלע לעימות נוסף עם ישראל פועל חמאס למנוע תקיפות נגד ישראל מצד פלגים ג'האדיסטיים הפועלים ברצועה. הארגון אף הקים כוח ריסון שמונע אירועי ירי מתחום הגבול עם ישראל, ואם מתרחשים אירועי ירי הוא מבצע מעצרים. בתנאים אלו, במקביל לחיזוק תשתיות הטרור בירושלים ובגדה המערבית¹ והתרה של הפגנות עממיות מבוקרות בקרבת גדר הגבול בין הרצועה לישראל לשם שחרור קיטור², חמאס משקיע מאמצים בהתעצמות צבאית ובשיקום תשתית המנהרות ברצועה. תשתית זו אמורה לשרת את הארגון אם וכאשר יתפתח סבב עימות נוסף בינו לבין ישראל.

עקרונות בניין הכוח

בניין הכוח הצבאי של חמאס מושתת על הבנת המציאות האסימטרית בינו לבין ישראל ועל מאמץ לחפות על נחיתותו הצבאית. חמאס מבקש לפתח יכולות שיפגעו בנקודות התורפה של ישראל ולעצב כללי משחק שלא יאפשרו לה למצות את יתרונה הצבאי, ויגרמו לכך שיתרונותיה הטכנולוגיים, הכלכלה המודרנית שלה ושאיפת אזרחיה לאיכות חיים ייעשו פגיעים. לכן משקיע חמאס מאמץ בפיתוח נשק תלול מסלול, כוח אווירי וכוח ימי, וכן בהרחבת התוודות התת-קרקעי באמצעות חפירת מנהרות התקפיות מתחת לגבול הרצועה עם ישראל, ומנהרות פיקוד ושליטה בשטח הרצועה שיאפשרו לשבש את שגרת החיים בישראל, לפגוע בתשתיות חיוניות, לכפות עליה משכי לחימה ארוכים ולגרור אותה לתגובה צבאית שתחשוף אותה ללחצים בינלאומיים ולביקורת מבית.

היגיון בניין הכוח של חמאס דומה לזה המנחה את בניין הכוח של חזבאללה בלבנון, הגורס קיום תשתית צבאית בריכוזי אוכלוסייה; שימוש באזרחים, כולל ילדים ונערים, כ"מגן אנושי" לפעילי טרור; לחימה נגד "צה"ל מתוך בתי מגורים ומוסדות ציבור ושימוש באמבולנסים אזרחיים לפינוי פעילים; ירי רקטות ופצצות מרגמה לעבר ריכוזי אוכלוסייה בישראל; אימונים, תרגילים ותצוגות לחימה לשיפור כשירותם המבצעית של אנשי הארגון ולהעלאת המורל – אלה נערכים במקרים רבים בריכוזי האוכלוסייה במטרה למנוע תקיפה ישראלית.³

ההתעצמות לאחר 'צוק איתן'

לפי ההערכות הקיימות כולל הצבאי של חמאס כ-16 אלף פעילים ובנוסף להם כ-16 אלף אנשי מנגנוני הביטחון, שחלקם מסופחים למערך הצבאי בעת הצורך.⁴ במבצע 'צוק איתן' כלל המערך הסדיר של חמאס שש חטיבות טריטוריאליות. בנוסף הוקמו יחידות עילית, כוח אווירי (מזל"טים, מל"טים ורחפנים) וכוח ימי. כן כלל המערך הצבאי יחידות ייעודיות המתמחות בירי תלול מסלול, בהגנה אווירית ובהברחות. במבצע 'צוק איתן' פעל חמאס תוך הסוואת משגרי הרקטות ויכולות פיקוד ושליטה במנהרות. כך התאפשרו לו רציפות תפקודית במשך 54 ימי הלחימה; שימוש בתשתית המנהרות ההתקפיות החודרות לשטח ישראל לצורך ביצוע פיגועים והטמנת מארבים לכוחות; שימוש במנהרות ההגנתיות בשטח הרצועה כדי להפתיע את כוחות היבשה של "צה"ל בהפעלת מטענים, בירי נ"ט ובחטיפת חיילים.⁵ נוסף לכך, במהלך הלחימה שיגר חמאס מטחי רקטות רציפים לעבר מטרות מגוונות בישראל, בניסיון לחדור מבעד למעטפת ההגנה של מערכת 'כיפת ברזל'; ניסה לשגר רקטות לעבר יעדים אסטרטגיים כדוגמת נמל התעופה בן-גוריון, ובמידה מוגבלת לעבר הכור הגרעיני בדימונה; ירה

פגזי מרגמה לעבר יישובי עוטף עזה ולשטחי הכינוס של צה"ל (לאחר שהתברר כי ירי הרקטות ארוכות הטווח אינו גורם את הנזק המצופה).⁶

זרוע היבשה: כדי להכשיר את הכוח הלוחם מבצע חמאס אימונים אינטנסיביים בדגש על חדירה לישראל, תקיפת יעדים ישראלים וחטיפת חיילים. לצד שיקום הכוח הסדיר נעשה מאמץ לשפר את כשירותם הצבאית של מנגנוני הביטחון ולהכשיר מיליציות עממיות ומסגרות של בני נוער ככוח עזר לצבא הסדיר.⁷

אחת מהיכולות התקפיות המשמעותיות שמפתח חמאס היא יחידת עילית בשם 'כוח נח'בה', שמטרתה לבצע תקיפות בשטח ישראל דרך המנהרות ההתקפיות. הכוח המונה כ-5,000 לוחמים מתאמן גם בפעולות הגנה בשטח הרצועה. אנשיו מתאמנים באינטנסיביות והם מצוידים באמצעי לחימה מתקדמים ומדויקים יותר.⁸ האימונים מתמקדים בחדירה לשטח ישראל, בהסתערות על מוצב צה"ל או על סיור של צה"ל, בהרג חיילים והשמדת אמצעי לחימה ובנסיגה דרך המנהרות עם חיילי צה"ל שנשבו או עם גופות חיילים, כדי שישמשו קלפי מיקוח לשחרור אסירים פלסטינים.⁹

שיקום מערך המנהרות: לרשות חמאס עומדות שתי מערכות מנהרות: האחת פנימית בתוך הרצועה, המשמשת להבטחת הפיקוד והשליטה במקרה שכוחות צה"ל שוהים בשטח ומאיימים על התשתיות שמעל פני הקרקע. היא משמשת גם לתקיפת כוחות צה"ל בעת לחימה ולהעברת פעילים ממקום למקום, ומהווה מסתור לפעילים ומקום אחסון לציוד ואמצעי לחימה. השנייה היא מערכת המנהרות ההתקפיות, החוצות את הגבול ומגיעות לשטח ישראל. מנהרות אלה נועדו להעביר פעילים לתוך שטח ישראל תוך עקיפת גדר הגבול ופעילות צה"ל לאורכה, במטרה להשתלט על מוצבים או על סיורי צה"ל וכן לביצוע פיגועי ראויה ביישובים ישראלים.¹⁰

במהלך מבצע 'צוק איתן' חשף צה"ל 100 קילומטרים של מנהרות בעזה ונטרל 32 מנהרות תקיפה, שכשליש מהן הגיעו לשטח ישראל.¹¹ כן דווח כי חמאס חיסל עשרות מחופרי המנהרות מחשש שיגלו את מיקומן לישראל.¹² לאחר מבצע 'צוק איתן' גייס חמאס מאות פעילים לחפירת מנהרות חדשות ולשיקום אלה שנהרסו. החפירה מתבצעת יומם ולילה בכל ימות השבוע. מעריכים שחמאס השקיע כבר מאות מיליוני דולרים בפרויקט המנהרות, ואף נטען שמדובר במרבית תקציבו של הארגון.¹³ על פי הערכות משקיע חמאס בפרויקט המנהרות כ-40 מיליון דולר בשנה. במסגרת העבודות לחפירת מנהרות מועסקים כיום 1,500 פעילי חמאס המשתייכים לחטיבות מרחביות שונות. המשכורת הממוצעת לחופר נעה בין 250 ל-400 דולר בחודש, והיא נחשבת משכורת גבוהה יחסית ברצועה. נוסף לכך מקבלים החופרים בונוסים ותמריצים עבור עמידה בלוחות הזמנים שקובעת ההנהגה הצבאית ברצועה, ומשכורתם עולה לפי הוותק.¹⁴ באפריל 2016 חשף צה"ל מנהרה התקפית של חמאס בשטח ישראל ונטרל אותה באופן מבוקר.¹⁵ כעבור חודש חשף צה"ל מנהרה התקפית נוספת בתוך שטח ישראל.

גורמים בצה"ל טענו כי לא ידוע אם המנהרה נחפרה לפני או אחרי 'צוק איתן', אך היא נמצאה שמישה.¹⁶

פרויקט המנהרות מתבסס על הבנה כי יש להגביר את קצב החפירה כל עוד אין לישראל מענה טכנולוגי מקיף לאתגר האיתור.¹⁷ עם זאת, המאמץ לקדמו נתקל במכשולים שמקורם אינו רק בפעילות הנגד של צה"ל: מתחילת שנת 2016 עד מחצית 2017 קרסו ברצועת עזה כעשרים מנהרות, ונהרגו קרוב לעשרים פעילי חמאס והג'האד האסלאמי. ההשערה היא שמקרי הקריסה נגרמו כתוצאה מגורמים טבעיים כגון גשמים, או מפעולות מנע עמומות מצד ישראל. ההערכות בדבר מעורבותה של ישראל בקריסת המנהרות התחזקו לאחר שקריסת המנהרות נמשכה ביתר שאת גם בחודשי הקיץ, באין גשם. ב-22 במארס 2017 אישר הרמטכ"ל בדיון שהתקיים בוועדה לביקורת המדינה בכנסת, שצה"ל תקף מנהרות בגבול עזה אחרי 'צוק איתן' בשיטה חדשה.¹⁸

תשתיות צבאיות לאורך הגבול עם ישראל: לאחר מבצע 'צוק איתן' בנה חמאס שורה של מוצבים קדמיים במרחק כמה מאות מטרים מגדר הביטחון של ישראל. בסמוך להם הוקמו מגדלי תצפית המאוישים על ידי פעילי הזרוע הצבאית של חמאס, ונסללה דרך בקרבת הגדר. קו המוצבים משפר את יכולתו של חמאס לאכוף את מדיניותו על פלגים ג'האדיסטיים הפעילים בשטח הרצועה ומבקשים ללבות הסלמה. האכיפה מתבצעת בין השאר באמצעות כוח צבאי־ביטחוני ייעודי בשם 'כוח הריסון'. בו בזמן, הקו החדש מאפשר לעקוב ביעילות יחסית אחר פעילות צה"ל לאורך הגבול, לשפר את הביטחון השוטף, ובעת הצורך לזוז פעולות התקפיות מקרבת הגבול נגד ישראל.¹⁹

הזרוע הימית: על פי מודיעין חיל הים הישראלי, יחידת הקומנדו של חמאס מצוידת בעשרות ערכות צלילה מהמתקדמות בעולם ובעלות יכולת צלילה בעומק משתנה עד ארבע שעות. כן מצוידים לוחמי הקומנדו של חמאס בשעוני מחשב צלילה מתקדמים ואף בסקוטרים (כלים זעירים לארגון מתחת לפני המים), המגדילים את מרחק הצלילה ואת מהירותה אל החוף הישראלי באופן שיתיר לצוללן כוח להילחם לאחר מכן ביבשה.²⁰ במהלך 'צוק איתן' הצליחו צוללנים מיחידת הקומנדו של חמאס לחדור לשטח ישראל דרך הים. חמישה צוללנים עלו מכיוון הים לחוף זיקים. הם זוהו מייד על ידי תצפיתניות של צה"ל וחוסלו בידי לוחמים שהגיעו למקום,²¹ אך לאחר כ-40 דקות של שהייה על החוף. אחד מהם הצליח להצמיד מטען חבלה לטנק שהתפוצץ, אך לא היו נפגעים.²²

מאז מבצע 'צוק איתן' הכפילה היחידה את כוחה וכיום היא מונה עשרות רבות של לוחמים מאומנים, צעירים וחדורי מוטיבציה לנצל את הממד התת־ימי לפיגוע אסטרטגי בישראל במלחמה הבאה ברצועה. על פי ההערכה מתכוון חמאס לשגר טילי נ"ט מתקדמים מטווח קרוב לעבר ארובות תחנת הכוח שבדרום אשקלון, ולגרום נזקים שיצולמו ויאפשרו לו להציג "תמונת ניצחון". אפשרות נוספת היא צלילה למרחב

שבין אשקלון לאשדוד, עלייה שקטה לחוף ושיגור טילים מהקרקע לעבר אוניית סוחר המגיעה לעגון בנמל אשדוד, וזאת כדי לשתק את הסחר הימי של ישראל בתקופת הלחימה.²³ באוגוסט 2016 חשף צה"ל תצלום אוויר של מעגנה שנבנתה עבור היחידה הימית בזרוע הצבאית של חמאס, כולל מגדל פיקוח ותצפית. גורם בכיר בחיל הים הסביר כי מדובר בתשתית שעלולה לשמש את הקומנדו הימי של חמאס לפעילות מבצעית עתידית וליציאה לאימונים.²⁴

הזרוע האווירית: מערך כלי הטיס הבלתי מאוישים של חמאס הוקם לפני כעשור, על בסיס ידע שנרכש באיראן ובסוריה.²⁵ אבי התוכנית היה בכיר חמאס עדנאן אל-ע'ול, שחוסל בידי ישראל ב-2004. המערך כולל כלי טיס בלתי מאוישים שככל הנראה אינם יכולים לשאת נשק תקני, אך ייתכן שניתן להרכיב עליהם בצורה מאולתרת חומרי נפץ, והם מסוגלים לבצע טיסות צילום. המזל"טים יכולים להגיע למרחק של עשרות קילומטרים מרצועת עזה והם מכסים את כל גוש דן ואף אזורים שמצפון לו.²⁶ לפי גורם בכיר בצה"ל, פוטנציאל הנזק שמזל"טים אלה עלולים לגרום נמוך מזה של פגיעת רקטה, אם חמאס ישתמש בהם כמזל"טי נפץ "מתאבדים".²⁷

ב-16 בנובמבר 2012, בעת מבצע 'עמוד ענן', חיל האוויר תקף והשמיד מחסן מזל"טים של חמאס אשר היו בשלבי פיתוח מתקדמים, בעלי יכולות תקיפה מדויקות ויכולות איסוף מודיעין איכותי.²⁸ ב-14 ביולי 2014, במהלך מבצע 'צוק איתן', חדר מזל"ט של חמאס לתחומי מדינת ישראל ויורט על ידי חיל האוויר. לטענת צה"ל, לא ברור אם הוא היה ממולכד או שנשלח לצורך צילום.²⁹ מאז 'צוק איתן' מנסה חמאס לשקם את מערך המזל"טים שלו.³⁰ ב-25 ביוני 2015 חדר מזל"ט מרצועת עזה לשטח ישראל, אך התרסק בסמוך לגדר המערכת.³¹ ב-20 בספטמבר 2016 זיהתה מערכת הגילוי של חיל האוויר מזל"ט של חמאס שעלה לאוויר ברצועת עזה וטס בקו החוף של הרצועה במשך מספר דקות. המזל"ט היה במעקב ישראלי מהרגע שעלה לאוויר עד שיורט בעזרת מטוס -16, למרות שלא חדר לשטח מדינת ישראל.³²

בנוסף למזל"טים, חמאס פועל להכשיר את פעיליו להשתמש באמצעים אוויריים אחרים: פעיל חמאס בדרגת מפקד חוליה סיפר בחקירתו בשב"כ כי בשנת 2010 גויס לכוח מיוחד שנשלח למלזיה לצורך אימונים במצנחי רחיפה, לקראת ביצוע פיגוע חדירה לישראל. עמו יצאו כעשרה פעילים נוספים מגדודים שונים, אשר התאמנו שם במשך כשבוע בהטסת מצנחי רחיפה. בשנת 2014 זומן הפעיל יחד עם עשרת הפעילים האחרים לאימון נוסף במצנחי רחיפה, הפעם ברצועת עזה.³³

ב-15 בפברואר 2016 דווח כי בתוניסיה חוסל מוחמד א-זווארי, מהנדס ומומחה טיסה, שהיה פעיל חמאס וחזבאללה שסייע לשני הארגונים לשפר את מערך המל"טים שלהם, ואף הסתנן לעזה דרך מנהרה כדי לאמן את מחבלי חמאס להשתמש בהם נגד מטרות ישראליות. גורמים בחמאס האשימו את ישראל בחיסולו.³⁴

אמצעי לחימה רקטיים: ערב מבצע 'צוק איתן' היו בידי חמאס כ-11 אלף רקטות, רובן לטווחים קצרים ומקצתן לטווחים ארוכים (עד כ-160 קילומטרים). בתום הלחימה, כתוצאה מירי מסיבי לעבר ישראל (כ-4,000 רקטות) ותקיפות מצד ישראל, נותר בידי חמאס כשליש ממספרן. לפיכך הציב חמאס בעדיפות גבוהה את הגדלת מלאי הרקטות ופצצות המרגמה ושיפור יכולותיהן הטכניות. לאור לקחי הלחימה במבצע 'צוק איתן' וכן עקב קשיים להבריה לשטח הרצועה מחצי-האי סיני רקטות תקניות ארוכות טווח, חמאס מדגיש את ההצטיידות בנשק תלול מסלול לטווחים קצרים.³⁵ כשנה וחצי אחרי 'צוק איתן' הוערך בישראל כי חמאס הספיק לחדש את מלאי הרקטות שהיה בידי ערב העימות, אם כי רובן קצרות טווח. מכיוון שרובן מייצור מקומי, דיוקן נופל מזה של רקטות תקניות.³⁶

הברחת אמצעי ייצור: מאז מבצע 'צוק איתן' מפנה חמאס את מרבית משאביו למסע רכש נרחב ולהברחה של סחורות, לרבות חומרים דר-שימושיים העלולים לשמש גם לייצור אמצעי לחימה. חומרים אלה מוכנסים לרצועת עזה תוך שיתוף פעולה עם סוחרים מיהודה ושומרון ומאזורים נוספים בשטח ישראל. מרביתם, לרבות ציוד אלקטרוניקה וחשמל, ציוד תקשורת וחומרי גלם לתעשייה, משמשים לשיקום ולשיפור מערך המנהרות ההתקפיות, לייצור אמצעי לחימה בדגש על רקטות וליצירת מערכים טכנולוגיים תומכי לחימה.³⁷

לצד מסע הרכש שבו מושקעים משאבים כספיים רבים פועל חמאס, לרבות בדרכים אלימות, להשתלטות על חומרי הגלם ובכללם מלט, ברזל ועץ, שאושרה כניסתם לרצועה כדי לתמוך בשיקום התשתית האזרחית באזור. מיעוטם של חומרים אלה אכן מועבר לאוכלוסייה, ואילו חלק הארי מופקע ומועבר ישירות לידי העושים במלאכת השיקום וההרחבה של התשתית הצבאיות.³⁸ בשנת 2016 סיכלו צה"ל ושירות הביטחון הכללי 1,226 ניסיונות הברחה של חומרים אסורים לרצועת עזה, במה שהיווה גידול של 165 אחוזים לעומת שנת 2015. בין היתר נתפסו רחפנים, טיסנים, מצלמות אבטחה, ציוד תקשורת, ציוד צבאי, מדי צבא, טנדרים ומנועים, צינורות ברזל ואלומיניום, כדוריות מתכת, ציוד צלילה וחבלי סנפלינג – אשר על פי הערכות יועדו לזרוע הצבאית של חמאס ולניסיונות ההתעצמות של ארגון הטרור.³⁹

התעצמותו הצבאית של חמאס – בהכרח על חשבון שיקום התשתית האזרחית ברצועת עזה – באה לידי ביטוי גם בניצול ארגוני סיוע בינלאומיים הפועלים ברצועה. כך למשל חשף השב"כ באוגוסט 2016 בכיר בארגון הסיוע הבינלאומי 'חזון עולמי' (World Vision), ששימש במשך שנים סוכן בכיר של הזרוע הצבאית של חמאס. הבכיר העביר בחשאי כספי סיוע להתעצמות הזרוע הצבאית בהיקף של 7.2 מיליון דולר בשנה, שיועדו במקור לאוכלוסיית הרצועה.⁴⁰ חמאס השתלט על כ-2,500 אריזות מזון בשווי של 100 דולר לכל אריזה שנשלחו לנזקקים ברצועה, והעבירן לפעילי הארגון. כך גם

לגבי 3,300 מארזים של חומרי ניקוי וטיפוח שנשלחו לתושבי עזה בשווי של 80 דולר למארז, אשר הגיעו לפעילי הזרוע הצבאית. משפחות אנשי חמאס רשמו באופן כוזב את ילדיהן כפגועים, כדי לקבל עבורם כספים שיועדו לילדים הנזקקים להם.⁴¹ ב-12 בפברואר 2017 עצרה ישראל את מוחמד מורתג'ה, שכיחן כראש ארגון הסיוע ההומניטרי של ממשלת טורקיה, TIKA, בחשד שפעל בעשור האחרון בשירות הזרוע הצבאית של חמאס. מורתג'ה העביר מיליוני שקלים עבור פעילים צבאיים של חמאס, תוך כדי הלחימה במבצע 'צוק איתן' ולאחר מכן, וזאת בנוסף לחבילות מזון שנתרמו על ידי ארגון TIKA עבור האוכלוסייה הנזקקת ברצועת עזה. בתום מבצע 'צוק איתן' מימן ארגון TIKA אירוע פומבי, שבמהלכו זכו פעילי חמאס צבאי למענקים והטבות.⁴²

סיכום

המתח בשורות חמאס בין ההנהגה המדינית לבין הזרוע הצבאית קיים בעיקר סביב סדרי העדיפות של הארגון בהקצאת המשאבים והקשב. בעוד ההנהגה המדינית דוחפת להאצת מאמצי שיקום הרצועה ולשיקום היחסים בין חמאס לבין מצרים וערב הסעודית, ההנהגה הצבאית מבכרת את ההתעצמות הצבאית, ובכלל זה העמקת שיתוף הפעולה עם גורמים ג'האדיסטיים הפעילים בחצי האי סיני. עם זאת, למרות חילוקי הדעות בין שתי הזרועות, קיימת ביניהן הסכמה כי עימות צבאי נרחב עם ישראל אינו עולה בקנה אחד עם האינטרס של הארגון בעת הנוכחית.

חמאס ממשיך לשלוט ברצועה כשסמכותו בלתי מעורערת והוא מצליח לווסת לחצים שמקורם במצוקת האוכלוסייה, הגם שלעיתים ארגוני התנגדות הפועלים בשטח הרצועה קוראים תיגר על סמכותו. עם זאת, אפשר שהמצוקה וכן פעילות של התגרות בישראל מצד פלגים סוררים יגרמו הסלמה שתגרור את ישראל ואת חמאס לעימות נוסף. בתנאים הנוכחיים חמאס אינו מעוניין בעימות, אך הוא נערך לאפשרות שיפרוץ על ידי התעצמות צבאית נמרצת, שבמסגרתה מחדש הארגון את מערך המנהרות ההתקפיות וההגנתיות, משפר את יכולות הייצור של אמצעי לחימה ומקים מערכים של כוחות מיוחדים מאומנים.

כדי לצמצם את הסיכוי שהמצוקה ברצועה תעצים נטיות לוחמניות בשורות חמאס – אולי גם כדי להביך את הרשות הפלסטינית, לערער את מעמדה וכך להקל על חמאס את דרכו להשתלטות על הגדה המערבית – יש לרכז מאמץ ולשקם את התשתיות האזרחיות ברצועה. זאת בהנחה שמפעל שיקום מואץ יהווה גורם מרסן מפני התפרצות אלימה. יש לחתור לשתף במהלך השיקום גורמים חיצוניים וביניהם מצרים, ערב הסעודית, איחוד האמירויות והקהילה הבינלאומית, למרות המאמץ הדיפלומטי היצירתי שיידרש על מנת לבנות לבניית קואליציה רחבה כזו, אשר למדינות החברות בה יש אינטרסים שונים ולפעמים סותרים.

הערות

- 1 עמוס הראל, "חמאס בנה מחדש את מערך המנהרות; לפי הערכות, חלקן כבר בשטח ישראל", **הארץ**, 12 בינואר 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2820125>
- 2 **שנתיים למבצע: "צוק איתן" מאפייני המציאות הביטחונית בין רצועת עזה לישראל**, מרכז המידע למודיעין ולטרור, ספטמבר 2016, עמ' 15-16, <http://www.terrorism-info.org.il/Data/.16-15> [articles/Art_21068/H_169_16_1110608792.pdf](http://www.terrorism-info.org.il/Data/.16-15)
- 3 **השימוש שעושה החמאס באזרחים כ"מגן אנושי"**, מרכז המידע למודיעין ולטרור. ינואר 2009, עמ' 2-4, http://www.terrorism-info.org.il/data/pdf/PDF_08_204_1.pdf
- 4 שם (עמ' 15-16).
- 5 אודי דקל, "צוק איתן" - א־סימטריה בין הרמה הטקטית לרמה האסטרטגית", בתוך: ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים), **"צוק איתן" - השלכות ולקחים**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, 2014, עמ' 17-18, <https://goo.gl/qhvBkb>
- 6 שם.
- 7 "שנתיים למבצע: 'צוק איתן', עמ' 3.
- 8 אמיר בוחבוט, "קצין בכיר בפיקוד דרום: יחידת העילית של חמאס מתעצמת באלפי חיילים", וואלה חדשות, 14 באפריל 2016, <https://news.walla.co.il/item/2953116>
- 9 "שנתיים למבצע: 'צוק איתן' עמ' 39.
- 10 שם, עמ' 30.
- 11 שם.
- 12 דניאל רובינשטיין, "רשת המנהרות של חמאס: היעד - טבח בחפים מפשע", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2015, <https://goo.gl/sBDN7p>
- 13 אסף גבור, "בעזה בטוחים שישראל מעורבת בקריסת מנהרות", **nrg**, 27 באוגוסט 2016, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/817/672.html>
- 14 אבי יששכרוף, "תקציב הזרוע הצבאית של חמאס: מאה מיליון דולר, 40% ממנו - למנהרות", וואלה חדשות, 8 בספטמבר 2016, <http://news.walla.co.il/item/2995401>
- 15 אמיר בוחבוט, "צפו: כך חשפו כוחות צה"ל את המנהרה שחדרה לשטח ישראל", וואלה חדשות, 18 באפריל 2016, <http://news.walla.co.il/item/2953958>
- 16 יואב זיתון, מתן צורי ואליאור לוי, "צה"ל חשף מנהרה שנייה בשטח ישראל, ירי הפצמ"רים נמשך", **Ynet**, 5 במאי 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4799683,00.html>
- 17 אמיר בוחבוט, "כשצה"ל מרחיב חיפושים - חמאס חופר עמוק יותר: קרב המוחות שלא נגמר", וואלה חדשות, 1 באוקטובר 2016, <http://news.walla.co.il/item/2931794>
- 18 יהונתן ליש וגילי כהן, "הרמטכ"ל: צה"ל תקף מנהרות בגבול עזה לאחר מבצע צוק איתן בשיטה חדשה", **הארץ**, 22 במארס 2017, <http://www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/1.3948294>
- 19 "שנתיים למבצע: 'צוק איתן' מאפייני המציאות הביטחונית בין רצועת עזה לישראל", עמ' 3.
- 20 יואב זיתון, "קומנדו חמאס מתעצם; היעד: אשקלון ואשדוד", **Ynet**, 20 באוגוסט 2015, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4692519,00.html>
- 21 יואב זיתון, אליאור לוי, רון בן ישי ומתן צורי, "חוסלו 5 מחבלים שניסו לחדור לזיקים מהים", **Ynet**, 8 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4539859,00.html>
- 22 איתי בלומנטל, "מבוכה לצה"ל: דלפה מצגת מהחדירה לזיקים", **Ynet**, 11 בדצמבר 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4602617,00.html>
- 23 שם ("קומנדו חמאס מתעצם; היעד: אשקלון ואשדוד").
- 24 יואב זיתון, "כך נראה מעגן הקומנדו שבנה חמאס מכפי האו"ם", **Ynet**, 10 באוגוסט 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4839597,00.html>
- 25 אמיר בוחבוט, "עם רוח גבית מאיראן ומסוריה: כך ייסד חמאס את מערך המל"טים", וואלה חדשות, 17 בדצמבר 2016, <https://news.walla.co.il/item/3023234>

- 26 יואב זיתון, "צפו: המזל"ט של חמאס שיכול להגיע עד לת"א", Ynet, 16 בנובמבר 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4306837,00.html>
- 27 יואב זיתון, "המזל"טים המתאבדים של חמאס", Ynet, 10 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4541111,00.html>
- 28 "צפו: המזל"ט של חמאס שיכול להגיע עד לת"א".
- 29 יואב זיתון, "מזל"ט של חמאס חדר מעזה ויורט על ידי טיל פטרויט באזור אשדוד", Ynet, 14 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4543039,00.html>
- 30 יואב זיתון ואליאור לוי, "חיל האוויר יירט בהצלחה מזל"ט של חמאס", Ynet, 20 בספטמבר 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4857317,00.html>
- 31 נייר יגנה, "מזל"ט שחדר מעזה לישראל התרסק בגבול; דיווח: שייך לחמאס", וואלה חדשות, 25 ביוני 2015, <http://news.walla.co.il/item/2867128>
- 32 נועם אמיר, "חיל האוויר יירט כלי טיס בלתי מאויש של חמאס ברצועת עזה", מעריב, 20 בספטמבר 2015, <http://www.maariv.co.il/news/military/Article-557860>
- 33 **חקירתו של פעיל חמאס צבאי שהתאמן במלזיה לביצוע פיגוע חזירה באמצעות מצנחי רחיפה**, אתר שירות הביטחון הכללי, 30 ביולי 2014, <https://www.shabak.gov.il/publications/Pages/NewItem3007141.aspx>
- 34 רועי קייס, "מל"טים לחמאס וחיזבאללה: צפו במומחה הטיסה שחוסל בפעולה שמוחסת למוסד", Ynet, 17 בפברואר 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4894163,00.html>
- 35 "שנתיים למבצע: צוק איתן' מאפייני המציאות הביטחונית בין רצועת עזה לישראל", עמ' 2.
- 36 אבי יששכרוף, "ההערכה בישראל: חמאס חידש את מלאי הרקטות שהיה בידיו ערב צוק איתן", וואלה חדשות, 4 במרס 2016, <http://news.walla.co.il/item/2940541>
- 37 "מאמצי חמאס להשגת התעצמות צבאית תוך ניצול חומרי בניה שנועדו לשיקום אזרחי והברחת חומרים אסורים במעברים", אתר שירות הביטחון הכללי, 26 ביולי 2015, <https://www.shabak.gov.il/publications/Pages/study/Skira260715.aspx>
- 38 שם.
- 39 יוחאי עופר, "עלייה של 165% בסיכול הברחות לעזה ב-2016", nrg, 15 בינואר 2017, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/857/293.html>
- 40 "נעצר מחמד ח'לבי, מנהל סניף רצועתי של ארגון ה-WORLD VISION אשר פעל עבור הזרוע הצבאית של החמאס", אתר שירות הביטחון הכללי, 4 באוגוסט 2016, <https://www.shabak.gov.il/publications/Pages/Newitem100816.aspx>
- 41 יואב זיתון ואליאור לוי, "הותר לפרסום: גם עובד או"ם מואשם כי פעל למען חמאס", Ynet, 9 באוגוסט 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4838876,00.html>
- 42 יואב זיתון ואליאור לוי, "ראש ארגון סיוע טורקי בעזה חשוד שהעביר כספים לחמאס עבור מטרות טרור", Ynet, 21 במרס 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4938432,00.html>

הסלפייה-ג'האדייה בעזה כאופוזיציה לשלטון חמאס

יורם שוייצר

בשנת 2005 החלו להופיע ברצועת עזה ארגונים וקבוצות המייצגים את זרם הסלפייה-ג'האדייה. השתלטות חמאס על הרצועה בשנת 2007 תוך סילוק אלים של נוכחות ארגון פתח המתחרה הפיחה בקרב מובילי הזרם האידיאולוגי הזה ובקרב עמיתיהם בעולם בכלל וברצועה בפרט תקווה לכך שימומש אחד מיעדי האידיאולוגיים המסורתיים – פגיעה ביהודים ותקיפת ישראל. תקווה זו התבדתה נוכח התנהלותו של חמאס והתפשרותו הפוליטית, ובעיני המשתייכים לזרם הסלפייה גם בשל התפשרותו הדתית של חמאס. בכך הפך חמאס למטרה לגיטימית לפעילות אופוזיציה לוחמנית נגדו. סממנים ראשונים להיווצרות זרם הסלפייה זהו ברצועת עזה כבר במהלך שנות השבעים. סטודנטים פלסטינים שאימצו את המסורת בעת לימודיהם בערב הסעודית, על רקע מאמצי הממלכה להפיץ את האסלאם הוהבי אל מול האסלאם השיעי שהפיצה איראן של חומייני, פעלו להפצתה עם שובם לרצועה כתמיכה במאמצי הממלכה להפיץ את הוהביזם מול הדוקטרינה האיראנית-שיעית. תומכיו הראשונים של הזרם הבדילו עצמם במכוון מהפוליטיקה הפלסטינית ומהמאבק עם ישראל, ונתרו כזרם שולי בקרב הציבור העזתי. אז כמו היום, התפתחותו של הזרם נעשתה בעמימות ובחפיפה עם ארגונים לאומניים ובמקביל לתהליכי בידוד והסתגרות שאימצו פעילי ומאמיני הסלפייה, נוכח חשדנות שהופנתה כלפיהם מצד הסביבה האזרחית באופן המקשה למפות את אזורי פעילותם ואת גיונם.¹

הארגון הראשון המתועד ברצועת עזה היה **דאר אלכתאב וא-סונה, ארגון סלפייה-דעווייה** לא-אלים שמטרתו "הכשרת לבבות" לאסלאם וחינוך. הוא נוסד בשנת 1975 בח'אן יונס על ידי הדמות הסלפית הבכירה בעת ההיא – שיח' יאסין אלאסטל.² לאחר תקופה ארוכה של קיפאון התהוותה במחצית השנייה של שנת 2000, על פי הדעה הרווחת, קרקע פורייה לצמיחתו של זרם הג'האדייה-סלפייה ברצועת עזה, נוכח נסיגתה

החד־צדדית של ישראל ממנה בשנת 2005 והשתלטות חמאס על הרצועה ותוך דיכוי נוכחותו של ארגון פת"ח החילוני. דעה זו הסתמכה על כך שהנושא הפלסטיני היווה רכיב חשוב באידיאולוגיה הסלפית המוזכר רבות בכתביהם של סיד קטב, עבדאללה עזאם ואף אצל אוסמה בן לאדן, ואשר מילא תפקיד מרכזי ברעיון הפאן־אסלאמי ובקריאה לג'האד, כפי שבאו לידי ביטוי בכתביהם ובהגותם האסטרטגית.³ בהקשר זה, חודשים מספר טרם נסיגת ישראל מרצועת עזה באוגוסט 2005, תוך ניצול אווירת העימות בין פתח לבין תנועת חמאס, קמו מספר קבוצות המזוהות עם זרם הסלפייה־ג'האדייה, שמטרותיהן היו קריאת תיגר על חלוקת הכוח הפנים־פלסטינית בין פתח לחמאס ומיסוד הזיקה בין החזון הלאומי הפלסטיני הריכוזי ורשת הג'האד העולמי.⁴ קבוצות אלה החלו ליזום התקפות אלימות נגד בתי קפה־אינטרנט, חנויות וידאו, מספרות ועוד, ומנחות טלוויזיה אוימו נוכח הופעתן 'בלבוש לא אסלאמי'. ההתקפות בוצעו על ידי הקבוצות: סיוף אל־חק שהתבססה בבית חנון שבצפון רצועת עזה, כתאיב ג'ונד אללה ואלתכפיר ואלהיג'רה. האחרון היה אחד הארגונים הדומיננטיים בעת ההיא בהובלת שייח' מחמוד ג'ודה, שחי באזור מבודד בין ח'אן יונס ורפיח. קבוצה נוספת בולטת הייתה ג'יש אלאסלאם, שקיבלה אחריות על מספר התקפות אלימות ובהן חטיפתו של עיתונאי הבי־בי־סי אלן ג'ונסטון במרס 2007. ארגון ג'יש אלאסלאם פרסם מספר הצהרות שבהן ביקר את תנועת חמאס השלטת על כך שזנחה את הג'האד לטובת רווח פוליטי, הביע תמיכה בארגון אל־קאעדה ודימה עצמו כשלוחת הארגון בפלסטין. את הקבוצה הוביל ממתאז דע'מש, סוחר הנשק העזתי.⁵

עבור אל־קאעדה, ארגון ג'האדי־סלפי שייצג בעת ההיא את הג'האד העולמי, הקריאה להילחם עבור הפלסטינים הייתה אחת מסיבות קיומו, והוא הטיף לתומכיו לפעול לשחרור העם הפלסטיני מהכיבוש הישראלי ולהשבת האדמה המוסלמית לבעליה בהתאם לתפיסת הווקף המוסלמי. סיסמתם של המוג'אהדין שפעלו בשנות השמונים באפגניסטן, שמתוכם צמח הארגון, הייתה שהדרך לקאבול בירת אפגניסטן עוברת דרך ירושלים, וזו היוותה קריאה עבור הפלסטינים והעיראקים לאחוז בנשק – אלפרצ' אלעין, חובה אישית המוטלת על כל מוסלמי ומרכיב מרכזי ברטוריקה האנטי־מערבית שהוביל. הארגון שהתמודד עם המערכה האמריקאית המסיבית למיגורו ועם ביקורת פנימית על התנהלות שלוחתו בעיראק פרסם מספר הצהרות שביטאו את תמיכתו בפלסטינים, הזדהות עם מטרתם והטלת אשמה על המשטרים הערביים שזנחו את הנושא הפלסטיני לטובת שיתוף פעולה עם ישראל. על פי דברי סגנו של בן לאדן אז ומנהיג אל־קאעדה כיום, הד"ר אימן א־ט'ואהרי, יש לנושא הפלסטיני יכולת ייחודית לאגד סביבו את העולם המוסלמי.⁶ עם זאת, נוכח השתלטות חמאס על הרצועה, גישתו המחבקת של אל־קאעדה לנושא הפלסטיני התחלפה בהצהרות חלופיות שנאמרו בטונים צורמים, ושיאם היה הכרזתו של בן לאדן כי תנועת חמאס

'איבדה את אמונתה'. משמעות הכרזה זו הייתה קריאה לארגונים המזוהים עם אל-קאעדה להתעמת עם חמאס ברצועה.

לפי תפיסת אל-קאעדה חמאס כושל בארבעה עקרונות של אמונתו, ועל כן דמו מותר: כל מוסלמי התומך או משתתף בדמוקרטיה עובר על עקרון ה'תוחיד', ייחוד האל, אשר אינו מתיר שלטון מעשה ידי אדם. על ידי השתלטות טוטלית על רצועת עזה בודד חמאס את המוג'אהדין בקרבו מאלו הפועלים מחוץ לרצועת עזה, ובכך עבר על הציווי שלפיו על המוסלמים כולם להילחם נגד אויבי האסלאם כקהילה על-מדינתית מאוחדת. מי שאינו עושה זאת עובר על עקרון הג'האד. חבירה אל ארגונים פלסטיניים כדוגמת פתח על מנת להגשים מטרות לוקליות לפני חבירה לאומה המוסלמית הכללית מפרה את עקרון אלולאא ואלבראא – הנאמנות לדומיך והתכחשות לכל היתר. לבסוף, עצם חתימתה של תנועת חמאס על אמנות והסכמים בינלאומיים כדוגמת הסכם מכה משנת 2007 משמעותה ויתור על אדמה אסלאמית ונטישת מטרת הג'האד הפלסטיני, שהיא שחרור האדמה המוסלמית.⁷ סתירה אידיאולוגית זו עם חמאס גררה לא פעם עימותים אלימים, בעיקר כאשר הארגונים הסלפיים-ג'האדיסטיים קראו תיגר על שלטונו הבלעדי וההגמוני של חמאס. המקרה הבולט ביותר התרחש בשנת 2009, כאשר פעילי חמאס פשטו על מסגד אבן תימיה בדיר אל-בלח והרגו 24 פעילים סלפים מארגון ג'ונד אנצאר אלה, כולל את מנהיגם שייח' עבד אל-לטיף מוסא, שנתפס בעיני חמאס כמסוכן בשל הכרזתו על הקמת אמירות ברצועת עזה.⁸

הארגונים המשתייכים לזרם הסלפיה-ג'האדייה ברצועת עזה, אשר התחזקו בהדרגה מאז 2006, מהווים כיום מעין רשת מבוזרת שאנשיה אימצו את האידיאולוגיה של מחנה הג'האד העולמי. מחנה זה מתנכר לגישה העוסקת באופן בלעדי בסוגיית המאבק הפלסטיני לעצמאות לאומית נבדלת. כך, לצד מסגרות ארגוניות או קבוצתיות מגובשות, תומכי הסלפיה-ג'האדייה פועלים גם במסגרת של תאים בעלי קשרים רופפים. הם מאמצים שמות כיסוי מגוונים בעלי קונוטציה אסלאמיסטית מובהקת כשהם מקבלים אחריות על פעילותיהם באופן שיקשה את זיהויה הוודאי של הישות העומדת מאחורי ביצועם.⁹ דוגמה לעמימות זו היא התארגנות הג'לג'לאת, תופעה שבמסגרתה חוליות מקריות המורכבות מפעילים שהשתייכו או משתייכות לזרוע הצבאית של חמאס מתאגדות לביצוע פיגועים נגד יעדים זרים וישראליים.

התעצמותו של ארגון 'המדינה האסלאמית' מאז קיץ 2014 הפיחה רוח חדשה בקרב פעילי הסלפיה-ג'האדייה בעזה, והובילה שורה של ארגונים ממחנה זה להצהיר על תמיכתם בו ולהקמתן של קבוצות סלפיות-ג'האדיות חדשות ברצועה, כדוגמת 'פלוגות השייח' עמר חדיד בית אל-מקדס' ו'קבוצת תומכי המדינה האסלאמית בירושלים' (ג'מאעת אנצאר א-דולה אל-אסלאמיה פי בית אל-מקדס'). תמיכתן הבלתי מסויגת של קבוצות אלה ב'מדינה האסלאמית' באה לידי ביטוי לאחר ההכרזה על הקמתה

ב-2014, ואחר כך בשבועת אמונים שהעניקו לאל-בגדאדי. לאכזבתן, שבועה זו נדחתה ולא הביאה לקבלתן לשורותיה כפרובינציה פלסטינית עצמאית.¹⁰ הקבוצות והארגונים המזוהים עם זרם הסלפייה-ג'האדייה היו תופעת שוליים בחברה העזתית הנשלטת על ידי חמאס, הזוכה כיום לתמיכת האוכלוסייה המקומית. מספרם אינו ידוע אולם הוא מונה על פי הערכות שונות אלפים אחדים, שאינם מהווים כיום מוקד הרתעה עבור ישראל. בהתאם למסורותיהם, קבוצות וארגונים מזרם זה קוראים תיגר ומערערים על כל דבר הנוגד את אמונתם באלימות, לפיכך ישראל וחמאס משמשות יעד לתקיפה מצידם. ישראל כאויבת נחית של האסלאם, וחמאס בשל היותו "פרגמטי" מדי מול ישראל ובשל אי-אכילתו המלאה את חוקי השריעה כלשונום וככתבם ברצועת עזה, תוך התפשרות על ערכי האסלאם וקבלת חוקים שאינם אלוהיים.

למרות העימותים העתיים בין חמאס ושאר הפלגים האסלאמיים ברצועה לבין הגורמים הסלפיים-ג'האדיסטיים בעת מלחמה עם ישראל, יש אחדות ושיתוף אינטרסים ביניהם. בהיעדר עימות ישיר עוצר חמאס את פעילי הזרם ומוביליו, אם הם מפריים את הפסקת האש הזמנית המתקיימת בין חמאס לבין ישראל. לעתים קרובות במהלך השנה האחרונה שימש ירי הרקטות לעבר ישראל כלי למחאה מצד ארגונים סלפיים-ג'האדיסטיים בעזה, שהכריזו כי בתגובה למעצרים אלה הם יירו רקטות לעבר ישראל כדי לגרור אותה להסלים את המצב ולהכות בחמאס, הנתפס על ידי ישראל כמי שאחראית למנוע כל ירי מעזה לעבר אזרחיה. בכך מניחים הארגונים הסלפיים-ג'האדיסטיים את הדילמה לפתחו של חמאס. אם יימנע מתגובה לתקיפותיה של ישראל ייתפס כחלש בעיני האוכלוסייה העזתית, ויותר אותם כנציגי "ההתנגדות" (המקאוומה) היחידים הנלחמים נגד ישראל.

לצידם של הגורמים הסלפיים-ג'האדיסטיים בעזה פועל גורם משמעותי נוסף שנכנס גם הוא למשוואת הכוחות ברצועה, ארגון 'ויליאת סיני' אשר הצטרף כשותף כפיף ל'מדינה האסלאמית' מאז נובמבר 2014. בין ויליאת סיני לבין הגורמים הסלפיים-ג'האדיסטיים בעזה לבין חמאס מתקיימת מערכת קשרים של שיתוף פעולה, אולם יש גם חיכוכים הנובעים בין השאר מפערים אידיאולוגיים מובנים הקיימים בין הסלפיים-ג'האדיסטים לבין חמאס, המשתייך לזרם 'האחים המוסלמים'. היחסים בין 'המדינה האסלאמית' ושלוחתה בסיני לבין חמאס ידעו עליות ומורדות בשנים האחרונות. לצד שיתוף פעולה הדוק בנושאי הברחות אמצעי לחימה ואנשים, טיפולים רפואיים לאנשי ויליאת סיני בעזה ושיתוף פעולה לוגיסטי ומבצעי, שכלל אימון אנשי ויליאת סיני בידי מומחי חמאס ומתן מקלט למבוקשי הארגון בעזה,¹¹ במהלך 2017 התעוררו מתיווחות וחיכוכים בשל לחצים שהפעילה מצרים על הנהגת חמאס להפסיק את הסיוע לויליאת סיני, אשר מצוי במלחמת חורמה נגד מצרים.¹² הביטוי החרף ביותר לביקורת מצד ויליאת

סיני על חמאס נשמע מפי מפקדו החדש של הארגון, אבו האשם אל מהג'ר, אשר בנאום ב־22 בדצמבר 2016 האשים את חמאס בכפירה ובשיתוף פעולה בוגדני עם ישראל ומצרים.¹³ באפריל 2016 אף התראיין פעיל הארגון כשהוא רעול פנים לערוץ 'אל ג'זירה', והבהיר כי האש שתכוון לעבר ישראל תגיע בתגובה להתקפות שמבצע צה"ל בסיני באמצעות מטוסי אף-16 ומזל"טים.¹⁴

ברור אם כן כי ניסיונות להביא לידי הסכמות רחבות בין ישראל לבין רצועת עזה תחת שלטון חמאס, בתיווך ערבי או מערבי, צפוי להיתקל בהתנגדות נחרצת ופעילה מצד גורמי הסלפייה הג'האדייה בעזה ובסיני כאחד. במקרה כזה עלול ארגון ויליאט סיני, בגיבוי ובתמיכה של 'המדינה האסלאמית', להגביר את ניסיונותיו לשמש מכשול לכל ניסיון להגיע להבנות ולפשרה אידיאולוגית ומעשית עם הערכים האסלאמיים, שאותם הם מייצגים בעימות הנצחי מול ישראל. שיגור הרקטות מצד ויליאט סיני לעבר אילת בפברואר 2017, שהתלווה לירי רקטות מצד גורמי הג'האד מעזה,¹⁵ יהווה כנראה רק דפוס פעולה אחד שינסו גורמים אלה להפעיל במשותף כדי לקרוא תיגר על חמאס בכל ניסיון מצידו להשתתף בפעילות מדינית להשכנת רגיעה באזור.

הערות

- 1 Dr Khaled Hroub, "Salafi Formations in Palestine and the Limits of a De-Palestinised Milieu," *Holy Land Studies: A Multidisciplinary Journal*, Vol. 7 no. 2, November 2008, pp. 157-181.
- 2 שם.
- 3 Barak Mendelsohn, "Al-Qaeda's Palestinian Problem," *Survival*, vol. 51 no. 4, August–September 2009, pp. 71–86.
- 4 Benedetta Berti, "Salafi-Jihadi Activism in Gaza: Mapping the Threat," *CTC Sentinel*, vol. 3 Issue 5, May 2010, pp. 5-9.
- 5 Dr Khaled Hroub, "Salafi Formations in Palestine and the Limits of a De-Palestinised Milieu," *Holy Land Studies: A Multidisciplinary Journal*, Vol. 7 no. 2, November 2008, pp. 157-181.
- 6 Barak Mendelsohn, "Al-Qaeda's Palestinian Problem," *Survival*, vol. 51 no. 4, August–September 2009, pp. 71–86.
- 7 Mark Habeck, "Al-Qa'ida and Hamas: The Limits of Salafi-Jihadi Pragmatism," *CTC Sentinel*, vol. 3 Issue 2, February 2010, pp. 5-7.
- 8 אביעד מנדלבאום ויורם שוייצר, "השפעת 'המדינה האסלאמית' על אורחיה הערבים של ישראל ועל פלסטינים בעזה ובגדה המערבית", בתוך: **המדינה האסלאמית: דגל שחור מתנוסס מעליה**, עורכים: יורם שוייצר ועומר עינב, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2005, עמ' 135–142, <https://goo.gl/HWo633>.
- 9 Benedetta Berti, "Salafi-Jihadi Activism in Gaza: Mapping the Threat," *CTC Sentinel*, vol. 3 Issue 5, May 2010, pp. 5-9.
- 10 שם. עמ' 135–142.
- 11 אבי יששכרוף, "היחסים בין חמאס לדאעש בסיני: יד ימין עוצרת, יד שמאל לוחצת יד", אתר וואלה, 27 במאי 2016, <http://news.walla.co.il/item/2965130>.
- 12 אבי יששכרוף, "זעם במצרים: שיתוף הפעולה בין חמאס לדאעש בסיני מתהדק", אתר וואלה, 1 באוגוסט 2016, <http://news.walla.co.il/item/2984199>.
- 13 "خطط المرتدين تطيل أمد الحرب عليهم، بإذن الله"، **النبا** 60, 22 בדצמבר, 2016, עמודים 8–9.

- 14 אמיר בוחבוט, "הארגון שמקיז את דמה של מצרים שם את ישראל על הכוונת", אתר וואלה, 25 באוגוסט 2016, <http://news.walla.co.il/item/2991429>
- 15 אלון בן דוד, אור הלב וחזי סימנטוב, "4 רקטות נורו לעבר אילת: 3 יורטו, אחת נפלה בשטח פתוח", אתר נענע10, 9 בפברואר 2017, <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=1231580>

תשתיות במשבר

ביטחון אנושי ומגמות הומניטריות בעזה: מבט על העשור החולף
בנדטה ברטי ואלזבט צורקוב | 59

משבר המים והחשמל בעזה: תמונת מצב 2017
גדעון ברומברג, ג'וליה ג'ורדנו, עודד ערן ועמרי אלעד | 65

משבר המים והתברואה בעזה והשפעתו על בריאות הציבור
שירה עפרון, ג'ורדן ר. פישבך, ג'וליה ג'ורדנו | 73

הכלכלה של רצועת עזה
אלון ריגר וערן ישיב | 89

ביטחון אנושי ומגמות הומניטריות בעזה: מבט על העשור החולף

בנדטה ברטי ואליזבט צורקוב

בין השנים 2005 ל-2017 עברה רצועת עזה סדרה של מהפכות ומשברים גדולי ממדים, ביניהם הנסיגה הישראלית החד-צדדית ב-2005; ניצחוננו של חמאס במאבק שפרץ לאחר הבחירות בינו לבין פתח, ואשר הגיע לשיאו בהשתלטותו של הארגון על הרצועה ב-2007 ושלושה סבבים של לחימה נגד ישראל. זאת ועוד, בעשור שחלף מאז 2007 הייתה רצועת עזה מנותקת במידה רבה מן העולם, כאשר הכניסה והיציאה של סחורות ואנשים הוגבלה או נמנעה לחלוטין. השילוב בין כל הנסיבות האלה הביא להרעה במדדים ההומניטריים והכלכליים ברצועה, וגבה מחיר כבד מן האוכלוסייה ומן התשתית האזרחית. מאמר זה סוקר את המצב ההומניטרי בעזה, תוך הדגשת כמה מן המגמות הרלוונטיות ביותר והצבתן בהקשר של המסגרת הרחבה יותר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בכלל, והעימותים בין ישראל לחמאס בפרט.

רבים סבורים שהסגר על עזה משמש את ישראל למאבק לגיטימי נגד איומים ביטחוניים, אך הוא יושם למעשה גם כאמצעי להפעלת לחץ על האוכלוסייה האזרחית ועל השליט בפועל בעזה – חמאס. אף על פי שנרשמו מספר שינויים בכל הקשור לגישה לרצועה, ההגבלות הנותרות, מעשי האיבה המתמשכים והמבצעים הצבאיים של ישראל בעזה, וכן השסע הפוליטי בקרב הפלסטינים גורמים סבל מתמשך רב. עשר שנים לאחר השתלטות חמאס ממשיכים התושבים לשלם את מחירו של המצב הקשה הקיים, בעוד בידודה והפרדתה של עזה גוברים ללא הרף.

עזה: בין בידוד לגישה מוגבלת

המצב ההומניטרי הנוכחי השורר ברצועת עזה הוא במידה רבה תוצאה של בידודה של הרצועה מישראל, מהגדה המערבית ומהעולם. בשני העשורים הראשונים לכיבוש הישראלי של רצועת עזה הייתה תנועת האנשים לישראל ולגדה המערבית בלתי מוגבלת

ברובה, אולם בשנים שלאחר מכן הוטלו בהדרגה מגבלות על תנועת אנשים וסחורות. המצב הקשה השורר כיום בעזה הוא שיאן של ההגבלות אשר החלו בראשית שנות התשעים וגברו בפרקי זמן שונים, ביניהם, בין היתר, פרוץ האנתיפאדה השנייה בשנת 2000, תוצאות הבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב־2006, שבהן זכה חמאס ברוב המושבים בפרלמנט, והשתלטות חמאס על עזה ב־2007.

לאחר הבחירות ב־2006 הנהיגו ישראל והקהילה הבינלאומית מדיניות של בידוד ולחץ כלכלי על חמאס. ישראל הטילה הגבלות נוספות על תנועת סחורות ואנשים, והסיוע הבינלאומי הורחק מן הממשלה המונהגת בידי חמאס. ישראל עצרה גם את העברת כספי המסים והמכס שגבתה עבור הרשות הפלסטינית.¹ מדיניות זו הורחבה בעקבות השתלטות חמאס על הרצועה ב־2007, כאשר ישראל פתחה במדיניות של "מלחמה כלכלית" שכללה איסור על שיווק וייצוא סחורות כלשהן מעזה, והגבלות חמורות על הסוג הסחורות האזרחיות ועל הכמויות שהותר לייבאן לתחומי הרצועה. אף על פי שמטרתה של מדיניות זו תוארה על ידי פקיד ישראלי בכיר כ"מניעת שגשוג, מניעת פיתוח, מניעת משבר הומניטרי"², היא נועדה להפעיל לחץ מרבי על עזה במטרה להחליש ולבודד את חמאס, וישראל הרחיקה לכת עד כדי שימוש בנוסחאות מתמטיות לחישוב כמות מוצרי המזון שהיא אפשרה להכניס לעזה.³

מדיניות המלחמה הכלכלית יושמה בעוצמה מלאה בין 2007 ל־2010, אך לא הביאה להחלשתו של חמאס מבחינה פוליטית או צבאית. להפך, בידודה של עזה ביצר עוד יותר את תפקידו ואת השפעתו של חמאס על כלכלתה של הרצועה ופגע קשות במגזר הפרטי, תוך הגברת תלותה של האוכלוסייה האזרחית בסיוע ממשלתי ובינלאומי לשם הישרדותה. בד בבד הביא הסגר שהוטל על עזה לפריחתה של כלכלה מקבילה, אשר התבססה על המנהרות העוברות מתחת לגבול בין עזה למצרים ואפשרה לחמאס להשיג הכנסות עבור הזרוע הפוליטית והזרוע הצבאית שלו.

כישלון המדיניות והלחץ הבינלאומי הביאו לנטישתה לכאורה בעקבות פרשת המשט של ה'מאווי מרמה' ב־2010, שבמהלכו הביא ניסיון של אזרחים טורקים לפרוץ את המצור הימי על עזה לעימות אלים עם כוחות חיל הים הישראלי, ולמשבר דיפלומטי בין טורקיה לישראל. בעקבות אירועי 2010 הקלה ישראל באופן חלקי את ההגבלות שהטילה, הסירה את המגבלות על הכנסת מוצרי מזון ובמקומן הנהיגה מעקב אחר הכנסת מגוון רחב של סחורות שהוגדרו כבעלות שימוש כפול, שכן בנוסף לשימוש האזרחי ניתן לעשות בהן גם שימוש למטרות צבאיות.⁴ מוצרים אלה כללו מלט, מכשירי רנטגן, קורות עץ וסוגים רבים של צינורות ופריטים אחרים שנדרשו עבור התעשייה ולצורך שיקום ותחזוקת תשתית המים, הביוב והחשמל של הרצועה.⁵

מאז 2010 התקיימו דיונים חוזרים ונשנים באשר לשינויים נוספים במדיניות והקלת בידודה של עזה, בייחוד בעקבות סבבי הלחימה בין חמאס וישראל ב־2012

וב-2014. בשני אירועי ההסלמה דווח כי המשא ומתן על הפסקת האש כלל דיונים על המרכיבים השונים של בידודה של עזה, כאשר בכירים ישראלים הצביעו על הצורך במציאת נתיב פעולה חלופי. לדוגמה, בהפסקת האש של 2012 נקבע כי יש לתת מענה לסוגיית "פתיחת המעברים והקלת תנועת אנשים והעברת סחורות".⁶ אף כי הגבלות מסוימות אכן הוסרו, שינויים אלה לא היו נרחבים דיים כדי לחולל שינוי מהותי בכל הקשור לבידודה של רצועת עזה ולקשייה.⁷

המצב ברצועת עזה החריף מאוד אחרי קיץ 2013, כאשר בעקבות הדחתה של ממשלת מוחמד מורסי במצרים הוטלו הגבלות נוקשות על מעבר הגבול ברפיח, ובעקבותיהן ריסוק מחמיר של כלכלת המנהרות. בסופו של דבר הביא השילוב בין הבידוד ללחץ לסבב לחימה נוסף בקיץ 2014.

במהלך המבצע הצבאי בעזה ב-2014 החלה ישראל לדון פעם נוספת באפשרות של "הקלה" נוספת במדיניותה כלפי עזה. הדבר הוביל, בין היתר ולראשונה מאז 2007, להסרת כמה מן ההגבלות על שיווקן של סחורות מתוצרת עזה בגדה המערבית ובישראל. עם זאת ממשיכות ההגבלות הנותרות לערער את הצמיחה ותורמות לשיעור האבטלה הגבוה ברצועה. יתרה מזאת, ישראל ממשיכה לפקח באופן הדוק על תנועת האנשים מעזה ואליה, ומגבילה בעיקר את תנועתם של אנשי עסקים, חולים הנזקקים לטיפול רפואי ו"מקרים הומניטריים יוצאי דופן".

בעקבות העימות ב-2014 הסכימה הרשות הפלסטינית, בעקבות התעקשותה של ישראל, להקים את 'המנגנון לשיקום עזה' (GRM) שהאו"ם אמור היה לפקח עליו. המנגנון מאפשר לישראל לשלוט על קצב הכניסה של חומרי בניין לתוך הרצועה ומעניק לה סמכות לפקח ולהטיל וטו על כל פרויקט בנייה ועל כל מרכיביו. נכון ליולי 2017 הוגשו למעלה מעשרת אלפים פריטים לאישורה של ישראל על פי ה-GRM.⁸ במקביל ממשיכה ישראל להגביל את אזור הדיג מול חופי עזה לשישה מיילים ולקיים אזור חיץ לאורך הגדר עם עזה. עומקו של אזור החיץ מאה מטרים לפחות, והוא כולל חלק גדול מן הקרקעות החקלאיות של עזה. צה"ל משתמש באש חיה לשם הרתעה מפני כניסה לאזור החיץ.

לבסוף, ב-2016, בעקבות מגמה ראשונית שהחלה בסוף 2014, ואשר נראתה כמרמזת על הקלת הסגר, שינתה ישראל כיוון ושבה להטיל הגבלות הדוקות יותר, במיוחד בכל הנוגע לתנועת אנשים.⁹ בנוסף הרחיבה ישראל בסוף 2015 את רשימת הסחורות לשימוש כפול ל-61 סעיפים, ביניהם קורות עץ וציוד להרמת משאות כבדים.¹⁰ בספטמבר 2016 קבע מתאם פעולות הממשלה בשטחים תקנה חדשה הכוללת עונשים על ניסיונות לייבא לעזה מוצרים המיועדים לשימוש כפול ללא אישור מוקדם. התקנה מטילה קנס של למעלה ממיליון ש"ח (יותר מ-280 אלף דולר) על הספקים של סחורות אלה.¹¹ עקב העמימות האופפת את הרשימה ופריטים המהווים למעשה קטגוריות נרחבות כגון

"ציווד תקשורת", מתאמצים סוחרים עזה לעתים קרובות להבין עבור אילו פריטים נדרש אישור מוקדם כפריטים לשימוש כפול, ואילו פריטים אינם מצריכים אישור. לעובדה זו השפעה מצננת על כלכלתה של עזה, שכן הסוחרים ואנשי העסקים מהססים או מוותרים לחלוטין על ניסיונות להזמין פריטים העשויים להרחיב את פעילותם העסקית.

ההשפעה ההומניטרית

ברמה הכלכלית נרשמה בעשור האחרון ירידה בתמ"ג השנתי לאדם מ-1,096 דולר ל-970 דולר ב-2014,¹² ועלייה בשיעור האבטלה, מ-29.7 אחוזים ב-2007 ל-41.7 אחוזים ב-2016, לצד ירידה בשכר היומי.¹³ נתונים אלה בולטים בייחוד בהשוואה לאינדיקטורים כלכליים בגדה המערבית. לדוגמה, על פי הנתונים העדכניים, שיעור משקי הבית שאינם זוכים לאספקה מובטחת של מזון ברצועת עזה גבוה פי 2.5 מזה שבגדה המערבית, כאשר 47 אחוזים ממשקי הבית סובלים מחוסר ביטחון תזונתי.¹⁴ מצב התשתית האזרחית והשירותים הציבוריים בעזה החמיר אף הוא במהלך העשור האחרון. סבבי הלחימה החוזרים ונשנים הביאו להרס התשתית בעזה ובכלל זה מתקני אנרגיה חיוניים, ותרמו לפגיעה הקשה בכלכלת הרצועה. אספקת החשמל נמוכה בהרבה מן הביקוש. בימים הטובים ביותר, כאשר שלושת מקורות אספקת החשמל לעזה פועלים בקיבולת המרבית, זוכים תושבי עזה לחשמל במשך שמונה שעות, ובעקבותיהן שמונה שעות של ניתוקי זרם והפסקות חשמל יזומות. ב-2017 נפגעה אפילו אספקת חשמל זעומה זו עקב מחלוקת פוליטית באשר לתשלום עבור השירותים בין הרשות הפלסטינית לחמאס, השולט בפועל בעזה. המצב החריף בשל החלטת הקבינט הישראלי להיענות לבקשתה של הרשות הפלסטינית ולמצמצם את אספקת החשמל לעזה.

למעלה מעשור נמצאת התשתית האזרחית החיונית בעזה תחת מתקפה, בין אם בזדון או כתוצאה ממידה מסוימת של רשלנות מכוונת. ב-2006, בעקבות חטיפתו של החייל הישראלי גלעד שליט, פגעה ישראל בשישה מבין השנאים של תחנת הכוח של עזה, ובמאגרי הדלק שלה.¹⁵ הנזק לא תוקן במלואו מאז, עקב האיסור על הכנסתם של חלקים מסוימים הדרושים לצורך התיקונים ומגדרים על ידי ישראל כמיועדים לשימוש כפול. לאחר תיקונים חלקיים בלבד מסוגלת תחנת הכוח להפיק 80 עד 90 מגה-וואט לכל היותר. במהלך העימות ב-2014 פגעו ההפגזות הישראליות פעם נוספת בתחנת הכוח, וכן במאגר המים אל-מונטאר בשכונת סג'עייה. מאגר המים נבנה כחלק מפרויקט שמטרתו שילוב מים המיובאים מישראל במי הבארות של עזה, לשם הגדלת כמות מי השתייה הזמינים ברצועה. קווי חשמל, כבישים ורשתות מים וביוב נהרסו אף הם בכל אחד מסבבי הלחימה. פעולות התיקון של חלק ניכר מתשתית אזרחית זו התעכבו במידה רבה עקב ההגבלות על הכנסת הציוד הדרוש ומימון בלתי מספיק.¹⁶

תדירותם של המבצעים הצבאיים והיקף הנזקים לתשתית האזרחית תרמו לחוסר הרצון של הקהילה הבינלאומית ליזום ולסייע בבנייתם של מתקני תשתית ברצועת עזה. בהיעדר ערבויות להגנה על תשתיות אלה קשה להבטיח נכונות או מימון לבנייתן – זאת בנוסף לחוסר הבהירות באשר להיתרים להכנסת חומרים וציוד הדרושים לשם הבנייה. תבערות חוזרות ונשנות אלה וההרס שהן מביאות עמן, בצירוף מערכת ההגבלות על הכנסת סחורות לעזה והוצאתן ממנה, מרתיעות אף הן את המגזר הפרטי מהשקעה ברצועה.

שיקומה של רצועת עזה מאז סבב הלחימה ב־2014 מתקדם בקצב איטי עקב השילוב בין מימון מוגבל, מתחים פנים־פלסטיניים בין חמאס לרשות הפלסטינית והתעקשותה של ישראל לאשר כל פרויקט בנייה, וכל אחד מן הפריטים והחומרים הדרושים לשם כך. מימון בלתי מספיק מצד תורמים ומצבה העגום של כלכלת עזה מונעים מרבים מתושבי הרצועה לרכוש חומרי בנייה ולבנות מחדש את בתיהם. נכון לחודש מאי 2017 חיו עדיין יותר מ־30,000 מתושבי עזה במגורים זמניים, לאחר שבתיהם נהרסו או ניזוקו קשות בעימות ב־2014.

מבט לעתיד

סקירה קצרה של העימות החוזר ונשנה, בין ישראל לחמאס, ההגבלות הכלכליות המתמשכות והבידוד הבינלאומי מסבירים מדוע נרשמה בעשור האחרון הידרדרות כמעט בכל המדדים של הביטחון האנושי ברצועת עזה: מגישה לשירותי בריאות וחינוך ועד זמינות מי השתייה, ומביטחון תזונתי תעסוקה. המצב החמור השורר בעזה מידרדר בקצב קבוע מבחינת איכות הסביבה, הכלכלה, התשתית והמשילות. מצב העניינים הנוכחי צפוי להשפיע באופן ממושך, נרחב וארוך טווח הן על הכיוון העתידי שאליו תצעד עזה, והן על עתידו של האזור כולו.

הערות

- 1 Benedetta Berti, "Non-State Actors as Providers of Governance: The Hamas Government in Gaza between Effective Sovereignty, Centralized Authority, and Resistance," *Middle East Journal* 69, no. 1 (2015), <https://goo.gl/uWnZFW>
- 2 Tim McGirk, "One Year Since Israel's Offensive, Gaza Still Suffers," *Time*, December 28, 2009, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1950180,00.html>
- 3 'Red Lines' presentation released after 3.5-year legal battle: Israel calculated the number of calories it would allow Gaza residents to consume, *Gisha*, October 17, 2012, <http://gisha.org/press/1264>
- 4 ראו "Information Sheet: Dark-Gray Lists" בקישור <http://gisha.org/publication/4860>, ורשימת פריטים לשימוש כפול באתר COGAT, <http://www.cogat.mod.gov.il/en/services/Documents/List%20of%20Dual%20Use%20Items%20Requiring%20a%20Transfer%20License.pdf>

- “Let it Flow: How the Israeli Blockade has Brought Gaza to the Brink of a Water and Sanitation 5
 .“Information Sheet: Dark-Gray Lists :וכן Catastrophe,” *EWASH*, March 21, 2016.
- “Text of Israel-Hamas Ceasefire Agreement,” *Jerusalem Post*, November 21, 2012, [http:// 6
 www.jpost.com/Defense/Text-of-Israel-Hamas-cease-fire-agreement](http://www.jpost.com/Defense/Text-of-Israel-Hamas-cease-fire-agreement)
- “The Monthly Humanitarian Monitor | February 2013,” Occupied Palestinian Territory, March 7
 25, 2013, [https://www.ochaopt.org/content/monthly-humanitarian-monitor-february-2013.](https://www.ochaopt.org/content/monthly-humanitarian-monitor-february-2013)
- ראו דוח של GRM ב: [http://grm.report/#/DualUse/List 8](http://grm.report/#/DualUse/List)
- ““New Factsheet: ‘Security Blocks’ Restricting Exit from the Gaza Strip Disrupt the Lives 9
 of Thousands,” *Gisha*, December 2016, <http://gisha.org/publication/5551>
- Information Sheet: Dark-Gray Lists. 10
- COGAT, “Regulation on Imposition of Fines on those Illicitly Transferring Dual-Use Items 11
 to the Gaza Strip,” September 2016, [http://www.gisha.org/UserFiles/File/LegalDocuments/
 procedures/merchandise/190.pdf](http://www.gisha.org/UserFiles/File/LegalDocuments/procedures/merchandise/190.pdf)
- “Per Capita GDP by Region and Quarter,” [http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/ 12
 Documents/a-PerCapitaCon2000-2015.htm](http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/a-PerCapitaCon2000-2015.htm)
- “Gaza’s Unemployment Rate almost 42% in 2016,” *Gisha*, [http://gisha.org/updates/5927 13](http://gisha.org/updates/5927)
- Socio-Economic & Food Security Survey 2014: State of Palestine, Palestinian Central Bureau 14
 of Statistics, May 2016, [http://fscluster.org/sites/default/files/documents/sefsec2014_report_
 all_web.pdf](http://fscluster.org/sites/default/files/documents/sefsec2014_report_all_web.pdf)
- “Fact Sheet: Gaza’s Electricity Crisis | May 2010,” Occupied Palestinian Territory, May 17, 15
 2010, <https://www.ochaopt.org/content/fact-sheet-gazas-electricity-crisis-may-2010>
- “Treading Water: The Worsening Water Crisis and the Gaza Reconstruction Mechanism,” 16
 Oxfam, March 2017, [https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-treading-water-
 gaza-reconstruction-mechanism-220317-en.pdf](https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-treading-water-gaza-reconstruction-mechanism-220317-en.pdf)

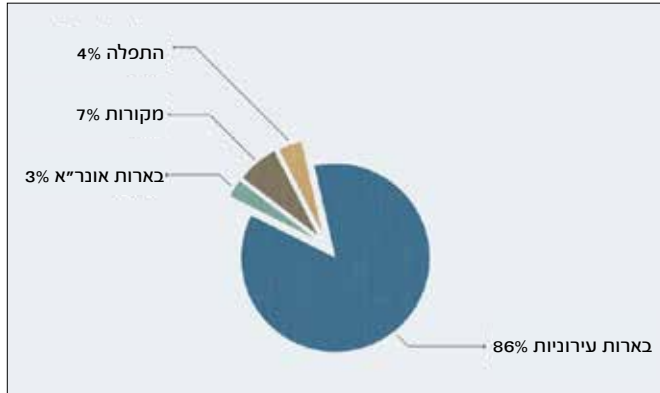
משבר המים והחשמל בעזה: תמונת מצב 2017

גדעון ברומברג, ג'וליה ג'ורדנו , עוזד ערן ועמרי אלעד

רצועת עזה מתמודדת בימים אלה עם משבר הומניטרי חמור ובעל השלכות הרסניות. מחסור במים נקיים לשימוש ביתי ותנאי תברואה ירודים מציבים איום חמור על בריאותם של כשני מיליון בני אדם המתגוררים ברצועה. כמויות גדולות של שפכים לא מטופלים כבר חצו את גבולות עזה – תופעה שיש לה השלכות נוספות על חלק מהקהילות השכנות במצרים ובישראל, וישראל אף נאלצה בשלב מסוים לסגור שניים מחופי הים שלה.

השיח הישראלי בנושא עזה נע בדרך כלל סביב האיומים הביטחוניים הקונוונציונליים מכיוון הרצועה כגון המנהרות שנחפרות מעזה לישראל, שיגורי הרקטות מפעם לפעם או חדירות של אנשי חמאס וארגונים חמושים אחרים. עם זאת, גוברת ההסכמה כי קריסת התשתית האזרחית של עזה והמשבר ההומניטרי והסביבתי המתקרב עלולים לסכן את ישראל ואת ביטחון האזור.

על פי דוח של רשות המים הפלסטינית לשנת 2016,¹ סך אספקת המים לשימוש ביתי ברצועת עזה הוא 95 מיליון מטרים מעוקבים לשנה, מתוכם 86 אחוזים מקורם בבארות מי תהום עירוניות, שלושה אחוזים מבארות של אונר"א, ארבעה אחוזים מהתפלה ושבעה אחוזים מ'מקורות' – חברת המים הלאומית של ישראל (תרשים 1). נכון לשנת 2015, 96.4 אחוזים מהמים הטבעיים המופקים מאקוויפר החוף של עזה, שהוא מקור המים העיקרי ברצועה, אינם ראויים לשימוש עבור בני אדם לפי תקן ארגון הבריאות העולמי (תרשים 2).

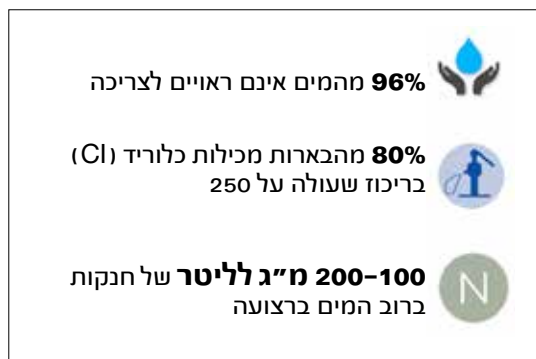
תרשים 1: מקורות אספקת המים ברצועת עזה

שאיבת היתר מהאקוויפר הובילה לחדירת מי ים ולעליית רמת המליחות מעבר למותר על פי תקנות הבריאות של ארגון הבריאות העולמי. ממצאי המחקר מראים כי ביותר מ-80 אחוזים מהבארות הקיימות – 201 מתוך 249 בארות – המים המופקים מכילים ריכוזי כלוריד (Cl – המצביע על מליחות) הגבוהים מהרמה המותרת שקבע ארגון הבריאות העולמי, שעומדת על 250 מ"ג לליטר. רמות גבוהות של מליחות במי התהום עלולות לצמצם את היבולים החקלאיים וכן להשפיע ישירות על בריאות האדם, בין היתר בגרימת תופעות של יתר לחץ דם ושלשולים תכופים. בנוסף, המחקר מציין כי פתוגנים של כולרה מגלים עמידות גבוהה יותר במים מלוחים, ולכן גובר הסיכון לזיהומים מסוג כולרה ולהתפרצות מגפות.²

הזרמת שפכים לא מטופלים שמקורם בבני אדם גורמת להיווצרות רמות מדאיגות של חנקה (NO_3) באקוויפר של עזה. דוח רשות המים הפלסטינית מגלה כי רמת החנקה בחלקים גדולים מרצועת עזה נעה בין 100 ל-200 מ"ג לליטר – עד פי ארבעה מהרמה המותרת של 50 מ"ג לליטר, על פי המלצת ארגון הבריאות העולמי. נוכחות של חנקות יכולה לגרום להתפרצות מחלות המועברות במים כגון מטהמוגלובינימיה, שהיא מחלת דם חמורה, וכן מחלה נלווית המוכרת בשם 'תסמונת התינוק הכחול', שכבר התפשטה בקרב אוכלוסיית עזה.

דוח של האו"ם³ קבע כי סוגיות המים והתברואה בעזה הן המדאיגות ביותר, ומסקנתו היא שעד שנת 2020 תהיה רצועת עזה בלתי ראויה למגורים. לכך יש השלכות חמורות לא רק על האוכלוסייה הפלסטינית בעזה אלא גם על האזור כולו, כפי שהשתמע מדבריו של ראש הממשלה בנימין נתניהו בהצהרה מיוני 2016: "כאשר אין מספיק מים בעזה ועזה נמצאת בתהליך התייבשות הדרגתי – האקוויפרים מזדהמים, וכאשר האקוויפרים מזדהמים זו אינה בעיה רק בצד של עזה. לכן, יש אינטרס ברור

לישראל להתמודד עם בעיית המים ברצועת עזה. מחסור בחשמל מביא למגוון בעיות, כולל כאלה הקשורות לתברואה, וכאשר מתרחשות התפרצויות [של מחלות ומגפות], הן לא ייעצרו בגדרות. מדובר באינטרס שהוא שילוב של אינטרס הומניטרי ואינטרס ישראלי מובהק".⁴

תרשים 2: זוח רשות המים הפלסטינית על המים בעזה

המשבר ההומניטרי הנוכחי ברצועת עזה הוא תולדה של מספר גורמים הקשורים זה בזה, לרבות ניהול כושל של הנהגת חמאס וחוסר שיתוף הפעולה שלה עם הרשות הפלסטינית, ההגבלות החמורות המוטלות על האזור בשל הסגר הישראלי ותלות יתר של עזה בקהילת התורמים.

ישראל והרשות הפלסטינית הסכימו על מכירת 10 מיליון מטרים מעוקבים (מלמ"ק) נוספים כדי להקל את המצב – עסקה שהושגה במסגרת גרסה מתוקנת של פרויקט תעלת הימים מים סוף לים המלח.⁵ עם כניסת ההסכם לתוקף תרכוש עזה מישראל כמות כוללת של 20 מלמ"ק, שבשילוב עם מי האקוויפר אמורה להכפיל עצמה ובסופו של דבר לספק לרצועה 40 מלמ"ק של מי שתייה בשנה. חרף ההקלה הזמנית שיש בכך לתושבי עזה, יש לראות בכך פתרון חירום בלבד, שכן הצעדים עצמם אינם מספקים מענה הולם לבעיות הליבה של המחסור במים וזיהום המים ברצועה. במקום זאת, כדי לטפל בשורש בעיית המים של עזה צריכות ישראל והרשות הפלסטינית לחשוב על פתרונות בני-קיימא לטווח ארוך. בימים אלה יוצאות לדרך תוכניות להקמת מתקני התפלה וטיפול בשפכים. נכון לעכשיו, המכשול העיקרי ליישום פרויקטים אלה הוא המחסור בחשמל להפעלתם. הדבר נכון גם למתקן ההתפלה שנבנה באחרונה בתמיכת האיחוד האירופי ויוניצ"ף ואשר מסתמך על גנרטורים המופעלים באמצעות דלק מיובא, ולמתקן החירום לטיהור שפכים בצפון עזה (פרויקט NGEST) בהובלת הבנק העולמי, אשר אמור להתחיל לפעול עד סוף שנת 2017. ההצעה למכירת חשמל נוסף באמצעות

הקמת קו המתח הגבוה 161, שירחיב את החיבור בין הרשת של עזה לחברת החשמל של ישראל, כבר זכתה בעבר להסכמת גורמים רשמיים ישראלים ופלסטיניים, אך דומה שעתה היא משמשת בת ערובה בידי הרשות הפלסטינית, הדורשת לצמצם את מכירת החשמל הנוכחית לעזה.

נכונותה של ישראל לפעול לנוכח משבר המים והתברואה בעזה הגיעה לאחר פרסום נתונים שהתקבלו בעקבות בקשה שהגיש ארגון EcoPeace Middle East במסגרת חופש המידע. הנתונים משכו תשומת לב תקשורתית רבה כאשר התברר כי במהלך הרבעון הראשון של שנת 2016 נאלץ מתקן ההתפלה באשקלון, המספק 15-20 אחוזים ממי השתייה בישראל, לחדול פעמיים מפעילות בשל שפכים שהוזרמו לים התיכון מעזה. יתר על כן, באותה תקופה חלה התמוטטות מוחלטת של מערכת הביוב של עזה, שגרמה לשפכים גולמיים מבית לאהיא (כ-200 מטרים מהגבול עם ישראל) לזרום למאגר המים של המועצה האזורית חוף אשקלון. עקב האירוע שלחו 14 חברי קונגרס אמריקאים, דמוקרטים ורפובליקנים, ב-13 ביולי 2016 מכתב לשר הביטחון אביגדור ליברמן ולשר התשתיות הלאומיות יובל שטייניץ, המאיץ בהם לנקוט את האמצעים הדרושים להבטחת תגבור אספקת החשמל למתקן טיהור השפכים החדש של עזה. כתוצאה מכך אישרה ישראל להקים אחד מהשניים: קו מתח ייעודי חדש מישראל ישירות למתקן NGEST, או את קו המתח הגבוה 161 לעזה.

למרות ההתקדמות, בזמן כתיבת שורות אלה עדיין מתנהל משא ומתן בנושא קו החשמל, ונראה כי הוא מעוכב בשל הקיצוצים הכלליים בחשמל. באפריל 2017 שלח מתאם פעולות הממשלה בשטחים מכתב נוסף לנציגים בינלאומיים בישראל (הראשון נשלח בינואר 2017), המתריע מפני השלכות של משבר המים והחשמל בעזה, ומבקש פעולת סיוע מיידית מצד קהילת התורמים לשיפור המצב.

הפסקות חשמל

באפריל 2017 הושבתה בשל מחסור בדלק תחנת הכוח בעזה שפועלת מאז 2002, ובכך קוצצו כ-30 אחוזים מהאנרגיה שסופקה לתושבי עזה עד אז. עוד קודם לצמצום זה כבר הייתה אספקת החשמל בעזה נמוכה ממחצית הביקוש המוערך. אל מול ביקוש מוערך של 350 עד 450 מגה-ואט מדי יום הצליחה רשת החשמל של עזה לספק בדרך כלל 208 מגה-ואט ליום (תרשים 2), כאשר מתוכם 120 מגה-ואט נרכשים ומסופקים מישראל, 60 מגה-ואט מופקים על ידי תחנת הכוח של עזה (באמצעות דלק המיובא דרך ישראל) ו-28 מגה וואט נרכשים ממצרים.⁶

תרשים 3: אספקת חשמל וביקושי חשמל בעזה

בעקבות משבר האנרגיה הקודם בינואר 2017, שהביא לגל של תסיסה חברתית נגד חמאס, התערבו טורקיה וקטר במטרה להקל את המצב. טורקיה הציעה 15 אלף טונות סולר להפעלת תחנת הכוח של עזה, ואילו קטר העבירה לרשות החשמל הפלסטינית ברמאללה 12 מיליון דולר לרכישת כמויות גדולות של סולר הדרושות להפעלת תחנת הכוח בעזה. אולם כעבור שלושה חודשים אזלו הכספים מטורקיה וקטר והרצועה נותרה במצב קריטי. המשבר ההומניטרי בעזה נכרך בסכסוך הפוליטי בין הרשות הפלסטינית לשלטונות חמאס סביב מיסוי הדלק, שהוביל את הרשות הפלסטינית להודיע כי לא תשלם עוד את עלויות יבוא החשמל מישראל, אלא אם חמאס יחזיר את ההכנסות ממסים שנגבו מהפלסטינים ברצועת עזה.

וכאילו לא די בכך, גם תרומת מצרים לחשמל – שעמדה על כ־10 אחוזים מכלל האספקה לעזה – ספגה פגיעה זמנית, לאחר שכל קווי החשמל של מצרים שהזינו את דרום רצועת עזה קרסו בסוף אפריל.

הפגיעה ההומניטרית שנוצרה ממשיכה להיות מדאיגה ביותר, וצפויות לה השלכות רבות על מגוון רחב של מגזרים:

- א. בתי החולים פועלים בתפוסה מינימלית ושירותי הסטריליזציה והניקיון מופחתים. כתוצאה מכך שיעורי הזיהום גבוהים יותר, ומספר גדל והולך של חולים מופנים לישראל.
- ב. מתקני השפכים פועלים באופן חלקי בלבד, ולכן מוזרמים לים מדי יום יותר מ-100 אלף מטרים מעוקבים של שפכים גולמיים, או כאלה שטופלו בצורה גרועה. בנוסף, תחנות שאיבת שפכים רבות נמצאות בסיכון של הצפה, גלישה וזיהום.
- ג. מתקני ההתפלה הקטנים אינם פועלים במלוא התפוקה, ובשל כך צומצמה אספקת המים. הדבר הגביר את הסתמכותה של עזה על ספקי מים פרטיים ובלתי מבוקרים, הפועלים על פי תקני היגיינה נמוכים.
- על מנת לשמור על תפעול אמין של מתקני הבריאות, המים והתברואה החיוניים, מתאמים ביניהם גופי התרומה העיקריים (אונר"א, יוניצ"ף, ארגון הבריאות העולמי ומשרד האו"ם לעניינים הומניטריים) את ההכנסה והחלוקה של הדלק שנועד להפעלת הגנרטורים לגיבוי.
- עם זאת, אפילו במצב של תפוקה מלאה, אספקת החשמל מישראל וממצרים יחד עם תפוקת תחנת הכוח היחידה של עזה אינה מכסה את הצורך של הרצועה באנרגיה. דבר זה מדגיש את הצורך לבחון פתרונות ארוכי טווח במקום שימוש באמצעי חירום, ולבצע שינוי מקיף באסטרטגיות שאומצו עד כה כלפי עזה.

המלצות

ישראל והפלסטינים התחייבו לקדם פתרונות מעשיים רבים כגון מכירת כמויות נוספות של מים, בניית קו מתח גבוה חדש (קו 161 שיספק לעזה 100 מגה-ואט נוספים תוך מספר שנים), וחיבור רצועת עזה לתשתית אספקת גז טבעי. פתרון הגז יאפשר ייצור חשמל זול ויעיל בתחומי רצועת עזה, והמהלך יביא בסופו של דבר לחיזוק התשתית האזרחית ברצועה.

אולם, השטן נמצא תמיד בפרטים הקטנים: התשלום על החשמל נותר שנוי במחלוקת, ויריבות בין הרשות הפלסטינית לחמאס ממשיכה להוות מכשול לכל אחד מהפתרונות הזמינים. ללא מחויבות מלאה של כל הצדדים וחסות של הקהילה הבינלאומית, נראה שלא ניתן להשיג הסכם מקיף על מים ואנרגיה שיושם תוך פרק זמן סביר.

לכן יש צורך דחוף למנות צד שלישי שיסייע לבעלי העניין המעורבים, כך שהסכמים בנושא המים והחשמל בעזה יושגו ויישמו במהירות האפשרית. פתרונות שימתנו את בעיות המים והסביבה הדחופות עשויים לסייע בהשגת הסכמים בסוגיות אחרות בין ישראל לפלסטינים.

הערות

- 1 Palestinian Water Authority (PWA), "2015 Water Resources Status Summary Report/Gaza Strip," Water Resources Directorate, April 2016.
- 2 A. Khan, Ireson, et al. in: *Turn Down the Heat: Climate Extremes, Regional Impacts, and the Case for Resilience*, World Bank, June 2013.
- 3 United Nations, "Gaza in 2020: A Liveable Place?" Office of the United Nations Special Coordinator for the Middle East Peace Process (UNSCO), Jerusalem, 2012.
- 4 Israel Ministry of Foreign Affairs, "PM Netanyahu's Statement at his Press Conference in Rome," June 27, 2016, <http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahus-statement-in-Rome-27-June-2016.aspx>
- 5 הסכם תעלת הימים של 2013 כולל התייחסות לשתי עסקאות דו-צדדיות בנושא המים: חילופי מים בין ישראל לירדן ומכירת מים בין ישראל לרשות הפלסטינית. בהתאם, ישראל מתחייבת למכור כמות נוספת של 33 מיליון מטרים מעוקבים של מים לרשות הפלסטינית, שמתוכם 23 מיליון מ"ק מיועדים לגדה המערבית ו-10 מיליון מ"ק לרצועת עזה.
- 6 United Nations, "Humanitarian Impact of the Gaza Electricity Crisis," May 2017, <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/humanitarian-impact-gaza-electricity-crisis-may-2017>

משבר המים והתברואה בעזה והשפעתו על בריאות הציבור

שירה עפרון, ג'ורדן ר. פישבק, ג'וליה ג'ורדן

ביולי 2017, מת ילד בן חמש ברצועת עזה לאחר ששחה בבריכת מי ים מזוהמת בביוב. במהלך אותו קיץ נזקקו לטיפול עוד עשרות ילדים נוספים, לאחר ששחו במי הים של עזה.¹ אירוע טרגי זה, שקיבל כיסוי תקשורתי בינלאומי, הפנה את הזרקור לבעיות המים והסניטציה הכרונית והמחריפה ברצועת עזה, ולסכנות החמורות הנובעות ממנה לבריאות הציבור.

בעיית המים בעזה כפולה ומכופלת – שילוב בין מחסור במי שתייה ואי־טיפול במי שפכים. החלק הראשון של הבעיה הוא היעדר גישה בטוחה ומספקת למים לשתיה, לבישול ולרחצה, המעמיד את תושבי עזה בסכנה. בנוסף, למעלה מ־108,000 מטרים מעוקבים של שפכים בלתי מטופלים זורמים מדי יום מעזה לים התיכון,² ויוצרים סיכונים חמורים לבריאות הציבור בעזה ובשכנותיה – ישראל ומצרים. אף על פי שבעיות אלה אינן חדשות, מצב התשתיות המידרדר במהירות, ההגבלות החמורות על יבוא חומרי בניין ומשאבות מים ואספקת האנרגיה המצטמצמת והבלתי אמינה גרמו בשנים האחרונות להאצת משבר המים ולהחמרת סיכוני הבריאות הקשורים למים. מאמר זה שופך אור על השלכות משבר המים בעזה על בריאות הציבור. אף כי לא ניתן להפריד בין בעיות המים ברצועת עזה לבין מצוקת האנרגיה השוררת בה, נושא זה מוזכר כאן בקצרה שכן הוא נדון במאמר אחר בקובץ זה. המאמר נפתח בסקירת הגורמים הכלליים שהחמירו באחרונה את משבר המים בעזה, ואחריה תוצג תמונה של מצב אספקת המים המקומית ואיכותם בעת הנוכחית. לאחר מכן יתוארו הסיכונים לבריאות הציבור הקשורים במים, ובייחוד הזיהום הכימי והביולוגי, וכן ינתחו סיכוני הבריאות העלולים להיגרם בישראל ובמצרים כתוצאה מבעיות המים בעזה. בחלק

מאמר זה נערך על בסיס דוח מחקר של מכון RAND העומד להתפרסם: עפרון, שירה, פישבק, ג'ורדן ר. ואח', "משבר המים והתברואה בעזה והשפעתו על בריאות הציבור".

האחרון יפורטו המלצות לגבי צעדים מיידיים שניתן לנקוט, גם במסגרת המגבלות הפוליטיות הקיימות, על מנת להתמודד עם משבר המים והתברואה ולהפחית את הסבירות להתרחשותו של אסון חמור לבריאות הציבור.

גורמי החמרה במשבר המים והתברואה בעזה

חרף העובדה שמשבר המים והתברואה אינו תופעה חדשה בעזה – ניתן לומר כי הרצועה נמצאת במצב חירום תמידי בכל הקשור למים – צירוף של התפתחויות שליליות החמיר את המצב והגביר את סיכוני הבריאות הנובעים ממנו. הגורם הראשון הוא הידלדלות אקוויפר החוף – המקור היחידי למים נקיים בעזה – שאין בו כמות מספקת שתיתן מענה לצורכיהם של שני מיליון הפלסטינים המתגוררים ברצועה. עשרות שנים של שאיבת יתר בשילוב חדירה של שפכים, דשנים כימיים ומים מלוחים גרמו לאקוויפר נזק שייתכן כי אינו ניתן לתיקון.³ למעלה מ-96 אחוזים מן האקוויפר כבר אינם ראויים לשימוש עבור בני אדם.⁴

יתרה מזאת, העימותים החוזרים ונשנים עם ישראל גרמו נזק חמור לתשתיות המים, התברואה וההיגיינה (WASH) בעזה. דוח פלסטיני רשמי אמד את הנזק לתשתיות אלה כתוצאה ממצב 'צוק איתן' ב-2014 ב-34 מיליון דולר. אומדן זה כולל נזק לבארות מי תהום, למאגרי מים, למתקני טיהור שפכים, לרשתות איסוף ותחנות שאיבה, למתקני התפלה ועוד.⁵

בנוסף פגעו המגבלות הקפדניות שהטילו ישראל ומצרים על גישה ותנועה במאמצי התיקון והשיקום לאחר הלחימה. לדוגמה, ישראל מגבילה באופן מחמיר את רשימת הפריטים לשימוש כפול, שניתן להשתמש בהם למטרות אזרחיות וצבאיות כאחת. הרשימה כוללת 70 אחוזים מן הציוד הטכני הנדרש בתחום המים, התברואה וההיגיינה, כגון משאבות, ציוד חפירה וחומרים כימיים לטיהור מים.⁶ מצרים סגרה את מעבר רפיח לרצועת עזה במשך רוב הזמן; במהלך 2015 המעבר היה פתוח במשך 32 ימים בלבד, 44 ימים ב-2016, ובתשעת החודשים הראשונים של 2017 – בסך הכול במשך 28 ימים.⁷ לאחר העימות שהתחולל בקיץ 2014 התכנסה קהילת התורמים ב"ועידת קהיר בנושא פלסטין – שיקום עזה", והתחייבה לסייע בבנייתה מחדש של עזה. השקעות מסיביות הופנו לשיקום התשתית האזרחית באמצעות הקמת המנגנון לשיקום עזה. המנגנון, הגם שהיה מטרה לביקורת,⁸ איפשר להעביר השקעות לשיקום תשתיות אזרחיות ולהכניס לרצועה חומרים שלא הותר להכניסם באופן אחר, ונכון לעת הנוכחית הושלמו מרבית פעולות השיקום של מתקני המים והתברואה שנפגעו במהלך הלחימה.⁹

זאת ועוד, עקב היריבות הפנימית המתמשכת בזירה הפלסטינית בין הרשות הפלסטינית שבהובלת פת"ח לחמאס, השולט בפועל בעזה, חלה ב-2017 החמרה

נוספת במחסור התמידי בחשמל ברצועה. הרשות הפלסטינית הכריזה בקיץ 2017 כי תצמצם את רכישת החשמל לעזה ב־12 מיליון דולר בחודש, והחשמל לרצועה יסופק במשך פחות מארבע שעות ביום.¹⁰ חמאס ומצרים הגיעו להסכמה על יבוא דלק ממצרים במחיר נמוך יותר מאשר היבוא מישראל, אך פתרון חלקי זה אינו יכול היה לפתור את בעיית הפסקות החשמל בעזה, הנמשכות 18–20 שעות מדי יום. כתוצאה מכך מיוצר כיום החשמל המסופק ל־186 המתקנים המעניקים שירותי בריאות, מים ותברואה ואיסוף פסולת מוצקה באמצעות רזרבות הדלק לשעת חירום המסופקות על ידי האו"ם, אשר צפויות לאזול לפני סוף 2017.¹¹ המחסור בחשמל ובדלק לצורך הפעלת מתקני המים והטיפול בשפכים הביא לצמצום נוסף בגישה המוגבלת ממילא של תושבי עזה למים נקיים, ולהחרפת הסיכונים לבריאותם. ב־11 באוקטובר 2017, מצרים תווכה הסכם פיוס בין הרשות הפלסטינית לחמאס וב־1 בנובמבר חמאס החל להעביר שליטה במעברי הגבול לידי הרשות.¹² בזמן כתיבת מאמר זה, מוקדם עדיין להעריך את משמעותו של שינוי זה, הגם שניתן לצפות להקלה ניכרת בגישה ובתנועה לרצועה וממנה, אם הסכם הפיוס ייושם.

אספקת המים לעזה מוגבלת מבחינת כמות ואיכות

הגישה למים בטוחים לשתייה בעזה מוגבלת ביותר. ב־2014 זכו פחות מ־11 אחוזים מתושבי עזה לגישה למים בטוחים לשתייה באמצעות הרשת הציבורית, בהשוואה ל־97 אחוזים בקירוב בגדה המערבית.¹³ סביר להניח כי המצב בעזה החרף מאז עוד יותר, בהתחשב במגמות שלגביהן נרחיב להלן. כתוצאה מכך, 90 אחוזים מן האוכלוסייה תלויה באספקת מים באמצעות מכלים ובקבוקים.¹⁴ לפי דוח של רשות המים הפלסטינית משנת 2016 עמדה אספקת המים הכללית לשימוש ביתי בעזה – לרבות שתייה, בישול ורחצה – על 95.3 מיליון מטרים מעוקבים ב־2015, בהשוואה ל־119.6 מיליון מטרים מעוקבים בגדה המערבית.¹⁵ כמחצית מתושבי עזה קיבלו מים לשימוש ביתי במשך שמונה שעות בלבד מדי ארבעה ימים; שליש ממספר התושבים זכו לאספקת מים במשך שמונה שעות מדי יומיים.¹⁶ ההגבלות על כמויות המים הביאו, כמובן, לירידה בצריכת המים ובתנאי ההיגיינה.¹⁷

בנוסף, רמות גבוהות של ביקוש ושימוש השפיעו במידה רבה על זמינות המים ועל איכותם. אקוויפר החוף, העובר מתחת למישור החוף של ישראל ורצועת עזה, הוא המקור המקומי היחידי הנגיש למים נקיים בעזה. עקב הגידול המהיר באוכלוסייה בעשור האחרון, מ־1.5 מיליון תושבים בקירוב ב־2007¹⁸ ליותר משני מיליון כיום,¹⁹ חל גם גידול מהיר בביקוש למים בעזה. בעקבות מחסור במקורות מים חלופיים הוביל גידול זה בביקוש להידלדלות מהירה של האקוויפר, כאשר קצב שאיבת המים גבוה למעלה מפי שלושה מן האספקה המתחדשת.²⁰ שאיבה בלתי מבוקרת זו מהווה איום

חמור על זמינותו ארוכת הטווח של מקור זה, ולפי הדוח של האו"ם צפוי האקוויפר להתרוקן באופן בלתי הפיך עד שנת 2020.

ההידלדלות החמורה גרמה גם לצניחה של שכבת מי התהום אל מתחת לפני הים, וכתוצאה מכך להידרדרות נוספת באיכות המים. מי ים מחלחלים עתה לאקוויפר, ובמהלך העשור האחרון נרשמה עלייה ברמות המליחות, החורגות במידה רבה מן הרמות המומלצות על ידי ארגון הבריאות העולמי (WHO) עבור מים בטוחים לשתייה – 250 מ"ג/ליטר של כלור. ב-2015 הייתה רמת המליחות ברוב רובם של אזורי האקוויפר בעזה גבוהה מערך סף זה, כאשר בבארות רבות נרשמו ריכוזים של עד 1,000 מ"ג/ליטר.²¹ איכות המים באקוויפר נפגעה גם כתוצאה מזיהום חנקה שמקורו במי שפכים בלתי מטופלים. נתונים עדכניים מראים כי כ-90 אחוזים מן המים הנשאבים מן האקוויפר מכילים ריכוזי חנקה (NO_3) החורגים מהגבול שנקבע על ידי ארגון הבריאות העולמי, העומד על 50 מ"ג/ליטר.²² העלייה ברמות הכלור והחנקה ברצועת עזה נרשמה בעיקר סביב ריכוזי האוכלוסייה, ביניהם העיר עזה, דיר אל-בלח ורפיח. מחקר משנת 2015 הראה כי 3.6 אחוזים בלבד מן הבארות עומדים בתקן של ארגון הבריאות העולמי מבחינת שני המזהמים הללו.²³

אספקת המים המוגבלת בעזה אינה בעיה חדשה, כמובן, ורכישת מים מהווה חלק מנושא האספקה בעשורים האחרונים. חברת המים הלאומית של ישראל 'מקורות' החלה למכור מים לעזה ב-1980, אך כמות זו היוותה תמיד נתח קטן מכלל השימוש והצורך במים בעזה. במארכ 2015, בעקבות חשיפת הסיכונים הגוברים הכרוכים במשבר המים בעזה, התחייבה ישראל להכפיל את כמות המים שהיא מוכרת לעזה מחמישה לעשרה מיליון מ"ק בשנה. ואולם, עקב קיבולת האחסון המוגבלת סיפקה ישראל שמונה מיליון מ"ק בלבד עד ראשית 2017 – המועד שבו השלים הבנק הגרמני לפיתוח (KfW) את שיפוץ מאגר אל מונטאר בעיר עזה.²⁴

ביולי 2017 חתמו הרשות הפלסטינית וישראל על הסכם חדש למכירת מים, שבמסגרתו תוכל הרשות לרכוש מישראל 33 מיליון מ"ק מים בשנה, אשר עשרה מיליון מ"ק מתוכם יועברו לרצועת עזה.²⁵ בהתבסס על הקיבולת של הצינורות הקיימים, ביכולתה של ישראל לספק מיד את כמות המים הראשונה – חמישה מיליון מ"ק. עם זאת, נדרשות השקעות נוספות להקמת צנרת חדשה שתחבר בין ישראל לעזה, לצורך אספקת חמישה מיליון מ"ק נוספים. לאחר יישומו המלא של ההסכם תרכוש עזה מים בכמות של 20 מיליון מ"ק בשנה. קיימת אפשרות לערבב את המים המיובאים עם מי התהום, כך שיתקבלו 40 מיליון מ"ק של מים ראויים לשתייה. אף על פי שמדובר בעלייה בהשוואה להסכמים הקודמים, כמות זו עדיין לא תיתן מענה לביקוש בעזה. המחסור התמידי במים בטוחים לשתייה גרם לתלות הולכת וגוברת של תושבי עזה בהתפלה בקנה מידה קטן של מים במידת מליחות קלה, המבוצעת על ידי ספקים

פרטיים. לפי דוח שפורסם באחרונה, תשעה מתוך כל עשרה אנשים בעזה שותים מים מותפלים המופקים על ידי 154 מתקני התפלה ציבוריים ופרטיים, אשר רק 48 מתוכם פועלים ברישיון ותחת פיקוח.²⁶ אף אם מתקני התפלה קטנים אלה אכן מפחיתים את רמת המליחות, אין פירושו של דבר בהכרח כי הם מסלקים את המזהמים מן המים באופן אפקטיבי. כמו כן, מתקני ההתפלה הקטנים מתפקדים עתה ב-15 אחוזים מן הקיבולת שלהם, עקב מחסור בחשמל.²⁷

המחסור הפך את המים למצרך יקר ערך ברצועת עזה, חרף איכותם הנמוכה והאספקה הבלתי רצופה. תקני האו"ם למים בני-השגה קובעים כי המחיר אינו אמור לעלות על שלושה אחוזים מהכנסתו של משק הבית.²⁸ ואולם, לפי סקר שנערך ב-2010, חלק מתושבי עזה מוציאים לא פחות משליש מהכנסתם על מים, ו-83 אחוזים ממשקי הבית דיווחו כי הם מסתמכים על ספקים פרטיים.²⁹ יתרה מזאת, משקי בית שאינם מסוגלים לשלם נאלצים להסתמך על בארות בלתי מבוקרות כמקור אספקה חלופי.³⁰ בטווח הארוך יידרשו מפעלי התפלה בהיקף נרחב כדי לפתור את בעיות המים של עזה. תוכניות לבניית מתקני ההתפלה הדרושים נמצאות כבר בהכנה, אך מתקנים אלה לא יוכלו לפעול ללא אספקת חשמל רצופה, אשר אינה זמינה בשלב זה.³¹

מתקני הטיפול בשפכים פועלים בהיקף חלקי בלבד

ב-2011 סיפקה רשת הביוב מענה לשני שלישים בלבד מתושבי עזה והייתה במצב ירוד ביותר. שאר התושבים משתמשים בבורות שופכין לסילוק השפכים שלהם. מאז 2012, 25 אחוזים בלבד ממי השפכים שנאספו טופלו, ונעשה בהם שימוש מחדש לצורכי השקיה.³² המחסור במתקני תברואה הולמים לטיפול במים נובע משני גורמים עיקריים: עיכובים בהשלמתם של שלושת מתקני טיהור השפכים, והיעדר מקור אנרגיה אמין להפעלתם של מתקנים אלה.

אין מדובר בבעיה חדשה. בעבר נגרמו ניתוקים או תקלות במערכות התברואה כתוצאה מהפסקות חשמל זמניות, שאירעו לעתים קרובות בעקבות עימותים ישירים בין ישראל לחמאס. ב-2006 השפיעו הקיצוצים באספקת הדלק לרעה על פעולתן של תחנות שאיבת המים ועל הטיפול בשפכים. בעקבות מבצע 'עופרת יצוקה' ב-2008-2009 הזהירה רשות המים של הרשויות המקומיות השוכנות לאורך חופי רצועת עזה (CMWU) מפני הסיכונים הכרוכים במשבר המים והתברואה המתקרב ברצועה, ובכלל זה סכנה הולכת וגוברת להתפרצויות של מחלות מידבקות בקרב האוכלוסייה.³³

כיום מוגבלת סמכותה של רשות המים, והיא מממשת אותה רק לצורך הפעלת 55 תחנות שאיבת שפכים וחמישה מתקני טיפול בשפכים, הפועלים בהיקף חלקי בלבד.³⁴ כאשר אין אפשרות לטפל בשפכים המגיעים אל המתקנים, הם מוזרמים לים התיכון. כיום מוזרמים לים מדי יום כ-108,000 מ"ק של מי ביוב שלא עברו טיפול,

או טופלו בהיקף מצומצם בלבד.³⁵ זיהום זה, כך נטען בדוחות, היה הסיבה למותו של הילד בן החמש ביולי 2017, ולסגירתו הזמנית של מתקן ההתפלה באשקלון ב-2016. אם המגמה הנוכחית תימשך, כמות הביוב המוזרם למי הים של עזה עלולה לעלות ל-120,000 מ"ק ביום.³⁶

סיכונים חמורים לבריאות הציבור עקב משבר המים בעזה

לשילוב בין האספקה המועטה והאיכות הדלה של המים לבין חוסר טיפול בשפכים יש השלכות מסוכנות על בריאות הציבור בעזה. הסיכון האפשרי להידבקות במחלות באמצעות מיקרו־אורגניזמים מחוללי מחלות (פתוגנים) המועברים במים גובר בגלל התשתית הלקויה והגישה המוגבלת למקורות של מים משופרים או מים נקיים. כמו כן, 51 אחוזים מתושבי רצועת עזה הם ילדים (בני 0-17),³⁷ ומחקר שבוצע בהקשר אחר הראה כי ילדים צעירים רגישים במיוחד למחלות המועברות במים.³⁸ איכות המים הנמוכה והגישה המוגבלת תורמים לכ-26 אחוזים מן המחלות המדווחות בעזה.³⁹ מחלות המועברות באמצעות מים הן הגורם העיקרי למחלות בקרב ילדים, ובייחוד למחלות הקשורות בשלשולים. למחלות אלה השפעה עקיפה נוספת על יכולתם של ילדים לספוג תכולה תזונתית, המובילה לעלייה בשכיחותם של מקרי תת־תזונה בקרב ילדים.

הסיכונים לבריאות הציבור הקשורים במים נובעים בראש ובראשונה משני סוגי זיהומים – כימיים וביולוגיים.

זיהום כימי

זיהום כימי נובע בעיקר משני מקורות: משפכים שאינם מטופלים או מטופלים במידה בלתי מספקת, ומחדירה של דשנים למים באזורים חקלאיים. כאמור, המים המשמשים את תושבי עזה אינם מטופלים ברובם, ולכן מזהמים כימיים כגון כלור וחנקן מוצאים דרכם לעתים קרובות אל מי השתייה. מזהמים אלה מהווים סיכון לילדים, לתינוקות ולנשים הרות, הרגישים יותר לנזקים ארוכי טווח כתוצאה מחשיפה ממושכת יותר.⁴⁰ החשש המשני מריכוזי כלור מוגברים במים הוא השפעתם המאפלת על צינורות מתכת. כלור המצוי בריכוזים גבוהים דיים יוצר ריאקציה עם יונים של מתכת וכך נוצרים מלחים מסיסים, הגורמים לעלייה ברמת המתכות במי השתייה.⁴¹ צינורות עופרת עלולים לעבור איכול דומה כאשר הם מכילים ריכוזים גבוהים של כלור, וכתוצאה מכך ליצור ריכוזים גבוהים של עופרת במי השתייה.⁴² אם יימשכו המגמות הנוכחיות של השאיבה וחדירת מים מלוחים, צפויה עלייה בריכוז הכלור במים.

זיהום חנקן נובע בדרך כלל מחדירה של שפכים או דשנים בלתי אורגניים למאגרי מי התהום.⁴³ בדומה לכלור, הסיכונים הבריאותיים החמורים ביותר לתינוקות שגילים פחות משישה חודשים נובעים מחנקן. תינוקות הנחשפים בהתמדה לרמות גבוהות

של חנקה עלולים לסבול ממטהמוגלובינמיה (כחלת - 'תסמונת התינוק הכחול'), או מפגיעה ביכולת העברת החמצן בדם. 'תסמונת התינוק הכחול' עלולה לגרום בעיות עיכול ונשימה זמניות או נזק מוחי ומוות, במקרים קיצוניים.⁴⁴

לפי מחקר שנערך בישראל בשנת 2000, עלולות רמות חנקה מוגברות גם להגביר את הסיכון ליתר לחץ דם בקרב ילדים.⁴⁵ במחקר שנערך ב־2008 התגלה כי 90 אחוזים מדגימות המים שנלקחו ממי השתייה בעזה הכילו חנקה בריכוזים הגבוהים פי שניים עד פי שמונה מן הערך המרבי שנקבע על ידי ארגון הבריאות העולמי עבור מים בטוחים לשתייה.⁴⁶ אצל מחצית ממספר התינוקות שנבדקו במסגרת המחקר אובחנו סימנים למחלה, וכן שלשולים ורמות גבוהות של חומציות בדם.⁴⁷

אחד הפתרונות שנוסו בעבר לצורך סינון הכלור והחנקה מן המים המסופקים למשקי בית, וכן מזהמים אחרים, הוא החלוקה והשימוש בעזה ביחידות סינון במקום השימוש (POU), הפועלות באמצעות אוסמוזה הפוכה (RO). ואולם, דוח של יוניצ"ף משנת 2011 גילה כי 20,000 יחידות אוסמוזה הפוכה ביתיות אשר חולקו למוסדות ולמתקנים המעניקים שירותים לילדים לא סיננו באופן אפקטיבי את המזהמים הכימיים והביולוגיים.⁴⁸ כדי שיחידות אלה יפעלו בקיבולת הנקובה שלהן נדרשים ניקוי, חיטוי והחלפה סדירה של חלקים מסוימים. ללא גישה לחלקי חילוף או הדרכה באשר לחשיבותם של ניקוי וחיטוי היחידות, מידת יעילותן עלולה לרדת באופן ניכר. עובדה זו מדגישה את הצורך בהדרכה טובה יותר בכל הנוגע לבריאות הציבור ולשימוש במסננים במקום השימוש, בשילוב עם הצורך הכללי בסינון רב יותר, או באמצעים אחרים לסילוק מזהמים כימיים מן המים.

זיהום ביולוגי

התפרצויות של מחלות המועברות באמצעות מים עלולות להשפיע על מספר רב של אנשים; הן יכולות להתפשט במהירות גבוהה במיוחד באזורים צפופי אוכלוסין, בייחוד בקרב אנשים הסובלים ממערכת חיסון חלשה ובהיעדר תשתית תברואה הולמת. רצועת עזה היא אחד האזורים בעלי צפיפות האוכלוסין הגבוהה ביותר בעולם, ועל כן היא פגיעה במיוחד להתפרצויות מסוג זה.⁴⁹ עקב חוסר הטיפול בשפכים מצויה עזה בסיכון ממשי להתפרצותן של מחלות המועברות באמצעות מים.⁵⁰

הסיכונים החמורים ביותר בעזה נובעים מכניסת פתוגנים המועברים במים למערכת העיכול, באמצעות מים המזהמים בצואת אדם או בעלי חיים. זיהום צואתי עלול להוות מקור לחיידקים פתוגניים (לדוגמה, כולרה, סלמונלה, שיגלה), לנגיפים (למשל אנטרווירוסים, כולל פוליו) ולפרוטוזואה (למשל ג'ארדיה). זיהום צואתי נפוץ ביותר באזורים שבהם מערכות הביוב מתוכננות או מתוחזקות באופן לקוי, וכתוצאה מכך עלולים מי שפכים לחלחל למי השתייה מנקודות שונות במערכת האיסוף.⁵¹

משרד הבריאות הפלסטיני פרסם בשנת 2014 דוח בנושא המחלות המידבקות בעזה, שהצביע על מספר מחלות המועברות כתוצאה מתנאים ירודים של היגיינה אישית ותשתית ציבורית בלתי מספקת – ביניהן צהבת חמורה מסוג A, טיפוס ושלשול חריף.⁵² במקרה של צהבת חמורה מסוג A ניתן להסביר את הפריסה הגיאוגרפית המשתנה של המחלה בהבדלים ברמת התשתית הלקויה במספר מחוזות, ובשוני במידת השמירה על היגיינה אישית.⁵³

פתוגנים בקטריאליים וויראליים

הסיכון לזיהום מי השתייה, במיוחד על ידי קוליפורמים וסטרפטוקוקוס צואתיים, גובר ככל שהמים עוברים דרך נקודות רבות יותר לפני הגעתם למשתמש.⁵⁴ ספקים פרטיים בעזה מספקים בדרך כלל מים באמצעות מכליות בנקודות חלוקה, ובתנאים בלתי היגייניים. פירושו של דבר שיעורי חשיפה גבוהים יותר לזנים רבים של קוליפורמים, צואתיים ואחרים, העלולים לגרום לתסמינים שונים וביניהם שלשול דמי, עוויתות בבטן, הקאות, חום גבוה ודלקות בדרכי השתן, לא רק בקרב הפעוטות בעזה (ילדים מתחת לגיל חמש), אלא גם בקרב כלל האוכלוסייה. מחקרים גילו מספר רב יותר של זני קוליפורמים כלליים וצואתיים בדגימות שנלקחו מרשתות חלוקה, לעומת דגימות מבארות או ממים שסוננו במסננים ביתיים.⁵⁵

שכיחותם של זיהומים בקטריאליים במי שתייה מדאיגה במיוחד לגבי ילדים, שכן הם עלולים להיות חשופים יותר לזיהומים בקטריאליים שמקורם במים המסופקים ומאוחסנים בבתי ספר. על פי דיווח של יוניצ'ף, מחלות הקשורות במים מהוות 26 אחוזים מכלל מחלות הילדים בעזה, והן הגורם העיקרי לתמותה בקרב ילדים. מבין אלה נגרמו 12 אחוזים ממקרי המוות בקרב ילדים ותינוקות ב-2009 כתוצאה משלשול, שהוא מחלה הניתנת לטיפול ולמניעה באופן קל יחסית.⁵⁶

העברה של אנטרו־וירוסים בקרב אוכלוסיות הסובלות מתנאי היגיינה אישית ירודים או ממים בלתי מטופלים או מזוהמים עלולה לגרום מגוון דלקות, אשר חלקן קלות ואף חסרות תסמינים. עם זאת, לזנים מסוימים של אנטרו־וירוסים אנושיים מסוג A ו-B עלולות להיות השפעות חמורות יותר, כגון התפשטות של מחלת הפה והטלפיים או דלקת קרום המוח, בהתאמה. פוליו היא אולי המחלה הידועה ביותר הנגרמת על ידי אנטרו־וירוסים, עקב חומרת התסמינים הכרוכים במחלה ויכולתה להתפשט במהירות בקרב אוכלוסיות גדולות, אם קיימים התנאים המתאימים להעברה. מחלת הפוליו אומנם הוכחה במידה רבה ברצועת עזה, הודות למסעות פרסום יזומים לעידוד חיסונים, אולם דלקת קרום המוח היא עדיין אחת המחלות המידבקות הנפוצות ביותר בקרב ילדים ברצועת עזה.⁵⁷ התפרצויות של המחלה הן דבר נפוץ ואירעו לאחרונה

ב-1997, ב-2004 וב-2013. כל אחת מן ההתפרצויות גרמה עלייה דרמטית בשיעור ההידבקות בקרב ילדים ותינוקות למשך פרקי זמן קצרים.⁵⁸

ג'יארדיה וטפילי מעיים אחרים

בדומה לקוליפורמיס, הסיכון הגבוה ביותר לזיהום המים על ידי טפילים נוצר בעת העברתם ממרכז חלוקת המים ליעדם הסופי. ידוע כי טפילי מעיים שונים (קריפטוספורידיום, אנטמבה, היסטולטיקה וג'יארדיה למבילה) גורמים לשולים אצל ילדים, ואלה קשורים למחלות כרוניות ולשיעורי תמותה גבוהים יותר, וכן לשיעורים גבוהים יותר של תת-תזונה ובעיות התפתחות אפשריות בקרב ילדים.⁵⁹ באחד המחקרים שנערכו בעזה נמצא כי 60 אחוזים בקירוב מן הילדים בגיל הגן סובלים מזיהום טפילי אחד לפחות.⁶⁰

השיעורים הגבוהים ביותר של טפילי המעיים בקרב ילדי עזה נרשמו באזורים חקלאיים ובשכונות שיש בהן בריכות פתוחות של מי שפכים.⁶¹ במחקר שנערך ב-2011 התגלה כי שיעור ההידבקות בתולעים טפיליות (הלמינתס) ופרוטוזואה בקרב ילדים בעזה גבוה יותר, וכי הילדים הצעירים הרגישים ביותר לתולעים לא קיבלו טיפול נוגד, הניתן בדרך כלל לילדים בגיל בית הספר.⁶²

בעיות המים של עזה מסכנות את בריאות הציבור גם בישראל ובמצרים

האתגרים המרובים והחופפים הקשורים לבריאות הציבור אינם מוגבלים בהכרח לתחומי רצועת עזה בלבד. השילוב בין היגיינת מים ברמה נמוכה וטיפול לקוי בשפכים ובמים בעזה עלול להוביל להתפרצות מחלות שיתפשטו אל מעבר לגבולותיה של עזה. כפי שצוין לעיל, לפתוגנים ויראליים כגון פוליו יש פוטנציאל לעבור דרך מערכת הביוב ונתיבי המים אל מחוץ לרצועת עזה. סוגים שונים של פתוגנים בקטריאליים וויראליים עלולים להוות סיכון בריאותי חמור לא רק לאנשים המתגוררים ברצועת עזה, אלא גם לאוכלוסייה בישראל ובמצרים, והדבר תלוי באופן הכניסה של הפתוגנים למקורות המים הקהילתיים, ובמידת ההצלחה בבלימת התפרצויות אלה. ואכן, במערכות הביוב בישראל אותרו כבר נגיפי פוליו המיוחסים לדליפת שפכים מרצועת עזה לנתיבי המים בישראל.⁶³

הסיכון להתפרצות של כולרה הודגש אף הוא בשנים האחרונות.⁶⁴ כולרה היא זיהום חמור הנגרם כתוצאה מצריכת מזון או מים שזוהמו על ידי החיידק ויבריו כולרה. הגורמים התורמים להתפרצות כולרה הם צפיפות אוכלוסין, אירועים המוניים, גישה מועטה למים בטוחים ותברואה לקויה, וכל התנאים הללו מתקיימים בעזה. אמצעי המנע המומלצים על ידי ארגון הבריאות העולמי כוללים פיתוח מערכות להולכת מים בצינורות בשילוב עם מתקני טיהור מים, סינון וחיטוי המים, אחסנה בטוחה של מים

ובניית מערכות לסילוק השפכים בצורה בטוחה.⁶⁵ כל האמצעים הללו דורשים השקעה לטווח ארוך ותחזוקה מתמשכת, המתעכבים עקב הסיבות שצוינו לעיל. כולרה פוגעת בילדים ובמבוגרים ועלולה להמית תוך שעות בהיעדר טיפול. ייתכן אומנם שהמרפאות בעזה יכולות לבצע גילוי מוקדם של כולרה, אולם יכולתן לבלום את המחלה מוגבלת. טיפול במגפת כולרה בזמן אמת מצריך תגובה מהירה ותוכנית טיפול הכוללת גישה למים נקיים, מזון בטוח והרגלי היגיינה במשקי בית, במקומות ציבוריים, במחנות פליטים ובבתי חולים. אף אחד מאלה אינו ניתן ליישום בעזה בשלב זה. על מנת להתמודד עם משבר החשמל והמים הנוכחי צמצמו בתי החולים לאחרונה את פעולות הניקוי והסטריליזציה במתקנים הרפואיים.⁶⁶ בתי החולים בעזה פועלים באמצעות גנרטורים, וכל תקלה עלולה לפגוע ביכולתן של היחידות לטיפול נמרץ לתת מענה למגפה. לפי האומדן חסרים כיום בעזה כ-36 אחוזים מהתרופות החיוניות – כולל האנטיביוטיקה הדרושה לקיצור משך השלשולים הקשורים בכולרה – ו-32 אחוזים מהאספקה הרפואית.⁶⁷ בנוסף עלולים המצב הפוליטי המורכב וחוסר תקשורת ישירה בין כל הצדדים המעורבים לפגוע בתקשורת האפקטיבית הנדרשת לצורך מתן סיוע בשעת חירום, תרופות וחשמל.

תנועת האנשים והסחורות בין עזה לישראל, למצרים ולשאר העולם, מוגבלת ככל שתהיה, עלולה לגרום לכך שהתפרצות כולרה בעזה לא תישאר בתחומי הרצועה בלבד. התפרצויות הכולרה שאירעו בתימן ב-2017 ובעיראק ב-2015 מוכיחות כי תסריט כזה אפשרי במזרח התיכון לנוכח הנסיבות. על מנת להמחיש באיזו קלות יכולים פתוגנים בקטריאליים וויראליים להתפשט בסביבה המתאימה, כל שנדרש הוא להתבונן בדוגמה של מגפת הכולרה בהאיטי ב-2010. המגפה שנגרמה, כפי שהתברר לאחר מכן, מחדירת מי שפכים ממחנה כוח השלום הנפאלי שנמצא מחוץ לפורט-או-פרינס, התפשטה במהירות ברחבי המדינה וגרמה למותם של יותר מ-4,500 איש תוך פחות מחמישה חודשים, ובסופו של דבר להידבקותם של 300,000 נוספים. המגפה התפשטה בקלות מכיוון שתשתית המים והביוב בהאיטי נהרסה זמן קצר קודם לכן ברעידת אדמה. כתוצאה מכך הוגבלה הגישה למי שתייה נקיים ותושבי האיטי נאלצו לשתות, לכבס ולהתרחץ במי נהרות שזוהמו בזני כולרה ממי שפכים שזרמו מהמחנה של אנשי כוח השלום, שנמצא במעלה הנהר. מספר לקחים חיוניים נלמדו מהניסיון של האיטי, אך הלקח החשוב ביותר היה שהאו"ם וממשלת האיטי צריכים לתת עדיפות להשקעות ארוכות טווח במי שתייה מטופלים המועברים בצינורות, ובשיפורים כוללים בתברואה ברחבי המדינה. כמו כן, בטווח הקצר והבינוני הסיק האו"ם כי יש לשים דגש רב יותר על תוכניות בריאות קהילתיות וביטיות להנחלת הרגלים הולמים לשיטת ידיים ולהיגיינה, סילוק שפכים צואתיים בצורה בטוחה ושיטות לטיהור מים בעלות נמוכה.

הסיכונים המאיימים על ישראל עקב בעיית המים בעזה נזכרו לראשונה בתקשורת הישראלית ב־2016, לאחר שמפעל ההתפלה באשקלון, המספק כ־15–20 אחוזים מצריכת המים של ישראל, נסגר למשך מספר ימים עקב הזיהום שהגיע מכיוון עזה. במאי 2017 פרסם מבקר המדינה יוסף שפירא דוח שעסק לראשונה בסוגיה זו, ותיאר את זיהום המים כסכנה הסביבתית חוצת הגבולות החמורה ביותר המאיימת על ישראל. מבקר המדינה כתב כי זיהום נרחב מסוג זה אינו מזיק רק למי התהום בישראל ובשכנותיה, אלא פוגע גם בבריאות הציבור ובאיכות החיים. בציינו כי ממשלת ישראל טרם ניסחה מדיניות לניהול סוגיות סביבתיות חוצות גבולות בשיתוף עם שכנותיה, קרא הדוח לרשויות השונות לשלב כוחות לצורך צמצום הזיהום של משאבים המשותפים לישראל ולפלסטינים, ולעזה בעיקר. המשרד להגנת הסביבה קידם בברכה את ממצאיו של מבקר המדינה, והדגיש כי "סוגיות סביבתיות אינן מתחשבות בגבולות שנוצרו בידי אדם".⁶⁸

סיכום

האתגרים הדחופים של עזה בסוגיות המים, התברואה והחשמל מורכבים ושלובים זה בזה באופן הדוק. אף על פי כן ניתן לטפל בהם בטווח הארוך באמצעות השקעות רבות יותר בתשתית הטיפול במים ובשפכים ובתשתית חשמל חדשה, בשילוב עם רכישות רבות יותר של מים וחשמל מחוץ לעזה. ניתן לבצע כל זאת באמצעות הטכנולוגיות הקיימות.

המכשולים הנוכחיים העומדים בפני הפתרון הם פוליטיים בעיקרם. הדינמיקה הפוליטית המסובכת השוררת באזור בין ישראל לחמאס, היריבות הפנים־פלסטינית בין חמאס לרשות הפלסטינית והמתחיות עם מצרים הופכות את המצב לקשה במיוחד. פיוס בין הרשות הפלסטינית לחמאס עשוי לסייע להקל את ההתמודדות עם אתגרי ה־WASH (והאנרגיה), אך התפתחויות בהקשר זה עדיין קשות להערכה. בכל מקרה, המענה ההולם לבעיות הליבה של המים והתברואה בעזה אפשרי באמצעות פתרונות פוליטיים ארוכי טווח בלבד. לכן חשוב לנקוט פעולות מיידיות, הניתנות לביצוע במסגרת הסביבה והמגבלות הפוליטיות הקיימות, ואשר יסייעו בכל זאת בהקלת המשבר ובהפחתת הסבירות לאסון חמור לבריאות הציבור. להלן סיכום של מספר מאמצים מתמשכים או הרחבות אפשריות של מאמצים אלה מצידם של בעלי העניין באזור או תורמים בינלאומיים:

א. **רכישת מים:** יש ליישם במהירות את ההסכם שעליו חתמו ישראל והפלסטינים בקיץ 2017 בדבר מכירת 10 מיליון מ"ק של מים לעזה. קיימת אפשרות לערבב את המים המיובאים עם מי התהום ובכך ליצור 40 מיליון מ"ק של מים ראויים לשתייה. ניתן יהיה לספק באופן מידי חמישה מיליון מ"ק של מים, אך יש לבנות צינור חדש בין ישראל לעזה לצורך העברת יתרת הכמות.

- ב. **מערכת אחסנה וצנרת למים נקיים:** אחד הגורמים המגבילים את כמות המים שישראל יכולה למכור לעזה הוא מחסור בקיבולת אחסון ומצבה הירוד של הצנרת הקיימת. יש צורך בהגדלת קיבולת האחסון ובהשקעה דחופה ברשת המים הלקויה. הבנק הגרמני לפיתוח (KfW) השלים את שיפוץ מאגר אל מונטאר בעיר עזה. ניתן להמשיך לעודד את התורמים לבנות מאגר נוסף לצורך אחסון המים שייבאו מישראל.
- ג. **חיטוי או טיפול במים במשקי בית:** יש לחלק חומרים כימיים לטיפול במים, חלקי חילוף למסנני POU קיימים ו/או ערכות היגינה. אף שחומרים אלה נאולי כללים ברשימת החומרים הישראלית לשימוש כפול, צעד זה עשוי להידרש על מנת למנוע התפרצות של מחלות המועברות במים, לפני יצירת פתרון לטווח ארוך.
- ד. **אספקת חשמל למטרת טיפול בשפכים:** ביוני 2016 אישרה ישראל אספקת 6 מגה-וואט נוספים של חשמל לעזה, לצורך הפעלת מפעל טיהור השפכים החדש שנבנה בתמיכת הבנק העולמי בצפון עזה (פרויקט NGEST). ואולם, בהתחשב במצבה הירוד של הרשת הקיימת המשמשת להולכת חשמל בין ישראל ועזה ובחוסר היכולת לשלוט על ההקצאה של תוספת חשמל זו לאחר שתחצה את הגבול, הרי ללא בניית קו מתח ייעודי שיחבר בין הספק בישראל לבין מפעל טיהור השפכים עלולה תוספת זו להתפזר ולא להגיע ליעדה הסופי. בנייתו של קו מתח זה כפתרון ביניים תאפשר את הפעלתו היעילה של המתקן.
- ה. **חשמל לגיבוי וחלקי חילוף:** התורמים יכולים להבטיח גם את אספקת הדלק להפעלת גנרטורים לגיבוי בבתי חולים ו/או במתקני מים ותברואה. אספקת חלקי חילוף הנחוצים לתחזוקתם של מתקנים חיוניים תהיה אף היא פתרון חשוב לטווח הקצר.
- ו. **כוח משימה אזורי:** חרף האתגרים הפוליטיים, על כל בעלי העניין באזור – בייחוד הרשות הפלסטינית, ישראל, מצרים והקהילה הבינלאומית – להקים כוח משימה מיוחד להכנת תוכנית פעולה ליישום מענה מיידי ולטווח בינוני, אשר יסייע בראש ובראשונה במניעת התפרצותן של מחלות, ובבלימתן במקרה של התפרצות.

הערות

- 1 Adel Zaanoun, "Death of Gaza Boy Puts Spotlight on Polluted Water," *Times of Israel*, August 26, 2017, <https://www.timesofisrael.com/death-of-gazan-boy-puts-spotlight-on-polluted-water/>
- 2 "Gaza Ten Years Later," *United Nations*, July 2017, https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/gaza_10_years_later_-_11_july_2017.pdf
- 3 United Nations, *Gaza in 2020 – A Livable Place?* August 2012, https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/gaza_in_2020_a_liveable_place_english.pdf
- 4 "Israel estimates 96% of water in Gaza undrinkable, warns of worsening crisis," *i24 News*, April 9, 2017, <https://www.i24news.tv/en/news/israel/142275-170409-israel-estimates-96-of-water-in-gaza-undrinkable-warns-of-worsening-crisis>

- Coastal Municipalities Water Utility (CMWU), Damages Assessments Report, Water and Wastewater Infrastructure, Gaza Strip: July 7-August 14, 2014, https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/assessments/Damage_Assessment_Report_War%202014%20%28%20REV%201%29.pdf 5
- Abeer Abu Shawish and Catherine Weibel, "Gaza children face acute water and sanitation crisis," UNICEF, September 1, 2017, https://www.unicef.org/infobycountry/oPt_100684.html 6
- UNOCHA, Data, "GAZA CROSSINGS: Movement of people and goods," <http://data.ochaopt.org/gazacrossing.aspx> 7
- Sultan Barakat and Firas Masri, "Still in Ruins: Reviving the Stalled Reconstruction of Gaza," Brookings Doha Center, Policy Briefing, August 2017, <https://www.brookings.edu/research/reviving-the-stalled-reconstruction-of-gaza/> 8
- "The Materials Monitoring Unit - Gaza Reconstruction Mechanism," GRM ראו מידע נוסף על 9
UNOPS, May 15, 2015, <https://www.unops.org/english/where-we-work/middle-east/Pages/The-Materials-Monitoring-Unit-Gaza-Reconstruction-Mechanism.aspx>
- Joshua Mitnick, "Israel Approves Palestinian Move to Pressure Hamas with Electricity Cuts," *Los Angeles Times*, June 12, 2017, <http://www.latimes.com/world/middleeast/la-fg-israel-gaza-power-2017-story.html> 10
- Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), The humanitarian impact of the internal Palestinian divide on the Gaza Strip, June 23, 2017, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/38192AA6FE91822A8525814C0056CCBD> 11
- Nidal al-Mughrabi, "Hamas cedes Gaza border crossings to Palestinian Authority control," Reuters, November 1, 2017, <http://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-reconciliation/hamas-cedes-gaza-border-crossings-to-palestinian-authority-control-idUSKBN1D13T1> 12
- "Gaza Ten Years Later," July 2017. 13
ש.מ. 14
- נתוני רשות המים הפלסטינית לשנת 2016 התקבלו מן הלשכה הפלסטינית המרכזית, ראו http://www.pcbs.gov.ps/site/lang_en/771/default.aspx 15
- "Gaza Ten Years Later," July 2017. 16
- "Life Under Blockade: 86% of Projects Necessary to Develop the Ravaged WASH Sector in Gaza Remain at Risk," As reported in *EWASH*, press release, March, 22, 2016, <http://www.gvc-italia.prg/ewash/86-of-projects-necessary-to-develop-the-ravaged-wash-sector-in-gaza-at-risk.html> 17
- הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה (PCBS), מפקד אוכלוסין, 2007. 18
- "Gaza Ten Years Later," July 2017. 19
- "Gaza Water & Sanitation Crisis," Ecopeace Middle East, <http://ecopeaceme.org/projects/water-the-peace-process/gaza-water-sanitation-crisis/> 20
- Palestinian Water Authority (PWA), "2015 Water Resources Status Summary Report / Gaza Strip," April 2016. 21
ש.מ. 22
- "2015 Water Resources Status Summary Report/Gaza Strip," Water Resources Directorate, Palestinian Water Authority, April 2016. 23
- "Gaza Water & Sanitation Crisis." 24
- Ahmad Melhem "Israeli-Palestinian water pact raises hopes, suspicions," *Al-Monitor*, July 25, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/07/israel-palestine-economic-> 25

- peace-water-agreement.html?utm_source=Boomtrain&utm_medium=manual&utm_campaign=20170726&bt_ee=SFoO42JvcxHRpTZp6hw8hWorm/plHDI+xbMJZeDsqhU=&bt_ts=1501086022274
EWASH, March, 22, 2016. 26
ש.ם. 27
- United Nations, Global Issues, Water, see: <http://www.un.org/en/sections/issues-depth/water/> 28
- World Bank, “West Bank and Gaza – Multiple Indicator Cluster Survey 2014,” 2014, 29
ל-16 במאי 2017, <http://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/2539>,
ש.ם. 30
- ראו: מאמרם של גדעון ברומברג, ג'ילילה ג'ורדנו, עודד ערן ועמרי אלעד, בקובץ זה. 31
- Oded Eran, Gidon Bromberg, Michal Milner, “The Water, Sanitation, and Energy Crises in 32
Gaza: Humanitarian, Environmental and Geopolitical Implications With Recommendations
for Immediate Measures,” *EcoPeace Middle East*, August 11, 2014.
CMWU, 2009. 33
- “Gaza Ten Years Later,” July 2017. 34
- ראו הערות של פרופ' אילון אדר מאוניברסיטת בן-גוריון: Al- 35
Monitor, June 16, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/en/originals/2017/06/israel-gaza-strip-palestinians-electricity-ecology-water.html>
“Gaza Ten Years Later,” July 2017. 36
- “GAZA IN 2020: A liveable place?,” United Nations, August 2012, [https://unispal.un.org/](https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/A51D0BFDA2BA835585257A680049B333) 37
DPA/DPR/unispal.nsf/0/A51D0BFDA2BA835585257A680049B333
- O'Reilly, Ciara E., et al. “Risk factors for death among children less than 5 years 38
old hospitalized with diarrhea in rural western Kenya, 2005–2007: a cohort study,” *PLOS
medicine*, Vol. 9, No. 7, (2012), e1001256, <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001256>
- Oded Eran and Gidon Bromberg, “The Water, Sanitation and Energy Crises in Gaza: 39
Humanitarian, Environmental and Geopolitical Implications,” August 11, 2014, [http://
ecopeace.org/uploads/EcoPeace-INSS_Gaza_Report_Final.pdf](http://ecopeace.org/uploads/EcoPeace-INSS_Gaza_Report_Final.pdf)
ש.ם. 40
- “Sodium, chlorides, and conductivity in drinking water: a report on a WHO working group,” 41
WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 1978.
- “Chloride in Drinking water: Background document for development,” WHO Guidelines 42
for Drinking-water Quality, 2003.
http://www.who.int/water_sanitation_health/dwq/chloride.pdf
- Margaret McCasland, Nancy M. Trautmann, Keith S. Porter, and Robert J. Wagenet, “Nitrate: 43
Health Effects in Drinking Water,” Cornell Cooperative Extension, 2012, [http://psep.cce.
cornell.edu/facts-slides-self/facts/nit-heef-grw85.aspx](http://psep.cce.cornell.edu/facts-slides-self/facts/nit-heef-grw85.aspx)
- Oded Eran, et. Al., “The Water, Sanitation, and Energy Crises in Gaza.” 44
- Avishalom Pomeranz, Ze'ev Korzets, Daniel Vanunu, Haim Krystal, and Baruch Wolach, 45
“Elevated Salt and Nitrate Levels in Drinking Water Cause an Increase of Blood Pressure
in Schoolchildren,” *Kidney Blood Pressure Res.*, Vol. 23, No. 6, 2000, pp. 400-403.
- Maayan Nienzna, “Hand on the Switch: Who's Responsible for Gaza's Infrastructure Crisis?” 46
Gisha, January 2017, p. 10.
ש.ם. 47
- “Protecting Children from Unsafe Water in Gaza: Strategy, Action Plan and Project Resources,” 48
UNICEF, March 2011.

- Michelle Malka Grossman, "Gaza sewage crisis is a ticking timebomb for Israel," *The Jerusalem Post*, March 17, 2016, <http://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Gaza-sewage-crisis-is-a-ticking-timebomb-for-Israel-448335> 49
- , "Gaza Strip: No Clean Drinking Water, Not Enough Energy, and Threatened Future," 50
Palestinian Water Authority, March 2014, Available at www.irinnews.org/pdf/pwa_gaza_water_fact_sheet_3-2014.pdf, accessed August 15, 2017
- Pramod K. Pandey et al., "Contamination of water resources by pathogenic bacteria," *AMB Express*, Vol. 4, No. 51, 2014. 51
- "Communicable Diseases in the Gaza Strip – 2014," General Directorate of Primary Health Care, Ministry of Health, Palestine, <https://goo.gl/ELn49X> 52
- .םש 53
- Adnan M. Aish, "Drinking water quality assessment of the Middle Governorate in the Gaza Strip, Palestine," *Water Resources and Industry*, Vol. 4, December 2013, pp. 13-20. 54
- S.S. Abu Amr and M.M. Yassin, "Microbial contamination of the drinking water distribution system and its impact on human health in Khan Yunis Governorate, Gaza Strip: Seven years of monitoring (2000-2006)," *Public Health*, Vol. 122, No. 11, November 2008, pp. 1275-1283. 55
- "Protecting Children from Unsafe Water in Gaza: Strategy, Action Plan and Project Resources," 56
UNICEF, March 2011.
- Nedal Ghuneim, Majdi Dheir, and Khaled Abu Ali, "Epidemiology of Different Types of Meningitis Cases in Gaza Governorates, Occupied Palestinian Territory, December 2013-January 2014," *Journal of Antivirals & Antiretrovirals*, Vol. 8, 2016, pp. 26-34. 57
- .םש 58
- Nahed Al-Laham, Mansour Elyazji, Rohaifa Al-Haddad, and Fouad Ridwan, "Prevalence of enteric pathogen-associated community gastroenteritis among kindergarten children in Gaza," 59
The Journal of Biomedical Research, Vol. 29, No. 1, January 2015, pp. 61-68.
- .םש 60
- EcoPeace 2014, pg. 11. 61
- Dr. Aljando Cravioto, Dr. Claudio F. Lanata, Engr. Daniele S. Lantagne, and Dr. G. Balakrish Nair, Final Report of the Independent Panel of Experts on the Cholera Outbreak in Haiti, 62
United Nation, May 2011, <https://goo.gl/KtYwij>
- EcoPeace Report, pg. 13. 63
- Michelle Malka Grossman, "Gaza sewage crisis is a ticking timebomb for Israel," 64
Cholera Factsheet, *WHO*, August 2017, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs107/en/> 65
- "The humanitarian impact of the internal Palestinian divide on the Gaza Strip," OCHA, June 66
2017, <https://www.ochaopt.org/content/humanitarian-impact-internal-palestinian-divide-gaza-strip-june-2017>
- Humanitarian Bulletin, OCHA, July 2017, <https://www.ochaopt.org/content/monthly-humanitarian-bulletin-july-2017> 67
- Sharon Udasin, "Cross-border water pollution threatens Israeli security, watchdog says," *The Jerusalem Post*, May 16, 2017, <http://www.jpost.com/Business-and-Innovation/Environment/Cross-border-water-pollution-threatens-Israeli-security-watchdog-says-490928> 68

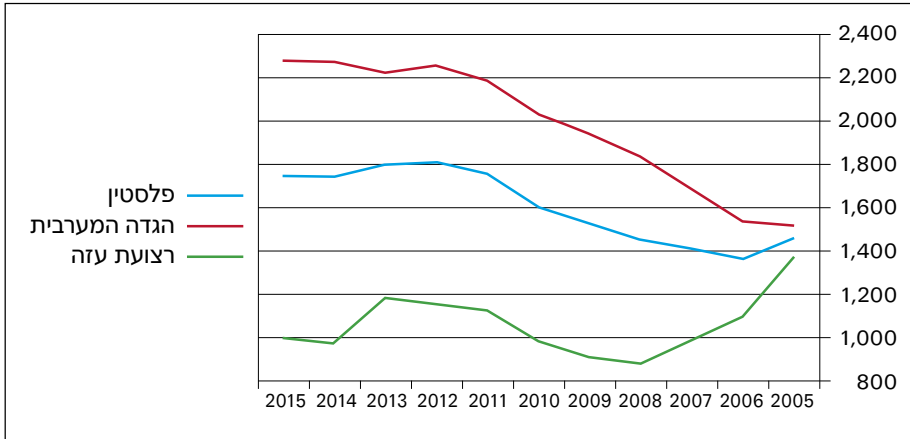
הכלכלה של רצועת עזה

אלון ריגר וערן ישיב

הקשר בין המצב הכלכלי ברצועת עזה לבין העימותים החמושים החוזרים ונשנים בין ישראל לבין חמאס מצריך פתרון בר-קיימא לסכסוך, אשר יכלול התייחסות לממד כלכלי זה. תמיכה בינלאומית נחוצה כדי לאפשר את הפתרון, והוא צריך לעמוד בראש סדר העדיפויות של ממשלת ישראל לפני שתפרוץ מלחמה נוספת בזירת עזה. מאמר זה מתאר בקצרה את המאפיינים המרכזיים של כלכלת רצועת עזה, וכן מתייחס להתפתחויות עתידיות אפשריות.

אינדיקטורים כלכליים עיקריים

תרשים 1 להלן משווה בין התוצר המקומי הגולמי לנפש ברצועת העזה לבין זה שבגדה המערבית מאז ההתנתקות של ישראל מרצועת עזה בשנת 2005. במונחים ריאליים, בעוד התמ"ג לנפש בגדה המערבית עלה בשנים שחלפו מאז, התמ"ג לנפש ברצועת עזה התאפיין בתנודתיות: הוא ירד בצורה בולטת אחרי ההתנתקות ועד מבצע 'עופרת יצוקה' (2008-2009), ושב לעלות בשנים 2009-2014 (תקופה הכוללת את מבצע 'צוק איתן') – עלייה שאפשר לייחס אותה ל"כלכלת המנהרות" של הרצועה. לאחר מבצע 'צוק איתן' שב התמ"ג לנפש ברצועת עזה לצלול עד 1,000 דולר בקירוב, במחירי 2004. במחירים שוטפים עמד התמ"ג לנפש ברצועת עזה ובגדה המערבית בשנת 2015 על 1,700 דולר ו-3,700 דולר, בהתאמה; על בסיס נתונים אלה דורגו הכלכלה ברצועת עזה במקום ה-174 בדירוג של 223 כלכלות ברחבי העולם, וזו של הגדה המערבית דורגה במקום ה-150. בשנת 2005 היה התמ"ג לנפש בגדה המערבית גבוה בעשרה אחוזים מזה שנרשם ברצועת עזה, ובשנת 2015 הוא היה גבוה ב-128 אחוזים. שכר העבודה השעתי הממוצע ברצועת עזה ובגדה המערבית עומד על 62 ₪ ו-94 ₪ בהתאמה.

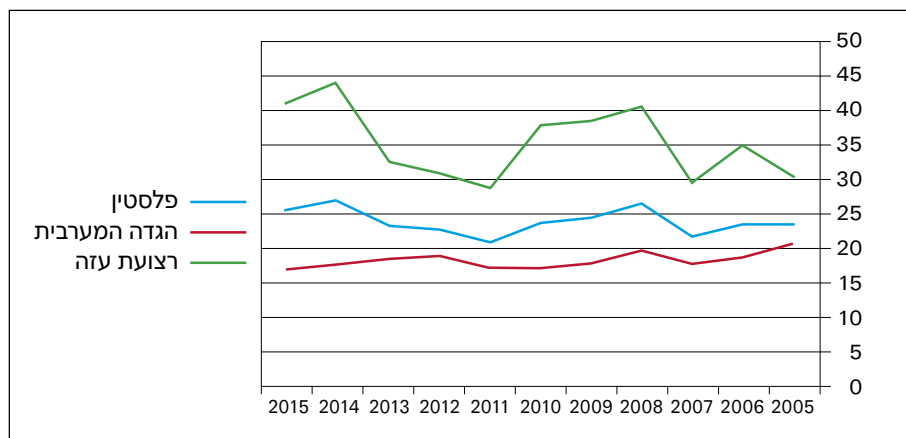

תרשים 1: תוצר מקומי גולמי לנפש – 2005–2015 (במחירים קבועים, שנת בסיס 2004)

מקור: הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה¹

דוח של הבנק העולמי משנת 2015 ייחס את הפער ההולך ומתרחב בין שתי הכלכלות הפלסטיניות לעימותים החמושים בין ישראל לבין חמאס וכן לסגר על הרצועה, וציין כי אלמלא אירעו מעשי האלימות החוזרים ונשנים והסגר על הרצועה, התוצר המקומי הגולמי של רצועת עזה היה ככל הנראה שווה לזה שנרשם בגדה המערבית, או גבוה ממנו.² לפערים אלה יש השלכות חשובות על כל ניסיון לקדם כלכלה מאוחדת בפלסטין. שינויים חדים חלו באבטלה ברצועת עזה במהלך השנים. אחרי ההתנתקות בשנת 2005 חלה עלייה באבטלה, ולאחר מכן הייתה תקופה קצרה של ירידה באבטלה עד שנת 2007, כאשר חמאס החל למשול ברצועת עזה. שתי שנות שלטונו הראשונות של חמאס הובילו לעלייה של עשרה אחוזים בשיעור האבטלה, ולאחר מכן חלה ירידה כללית שנמשכה עד 2014. מבצע 'צוק איתן' הוביל לעלייה נוספת בשיעור האבטלה ברצועה עד 44 אחוזים בשנת 2014, ובשנת 2015 נרשמה בו ירידה מתונה לשיעור של 41 אחוזים. שיעור אבטלה של 40 אחוזים גבוה יותר משיעור האבטלה הקיים כמעט בכל מדינה אחרת בעולם. שלוש סיבות מסבירות את שיעור האבטלה הגבוה: הראשונה – ירידה בהיקף סחר החוץ אחרי שנת 2005 והטלת הגבלות על הייצוא מרצועת עזה; השנייה – הנזק החמור להון ולתשתיות שנגרם בשל המלחמות בין עזה לבין ישראל; השלישית – שיעור גידול האוכלוסייה הגבוה ברצועת עזה, המוביל לשיעור גידול מואץ של כוח העבודה ללא צמיחה מקבילה בייצוא של שירותי עבודה. בתחילת שנות האלפיים הועסקו בישראל 15 אחוזים מכוח העבודה של רצועת עזה, אולם מאז ההתנתקות לא מועסקים בישראל עובדים מרצועת עזה כלל. לצורך השוואה, שיעור

האבטלה בגדה המערבית היה תנודתי פחות ונע בתקופה זו בין 17 ל-21 אחוזים. אינדיקטור זה מחזק את ההבנה בדבר פער משמעותי בין שתי כלכלות אלה. תרשים 2 מציג השוואה בין שיעורי האבטלה ברצועת עזה ובגדה המערבית מאז ההתנתקות.

תרשים 2. שיעור האבטלה בשטחים הפלסטיניים, 2015 – 2005

מקור: הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה³

רצועת עזה סובלת גם מבעיה חמורה של צפיפות אוכלוסין, וחיים בה 1.88 מיליון תושבים בצפיפות של 5,100 נפש לקילומטר רבוע – נתון שמציב אותה במקום החמישי בעולם בצפיפות אוכלוסין.

אינדיקטורים נוספים המסייעים בהערכת המצב הכלכלי השורר ברצועת עזה הם העוני והביטחון התזונתי. בשנת 2014 עמד שיעור העוני ברצועת עזה על 39 אחוזים, בהשוואה ל-16 אחוזים בגדה המערבית. נתונים אלה תורגמו לשיעור כולל של 25 אחוזים בשטחים הפלסטיניים בכללותם.⁴ בשנת 2011 עמד שיעור "העוני העמוק" ברצועת עזה על 21 אחוזים, בהשוואה לשיעור של שמונה אחוזים בגדה המערבית, ועל 13 אחוזים בכלל השטחים הפלסטיניים.⁵ קו העוני היחסי וקו העוני העמוק חושבו תוך התבססות על נתוני צריכה. בשנת 2011 עמדה ההוצאה השנתית לצריכה של משק הבית הממוצע, שבו שני מבוגרים ושלושה ילדים, על 2,293 ₪ בגדה המערבית ו-1,832 ₪ בעזה.⁶ בשנת 2013 עמד שיעור חוסר הביטחון התזונתי ברצועת עזה על 57 אחוזים, בגדה המערבית היה שיעורו 19 אחוזים, ובכלל השטחים הפלסטיניים – 33 אחוזים.⁷ כביטוי להיקפה של תופעת העוני, החלק הגדול ביותר של הוצאה במזומנים יועד לרכישת מזון, ושיעורו עמד על 35 אחוזים מכלל הרכישות בשטחים הפלסטיניים, על 33 אחוזים בגדה המערבית ועל 40 אחוזים ברצועת עזה.⁸

תרחישים עתידיים

המצב הכלכלי ברצועת עזה הידרדר במידה ניכרת במהלך העשור האחרון, כתוצאה מן הסנקציות שהוטלו על האזור על ידי ישראל ומצרים. בנוסף, מאז 2014 נרשמת ירידה בתמיכה הכספית שאיראן וסוריה מעבירות לרצועה, וכתוצאה מאילוצים אלה היו לחמאס קשיים בתשלום משכורות לעובדי המגזר הציבורי. זו הסיבה לכך שבמשא ומתן להפסקת אש עם ישראל ולפיוס עם משטר פתח בגדה המערבית נדונו האפשרויות להקל את הסגר המוטל על רצועת עזה, ולאפשר לכלכלה שלה להיפתח לסחר חוץ. רשת המנהרות מן הרצועה לעבר חצי האי סיני הייתה תגובה טבעית לבידוד הכלכלי. על פי דוח הבנק העולמי שפורסם בשנת 2015,⁹ "הסטטוס קוו ברצועת עזה אינו בר-קיימא, ועלויות להיות לו השלכות חברתיות-כלכליות ובסופו של דבר גם השלכות הומניטריות, שלא ניתן לאמוד אותן. השילוב בין עימות חמוש וסכסוך מדיני והסגר שהוטל על ידי ישראל בשנת 2007 גבה עד כה מחיר עצום מהכלכלה של רצועת עזה". הסטטוס קוו הנוכחי צפוי להוביל לעימות אלים נוסף בין ישראל לבין חמאס, ובכך להארכה נוספת של מעגל העימותים שאפיינו את העשור האחרון.

למרות שרצועת עזה התמודדה עם שורה של מכשולים, טמון בה עדיין פוטנציאל כלכלי. בין ההזדמנויות הכלכליות של רצועת עזה אפשר למנות את פיתוח התיירות לאורך חוף הים, פיתוח מגזר השירותים, שיקום הייצוא החקלאי ואפילו הקמתה של תעשיית היי-טק, כפי שעשו תושבים ערבים בצפונה של מדינת ישראל. ההון האנושי ברצועת עזה הוא בעל פוטנציאל כלכלי שכן בערות אינה קיימת כמעט, וההשכלה הגבוהה נפוצה בקרב האוכלוסייה בזכות חמש האוניברסיטאות הפועלות בה.

כמות הגז הטבעי שהתגלתה מול חופי רצועת עזה בשנת 2000 מוערכת ב־32 מיליון מטרים מעוקבים – מאגר העשוי להספיק לעשרים שנה. לפרויקט זה עשויים היו להיות יתרונות כלכליים וסביבתיים, שההכנסות המוערכות ממנו הן 2.4 מיליארד דולר בתמלוגים ובמסים.¹⁰ יתר על כן, הפרויקט עשוי היה להוביל לחיסכון של 550 מיליון דולר, שכן האילוץ לייבא שירותי חשמל מישראל לרצועת עזה כבר לא היה קיים. כמו כן, עלויות הייצור של תחנת הכוח ברצועה היו צפויות לרדת עקב השימוש בגז טבעי במקום בדלק.¹¹ התוכניות המעודכנות לשדה הימי ברצועת עזה מדברות על בניית ראשי באר על קרקעית הים, על הנחת צנרת ליחידת איסוף וצנרת תת-ימית מיחידת האיסוף לחוף הים. יחלפו שלוש שנים מרגע שתתקבל החלטה להתחיל בעבודות לניצול שדה הגז ועד שהגז יזרום לחוף, והשקעת ההון שתידרש למימוש התוכנית תעמוד על מיליארד דולר.¹² הרשות הפלסטינית האשימה בעבר את ישראל בבלימת השקתו של הפרויקט, אולם בחודש אוקטובר 2013 ציין פקיד ישראלי כי ממשלת ישראל "תמכה מאוד" בפרויקט זה.¹³

בטווח הזמן הקצר והבינוני אפשר היה לבצע השקעות כדי לפתח תשתיות ושירותים ציבוריים. השקעות אלה עשויות היו להוביל גם לירידה בשיעור האבטלה ולהוות קרש קפיצה לכלכלה יציבה בעזה, ואף למנוע סבב אלים נוסף בין ישראל לבין חמאס. יתחייב שינוי בהיקף ניכר על מנת שנוכל להבחין בצמיחה מהותית בכלכלה של רצועת עזה, ולא מדובר רק בהקלת הסגר או בפתיחתם החלקית של המעברים. צעדים סמליים קטנים לא ישיגו את היעדים המבוקשים, ובטווח הארוך הם יובילו להידרדרות נוספת. היקף הבעיה נרחב ונדרשות השקעות בסדרי גודל ניכרים. צעדים קטנים עשויים לעורר אשליה של התקדמות, אך הם אינם נותנים מענה להוצאה המינימלית הנדרשת. שינוי זה לא צריך להיות מיושם על ידי מדינת ישראל או חמאס, כי אם על ידי ממשלות זרות וארגונים בינלאומיים. נדרשת מעורבותן של סוכנויות בינלאומיות, תוך העדפה של אלה המקצועיות על פני המדיניות, כדי להשיג את התנאים לשינוי כלכלי אמיתי. ההתבססות על סוכנויות וגופים מקומיים, עם כל הסיכוכים המדיניים הכרוכים בפעילותם, צפויה להוביל לכישלון מתמשך. לכן, נדרש להיעזר בארגונים מקצועיים ולהגדיר בצורה מפורשת את הצעדים הנדרשים ואת היעדים שיש להשיג. הנושאים הבאים הם בעלי חשיבות רבה במיוחד:

שיקום תשתיות ובנייתן. בעקבות ההרס שנגרם במבצע 'צוק איתן' בשנת 2014, שיקום התשתיות צריך לעמוד בראש סדר העדיפויות. יש להקים כוח משימה כלכלי שיפעל בחסותו של ארגון בינלאומי כגון בנק חדש לפיתוח, ולקבוע את סדר העדיפויות של הפרויקט עם לוחות זמנים מוגדרים. אפשר בהחלט לצפות שרצועת עזה תעמוד במצב סביר תוך ארבע שנים, ובמצב טוב בהרבה תוך שמונה שנים. למשימת השיקום של התשתיות אפשר יהיה לגייס עובדים מקומיים מחוסרי עבודה. חיוני שמנגנון זה יהיה נתון לפיקוח בינלאומי וייעזר במומחים זרים, ופעילותו תיעשה בשקיפות. פרסום פעילותו של המנגנון עשויה להוביל לשינוי הרצוי בתפיסה הציבורית, אשר נדרש לפיתוחה הכלכלי של רצועת עזה.

בנוסף לעלות הכרוכה בשיקום התשתיות למגורים נדרשת השקעה של מיליארד דולר לשנה במשך ארבע שנים (32 אחוזים מהתמ"ג של 2015 מדי שנה), ושל 600 מיליון דולר נוספים במשך שלוש-ארבע השנים העוקבות, למטרת בנייה מחדש של ההון. עם זאת, כלכלה ענייה וקטנה מתקשה להתמודד עם סכומי השקעות גדולים. אפשרות אחת היא להשקיע בבנייה מחדש של בתים ומבנים מסחריים שנהרסו בעימותים, כך שבסוף התהליך יעמוד לרשות תושבי רצועת עזה מאגר גדול במידה ניכרת של אפשרויות דיור, בהשוואה לזה שהיה לפני פרוץ העימותים. צעד מסוג זה יוכל לגרוף תמיכה ציבורית רחבה ליישומה של תוכנית הפיתוח הכלכלי.

מימון. מימון התוכנית יוכל לבוא מממשלות ערביות ומערביות כאחת, וחיוני שמספר ממשלות ישתתפו במימונה כדי לפזר סיכונים. אפשר יהיה להטיל על הבנק העולמי

לנהל את המימון והפיקוח הראשוניים, אולם בטווח הזמנים הבינוני והארוך עדיף להקים בנק חדש שיעסוק באופן ייעודי בפיתוחה של רצועת עזה. מיזמים דומים בוצעו בשנות התשעים של המאה ה-20 במזרח אירופה בעקבות קריסתה של ברית-המועצות. **פיקוח על יבוא תשומות בנייה.** שיקול מרכזי הקשור בהגדרת מדיניותה של ישראל כלפי רצועת עזה הוא החשש שמא תשומות בנייה ישמשו למטרות צבאיות. דאגה זו מבוססת על כך שחומרי בנייה אכן שימשו לכרייתן של עשרות מנהרות טרור. עם זאת, תופעה זו התרחשה בתקופת הסגר הישראלי, ואף אירעו מקרים שבהם נמצא פתרון למקרים דומים של הסטת משאבים. מוסדות כמו הבנק העולמי גילו לעתים קרובות שכספי הסיוע הגיעו לידיהם של שליטים מושחתים או של קבוצות אינטרסים קטנות, במקום ליעדיהם המקוריים. בעקבות זאת פיתחו מוסדות אלה מנגנונים להעברת כספים, בדרך כלל בצורת ביצוע העברות ישירות למקבלים, והתנו את המשך המימון בהשגת יעדים. אפשר יהיה ליישם מנגנונים מעין אלה גם במקרה של רצועת עזה. **ביטחון.** לא ניתן יהיה ליישם את הצעדים שנמנו לעיל אם שוב יפרצו בין הצדדים עימותים אלימים. כוח משימה צבאי או משטרת בינלאומי שיפעל בשיתוף עם כוח משימה כלכלי עשוי להביא תועלת בשנים הראשונות.

איחוד מחדש. סוגיה מובנת מאליה היא הצורך באיחוד מחדש בין הגדה המערבית לבין רצועת עזה. נייר עבודה שפרסמה לאחרונה קבוצת Aix (2017) מציין כי הכלכלות המשולבות יצליחו להגדיל את השוק באופן משמעותי, והדבר יוביל לחלוקה טובה יותר של העבודה לצד יתרונות פוטנציאליים של התמחויות. המאמר מציין כי "באופן היסטורי היה לרצועת עזה בסיס חקלאי מוצק, והיא סיפקה מוצרים חקלאיים לגדה המערבית. לצד זאת פותחו ברצועת עזה ענפים נוספים כגון ייצור רהיטים. גיוון האקלים באמצעות מה שניתן לכנות 'מרכיב עונתי משלים' מעניק יתרון נוסף לכלכלה המשולבת והממוזגת"¹⁴. יתר על כן, העובדה שרצועת עזה נהנית מגישה למים בינלאומיים עשויה להתברר כיתרון חשוב לאיחוד מחדש בין הכלכלות של רצועת עזה ושל הגדה המערבית, אם הסגר יוקל במידה ניכרת. עם זאת, קיים גם חיסרון לאיחוד מחדש של שתי הכלכלות, שכן הפערים הכלכליים בין רצועת עזה לבין הגדה המערבית עלולים להוביל לקיפאון נרחב של הכלכלה הפלסטינית בטווח הקצר. מאחר שכלכלת הגדה המערבית כשלעצמה ענייה מאוד, המיזוג עם כלכלת רצועת עזה – הענייה ממנה כפליים ויותר – עלול להיות הרסני בטווח הקצר. כדי למנוע השפעה שלילית מסוג זה, השילוב מחדש צריך להתבצע על פי תוכנית שיקום כלכלית עבור רצועת עזה, כמו זו שהוצגה לעיל. תוכנית שתתמקד בשיקום ענף הבנייה למגורים וההון הפיזי ברצועת עזה, ולאחר מכן ייעשה ניסיון למזג מחדש את שתי הכלכלות, עשויה להיות מבטיחה בטווח הארוך. בנוסף וחשוב לא פחות, יישום התוכנית עשוי לסייע גם בצמצום תדירות העימותים האלימים בין מדינת ישראל לבין חמאס.

הערות

- “National Accounts Statistics, 1994-2015,” Palestinian Bureau of Statistics, Ramallah, 2017, 1
http://www.pcbs.gov.ps/site/lang_en/741/default.aspx
- “Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee,” Washington, D.C., World 2
 Bank Group, 2015, p. 4, [http://documents.worldbank.org/curated/en/563181468182960504/](http://documents.worldbank.org/curated/en/563181468182960504/Economic-monitoring-report-to-the-ad-hoc-liaison-committee)
 Economic-monitoring-report-to-the-ad-hoc-liaison-committee
- “Labor Force Survey: Annual Report: 2015,” Palestinian Central Bureau of Statistics, 3
 Ramallah, 2016.
- “Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee,” p. 5. 4
- Poverty Rates Among Individuals According to Monthly Consumption in Palestine by Region, 5
 2009-2011, Palestinian Central Bureau of Statistics, Ramallah, 2011, [http://www.pcbs.gov.](http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/Poverty_2009_2011_e.htm)
[ps/Portals/_Rainbow/Documents/Poverty_2009_2011_e.htm](http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/Poverty_2009_2011_e.htm)
- “On the Eve of International Population Day,” press release by Palestinian Central Bureau 6
 of Statistics, Ramallah, July 11, 2014, [http://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/PressRelease/](http://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/PressRelease/Press_En_IntPopD2014E.pdf)
[Press_En_IntPopD2014E.pdf](http://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/PressRelease/Press_En_IntPopD2014E.pdf)
- “Food Insecurity in Palestine Remains High,” press release by Palestinian Central Bureau 7
 of Statistics, Food and Agriculture Organization, United Nations Relief and Works Agency
 for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), and World Food Program, June 2, 2014,
[http://www.pcbs.gov.ps/site/512/default.aspx?tabID=512&lang=en&ItemID=1135&mid=3](http://www.pcbs.gov.ps/site/512/default.aspx?tabID=512&lang=en&ItemID=1135&mid=3172&wversion=Staging)
 172&wversion=Staging
- “On the Eve of International Population Day.” 8
- “Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee,” p. 25. 9
- Simon Henderson, “Policy Brief: Natural Gas in the Palestinian Authority: The Potential of 10
 the Gaza Marine Offshore Field,” Mediterranean Policy Program, Eastern Mediterranean
 Energy Project, German Marshall Fund of the United States, March 2014, Washington, p. 4.
- Paul Rivlin, “Economics and the Gaza War,” *Iqtisadi*, August 31, 2014, [http://dayan.org/](http://dayan.org/content/iqtisadi-economics-and-gaza-war) 11
[content/iqtisadi-economics-and-gaza-war](http://dayan.org/content/iqtisadi-economics-and-gaza-war)
- Henderson, “Policy Brief: Natural Gas in the Palestinian Authority: The Potential of the 12
 Gaza Marine Offshore Field,” p. 4.
- שם, עמוד 2. 13
- “Improving the Gazan Economy and Utilizing the Economic Potential of the Jordan 14
 Valley,” eds. Arie Amon and Saeb Bamy, Marseille: Aix Group, 2017, p. 12.

מעורבות אזורית ובינלאומית

מדיניות ישראל כלפי רצועה עזה

אודי דקל | 99

עשור להשתלטות חמאס על עזה: נקודת המבט המצרית

אופיר וינטר ובר לופו | 111

טורקיה ועזה

גליה לינדנשטראוס | 121

מדיניותה של איראן כלפי עזה

סימה שיין ואנה כתרין | 129

מדינות המפרץ, ישראל וחמאס

יואל גוז'נסקי | 135

מדיניותה של ארצות הברית כלפי רצועת עזה

שירה עפרון ואילן גולדנברג | 143

מדיניות ישראל כלפי רצועה עזה

אודי דקל

הממד האסטרטגי

מדיניות הבידול

ההתנתקות של ישראל מרצועת עזה בקיץ 2005 נועדה להסיר מעליה את עול הרצועה, המונה כיום קרוב לשני מיליון נפש, להציב בפני הפלסטינים אתגר של בניית מדינה אחראית ומתפקדת ולחולל שינוי מהותי באופי הסכסוך המתמשך בינם לבין ישראל. השלכות ההתנתקות לא עמדו בציפיות – כחצי שנה לאחר ביצועה ניצח חמאס בבחירות לפרלמנט הפלסטיני ושנה מאוחר יותר השתלט הארגון על הרצועה, פרויקטים כלכליים ואזרחיים שתוכננו להתבצע במסגרת תהליך בניית מדינה פלסטינית נכשלו, האלימות והטרור מרצועת עזה נגד ישראל לא פסקו והתעצמותו הצבאית של חמאס גברה מאז במידה ניכרת.

לנוכח התוצאות וההשלכות השליליות של ההתנתקות והשתלטות חמאס על הרצועה, ישראל נקטה מדיניות של בידול בין אזור זה לבין הגדה המערבית. רעיון זה כלל שני רכיבים – האחד – יצירת פער מובחן וברור במובן הצמיחה הכלכלית והמשילות בין הרצועה לבין הגדה המערבית, אשר נשלטת בידי הרשות הפלסטינית המאמינה בתהליך המדיני ושוללת טרור; השני – מזעור ההשפעות של חמאס ושל ארגוני הטרור האחרים על הנעשה בגדה, כדי למנוע "יצוא" של רעיונות קיצוניים, ידע ויכולות טרור מהרצועה לגדה. מלבד הבידול נקטה ישראל מדיניות של סגר (ביתר שאת לאחר חטיפתו של החייל גלעד שליט בגבול הרצועה ב־2006), למניעת הברחות נשק ואמצעי לחימה אחרים לרצועה ולעצירת כניסה של תושבי הרצועה לישראל, למעט במקרים הומניטריים. מאחר שגם מצרים בחרה במדיניות של סגירת המעבר ברפיח לפרקי זמן ארוכים, כדי לצמצם את אחריותה לנעשה ברצועה ובהמשך בשל העוינות כלפי שלטון חמאס, הסגר על הרצועה התהדק והכנסת הסחורות לצורכי הקיום של אוכלוסיית הרצועה מותנית כיום כמעט באופן מוחלט במדיניות המעברים של ממשלת

ישראל. ככל שהסגר התהדק כך גברה המצוקה ברצועה ולעתים היא נקלעה למצב של משבר הומניטרי, גם משום שאחוזי האבטלה באזור גאה. ואולם, חמאס לא שינה את גישתו הבסיסית כלפי ישראל, ודווקא כשהמצוקה גברה הוא בחר בטרור ובסבבי הסלמה במטרה להסיר או לפחות לצמצם את הסגר. לפיכך, ישראל לא מצאה את הדרך להסיר מעליה את האחריות לנעשה ברצועה, הן ברמה המעשית והן מבחינת הראייה הבינלאומית אשר לתפקידה בהקשר זה.

בחלוף השנים, ככל שהתברר כי אין פתרון לבעיית רצועת עזה ואין חלופה זמינה לשליטת חמאס באזור, התגבש אינטרס ישראלי קצר טווח של השגת רגיעה מתמשכת, המתבסס על צעדים פרטניים ללא מדיניות כוללת שתתווה דרך ליישוב הסכסוך בטווח הזמן הארוך. בפועל, ישראל השלימה עם שלטון חמאס בלי להכיר בו רשמית ככתובת לגיטימית, אך תוך סימונו ככתובת אחראית לנעשה ברצועה. בד בבד בחרה ישראל להמשיך בלחץ הצבאי, המדיני והכלכלי על חמאס, כדי להחלישו ולהאט את התעצמותו. התכלית האסטרטגית מתמקדת בהרחקת סבב האלימות הבא ככל הניתן באמצעות חיזוק רכיבי ההרתעה, לצד יצירת תנאים לשיפור תנאי החיים והביטחון האנושי של תושבי הרצועה. זאת, בידיעה כי ככל שתגבר המצוקה ברצועה וככל שחמאס, הריבון בשטח, יתקשה לשפר את מציאות החיים באזור, כן יגבר הסיכוי להתלקחות אלימה. בין היתר, בתנאים אלה עלול חמאס לאפשר לפעילי הזרוע הצבאית של הארגון וכן לגורמים סוררים נוספים לבצע פיגועים נגד ישראל, ובאופן בלתי נמנע להעלות בכך את פוטנציאל ההידרדרות לסבב עימות נוסף.

שלושה סבבי עימות בין ישראל לחמאס, שבמסגרתם יצאה ישראל לשלושה מבצעים – 'עופרת יצוקה' ב-2009, 'עמוד ענן' ב-2012 ו-'צוק איתן' בשנת 2014 – התפתחו עקב התערערות היציבות ואובדן השליטה באירועים. תוצאותיהם ההרסניות של סבבים אלה ואובדן חיי אדם במהלכם עודדו את חמאס להמשיך להתחמש, בדגש על מערך רקטי ארוך טווח, בניית יכולות ייצור עצמאית של נשק ותחמושת וחפירת מערך מנהרות להתמגנות, להברחות (בגבול מצרים) ולשם חדירה לת-קרקעית לתחומי ישראל כדי לבצע פיגועי טרור. סיום הסבבים ללא הסדרה מוסכמת היווה למעשה את הבסיס לעימות הבא, להתחמשות מחדשת ואף לטיפוח תקוות בקרב חמאס וגורמי טרור נוספים לתוצאות טובות יותר בעימות הבא, עקב הגברת עוצמת הפגיעה בישראל ממערכה למערכה. יתר על כן, לאחר כל עימות צבאי נאלצה ישראל להתעמת בשדה המערכה הבינלאומי עם ביקורת בגין הנזקים וההרג שנגרמו ברצועה, וזאת תוך פגיעה גוברת במעמדה ובלגיטימציה שלה מסבב לסבב. גם 12 שנים מאז ההתנתקות, הקהילה הבינלאומית ממשיכה להטיל על ישראל את האחריות לנעשה באזור בשל היעדר פתרון מדיני וסגר כלכלי על תושבי רצועת עזה, שבראייתה אינו מוצדק.

הניסיון להגיע להסכמות בנוגע להפסקת אש לטווח ארוך עם חמאס בסיום מבצע 'צוק איתן' באמצעות משא ומתן עקיף בתיווך מצרים הופסק, בשל התגברות התדירות והנפח של אירועי הטרור בצפון חצי-האי סיני: ההסלמה בתקריות בין כוחות הביטחון המצריים לבין גורמים ג'האדיסטיים הפועלים בסיני, ובפרט עדויות בדבר קשרים אופרטיביים בין גורמים אלה לבין חמאס ברצועת עזה הגבירו את האנטגוניזם המצרי המסורתי לחמאס, על רקע הקשר בין הארגון ל'אחים המוסלמים'. גורם נוסף שהכשיל את ניסיונות ההסדרה היו קשיי תיאום עם הרשות הפלסטינית, המתנגדת למהלכים שיאפשרו לחמאס לבצר את מעמדו. חמאס מצידו התנגד בנחרצות להעביר את השליטה במעברים לרצועה לידי הרשות הפלסטינית, שהוצגה על ידי מדינות המערב התורמות כתנאי להזרמת סיוע לרצועה. למרות זאת, בישראל התגבשה הבנה כי יש להרחיב את היקף ההיתרים להכנסת סחורות וחומרי בנייה לרצועה, כדי למנוע הידרדרות למשבר הומניטרי חמור. נוצר מנגנון שיתוף הפעולה בין ישראל לבין נציג האו"ם באזור, שבמסגרתו אושרה הכנסה מבוקרת של חומרי בניין וציוד הנדסי כבד לבנייה מחדש של אלפי יחידות דיור. הסכמות אלה שיקפו שינוי בעמדת ישראל לגבי הכנסת חומרי בנייה לרצועה, לנוכח מצב האוכלוסייה שם ואיומי חמאס וארגונים האחרים להסלים את המצב הביטחוני באזור – אם לא ייראו סימנים לתחילתו של תהליך שיקום.

מדיניות חמאס בעת הנוכחית

בתחילת שנת 2017 נערכו חילופי גברי בהנהגת חמאס ובמסגרת זו נבחר יחיא סנוואר, בכיר בזרוע הצבאית של הארגון, למנהיג הארגון ברצועה. התפתחות זו נתפסה בישראל כאסמכתה נוספת לעוינות הבסיסית של חמאס כלפי ישראל, ולכך שאינו שותף פוטנציאלי להסדרים מדיניים עתידיים. יתרה מכך, בשל הפיצול הפוליטי-גיאוגרפי בין הרצועה לגדה המערבית הודגשה ביתר תוקף מדיניותה של ממשלת ישראל, הגורסת כי אין פרטנר או תנאי יסוד הכרחיים להסדר מדיני כולל עם הפלסטינים. יחיא סנוואר, השולט בפועל גם בהחלטות הלשכה המדינית של הארגון הפועלת מעזה, העביר בתדריך עיתונאי (אוגוסט 2017) סדרת מסרים, ובראשם הכרזה כי חמאס אינו מעוניין בעימות צבאי עם ישראל. לדבריו, חמאס אינו מעוניין במלחמה בעת הנוכחית, ודחייתה, גם בשנים קדימה, תשרת את האינטרס הפלסטיני. משום כך, הוסיף סנוואר, חמאס יפעל לדחות את המלחמה ככל יכולתו. עם זאת, אם "שלטון הכיבוש" יעז ליזום תוקפנות צבאית, כוחות ההתנגדות ישיבו מה שאיבדו בעימות שהתחולל עם ישראל ב-2014 ויהיה נכון לנהל עימות ממושך. כן הביע סנוואר התנגדות להתנתקות עזה מהגדה המערבית, שכן לתפיסתו, הפיצול יהיה בגדר התאבדות של הפרויקט הפלסטיני הלאומי ולפיכך אין לחמאס כוונה כזו. בראיית סנוואר, סדר

העדיפות של החמאס הוא למצוא את הפתרונות האזרחיים לבעיות עזה, הגם שאין בכוונתו להרשות לשום גורם להסית את הציבור נגדו. אם כך יקרה, בכוונת חמאס לפנות תחילה נגד ישראל.¹

בתחילת 2017 גברו מאמצי חמאס להסדיר את היחסים עם מצרים, במטרה להשיג פתיחות מצרית כלפי רצועת עזה ולהבטיח מטרייה כלכלית ופוליטית להמשך שלטונו באזור. זאת, גם כדרך לעקוף את הקשיים שמערימה הרשות הפלסטינית על הרצועה כדי להחליש את חמאס, ובכללם קיצוץ במשכורות הפקידים ומגבלות על תשלומים עבור אספקת חשמל. על מנת לקדם יעד זה השיג חמאס הסכמה מצרית למעורבותו של מוחמד דחלאן (הנתמך על ידי איחוד האמירויות ומוביל אופוזיציה לנשיא הרשות מחמוד עבאס) בנעשה ברצועת עזה. סנוואר עצמו הודה שהמצב הקשה ברצועת עזה ובכלל זה העוני, חשמל, קיצוץ המשכורות, האבטלה והסכנה למערכת הבריאות, הם שדחפו את חמאס להגיע להבנות עם מוחמד דחלאן. ישראל מצידה לא הביעה התנגדות להתקרבות בין מצרים לחמאס, הגם שניצלה את המעורבות של קטר ברצועה כגורם מתווך מול חמאס כדי לקדם פרויקטים כלכליים-אזרחיים, הנתפסים כאמצעי לשחרר לחץ באזור.

השינוי בהנהגת החמאס ברצועה הביא גם לשינוי גישה ביחס לנושא הפיוס עם הרשות הפלסטינית. בשלהי 2017 יזם סנוואר מהלך מתואם עם מצרים, שתכליתו החזרת הניהול האזרחי של הרצועה לאחריות הרשות. ניתן לראות במהלך זה הודאה של חמאס בכישלונו לנהל את החיים האזרחיים ברצועה ולדאוג לרווחתם של תושביה. נשיא מצרים, עבד אל-פתח א-סיסי, ראה בהתגמשות חמאס הזדמנות להכשיר את התנאים לחידוש התהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים, להסרת עילת הפיצול בזירה הפלסטינית כמכשול להתקדמות המדינית וכמענה לספקות לגבי היתכנותו של תהליך מדיני כל עוד חמאס שולט ברצועה ומהווה חסם בפני יישומו של הסכם. מדיני. כך התגבשה תוכנית מדורגת, שתחילתה בהעברת השליטה במעברים לרצועה לאחריות הרשות הפלסטינית, ובכלל זאת פתיחה של מעבר רפיח. מבחינת ישראל וגם מבחינת הרשות הפלסטינית, סוגיה בעייתית מרכזית היא התנגדות חמאס לפירוק הזרוע הצבאית של הארגון והשתלבותה במנגנוני הביטחון של הרשות. ישראל הגיבה להסכם בין חמאס לרשות הפלסטינית באופן מתון ונמנעה מצעדים העלולים לסכל את העברת השליטה ברצועה לידי הרשות. עם זאת, ישראל חזרה והציבה את שלוש הדרישות שהגדיר הקוורטט כתנאי להכרה בממשלת אחדות של פת"ח וחמאס - התחייבות להפסקת הטרור והאלימות ומניעתם, הכרה בהסכמים הקיימים בין ישראל לרשות הפלסטינית, והכרה במדינת ישראל. חמאס אינו יכול להכיר בישראל ובהסכמים בינה לבין אש"ף והרשות, אך הוא מוכן לקיים הפסקת אש ממושכת, כדי לאפשר תהליך השיקום וההבראה של הרצועה. לפיכך, בתהליך העברת השליטה האזרחית ברצועה

לידי הרשות בכינון הפסקת אש ממושכת ללא צורך בתמורה ישראלית, גלומים יתרונות לישראל. בנוסף, ההבנות בין פת"ח לחמאס משמעותן הזדמנות לחולל שיפור יסודי במצב ברצועה, שלא חמאס יקצור את פירותיו, אלא הרשות הפלסטינית.

יעדי ישראל ביחס לרצועת עזה

- א. היעד הראשון – רגיעה ויציבות ביטחונית.
- ב. השני – מצב הומניטרי משופר ויציב ומניעת השלכות שליליות של המשבר הפנימי הפוליטי-כלכלי-חברתי על ישראל – התפרצות שתגרום הסלמה ביטחונית.
- ג. השלישי – הסרת האחריות לרצועה מישראל ומחיקת המונח "כיבוש ישראלי" ברצועה.
- ד. הרביעי – מחויבות מצרית לשקט ביטחוני ברצועה, להפסקת הזרמת הנשק דרכה ולריסון חמאס ושאר גורמי הטרור.
- ה. החמישי – שילוב גורמים מערביים בינלאומיים וערביים (קטר, איחוד האמירויות) במעגל הגורמים האחראים למנוע משבר הומניטרי ברצועה ולהשיג רגיעה ויציבות. יישום המדיניות הישראלית כלפי רצועת עזה ושלטון חמאס כרוך בשורה של מתחים: ראשית – מחד גיסא, לישראל יש עניין למנוע התבססות נוספת של חמאס ברצועה ובה בעת לחזק את מעמדה של הרשות הפלסטינית בזירה הפלסטינית, ולשמור את מעמדה כפרטנר למשא ומתן עם ישראל. מאידך גיסא, אינטרס זה עלול להתנגש עם מאמצי שיקום מוגברים ברצועה; שנית – המדיניות הישראלית הגורסת אי-הכרה רשמית בחמאס ניצבת מול ההכרה בפועל בארגון כשולט ברצועה, ולפיכך כגורם האחראי לנעשה באזור. על כן נדרש תיאום עם חמאס כדי לקדם הרגעה של המצב ולאפשר סיוע הומניטרי; שלישית – מצד אחד קיים צורך דחוף להשיק פרויקט שיחלץ את רצועת עזה מהמצוקה הכלכלית-הומניטרית, אך מנגד נדרש למנוע את התחזקות חמאס; רביעית – מחד גיסא, ההכרח להנהיג הקלות במעבר מהרצועה ואליה לשיפור המצב. מאידך גיסא, צורכי הביטחון של ישראל (ומצרים) מובילים הפעלת אמצעי פיקוח הדוקים להגדרה ולמניעת הכנסת חומרים דו-שימושיים לרצועה, ושימוש בהם לייצור אמצעי לחימה; חמישית – הצורך לשלב את הרשות הפלסטינית בשיקום הרצועה ואי-התנגדות לממשלת אחדות פלסטינית, אל מול מדיניות הבידול בין הרצועה לגדה המערבית; נקודה שישית – מצד אחד, מודעות בינלאומית למצבה הבעייתי של רצועת עזה. לעומת זאת, תחושת חוסר תכלית בזירה הבינלאומית בכל הנוגע להשקעות באזור, עקב סכנת ההסלמה הביטחונית המתמדת והיעדר תוחלת מדינית. בפועל, ישראל נמנעת מגיבוש אסטרטגיה כוללת כלפי הרצועה וכלפי שלטון חמאס. היא השלימה עד לא מכבר עם שלטון חמאס ברצועה, בשל היעדר חלופה טובה יותר

והצורך בכתובת אחראית לנעשה ברצועה, אך במקביל היא מחפשת דרכים להחלשתו ולהביא בעתיד לכינון משטר יציב ועוין פחות כלפיה.

במצב הנוכחי ניצבות בפני ישראל שלוש חלופות פעולה עיקריות:

המשך והרחבה של המתכונת הנוכחית: ניתן להעביר, בסיוע נציג האו"ם/הקוורטט

ובאופן מבוקר ומדוד, חומרי בנייה ושאר סחורות ומצרכים הנדרשים לקיום בסיסי ולשיקום הדרגתי של בתי מגורים. החזרת הסמכויות האזרחיות לרשות הפלסטינית תאפשר להאיץ את תהליך השיקום תמורת שקט ביטחוני, ללא צורך בשימוש במנגנוני תאום מול חמאס, במעורבות של קטר או של איחוד האמירויות (באמצעות מוחמד דחלאן); שיפור הפעלת המעברים – העברת סחורות לתוך הרצועה וממנה, כולל פתיחת מכלול סחורות במעבר ארז; סיוע לשיקום תשתיות – מים, ביוב, אספקת אנרגיה וחשמל יסופק באופן קבוע; הרחבת אזורי הדיג. עם זאת, ברי כי מתכונת פעולה זו לא תוכל אלא לדחות את הקץ, משום שחסרים בה גורמים מייצבים ורכיבים שיטפלו בבעיות היסוד של הרצועה.

שילוב הרשות הפלסטינית בנעשה ברצועה בתיאום עם מצרים, הקוורטט הערבי

והקהילה הבינלאומית: הסבירות של חלופה זו תגבר עם החזרת האחריות לניהול הרצועה לידי הרשות הפלסטינית, והיא אמורה להכשיר את התנאים להתנעת תהליך שיקום מקיף בסיוע אזורי ובינלאומי. כדי לשפר את סיכויי יישומה של חלופה זו תידרש ישראל להימנע מהתנגדות לפיוס פנים-פלסטיני. היענות חיובית מצד ישראל ליוזמות לחידוש התהליך המדיני ולהרחבת סמכויותיה של הרשות הפלסטינית בגדה המערבית בדרך לכינון מדינה פלסטינית עצמאית יסייעו רבות למימושה של חלופה זו.

מימוש רעיון ההתנתקות המלאה מרצועת עזה: על בסיס ההבנה שבטווח הזמן

הארוך אין חלופה לשליטת חמאס ברצועה (גם אם חמאס ימשיך להתעצם צבאית, על פי מודל חיבאללה), ישראל צריכה לזוּם ולכוון תהליך שיקום לרצועה בהובלת הקהילה הבינלאומית, ובתמיכת מדינות ערב בניהולו. תכליתה של היוזמה תהיה פתיחת הרצועה כלפי העולם והפחתת התלות שלה בישראל עד כדי הפסקתה, בכל הנוגע לאספקת סחורות, חומרים וציוד. במסגרת זו תידרש הקמת נמל ימי סמוך לחוף עזה, שאמצעי הביטחון שיינקטו בו יספקו מענה לדרישות הביטחון של ישראל. רכיב חיוני של חלופה זו הוא תיאום הדוק עם מצרים, כדי למנוע אפשרות שבהקיר ייתפס המהלך כביטוי לפעולה ישראלית המכוונת לדחוף את הרצועה לעבר מצרים.

בבחינת ישימותן של חלופות אלה יש להתחשב בהנחות הבאות:

ראשית – חמאס יישאר הגורם הצבאי המשמעותי היחידי ברצועה, והמצוקה

הכלכלית והאנושית באזור תימשך ואף תחריף.

שנית – קיימת סבירות נמוכה להצלחתו של הסכם פיוס בין פתח לחמאס. עם זאת,

יש סיכוי לגיבוש ממשלת אחדות פלסטינית שמוקד עשייתה יהיה שיקום הרצועה.

שלישית – לרשות הפלסטינית ולעומד בראשה כיום אין רצון ויכולת לחזור ולשלוט ברצועה, לאור הסיכוי הקלוש לחולל שינוי מהותי באזור ובנוסף חוסר יכולת לפרק את חמאס ממשקו. מצב זה לא יאפשר לממש את חזונו של נשיא הרשות עבאס – רשות אחת, חוק אחד ונשק אחד.. ידה של הרשות תהיה על התחזונו אם היא תנסה לפתוח בעימות אלים עם חמאס, אלא אם תזכה לסיוע צבאי משמעותי מצד ישראל ו/או מצרים.

רביעית – רצועת עזה אינה מעניינת באמת את העולם הערבי, או לפחות לא את השחקנים המשמעותיים בו. גם הקהילה הבינלאומית מתעניינת פחות ברצועה ביחס לעבר, בשל שורה של משברים אזוריים ועולמיים המסיטים את תשומת הלב והמשאבים. חמישית – שילוב העולם הערבי והקהילה הבינלאומית בשיקום ובניהול הרצועה יצמצם את מרחב הפעולה הצבאית והלגיטימציה של ישראל, כולל ריסון תגובתה להתקפות טרור מרצועת עזה – גם אם תתבצע מתוקף הזכות להגנה עצמית. קידום היתרונות בחלופות שהוצגו לעיל מצריך יוזמה לשבירת הקיפאון המדיני בזירה הישראלית-פלסטינית. אולם, לנוכח הנחות יסוד אלה, שלושתן אינן אופטימליות מבחינת ישראל. הן אינן מביטחות רגיעה ביטחונית ממושכת ובנוסף, שלושתן תלויות בהתגייסות מצרים, העולם הערבי והקהילה הבינלאומית, או בשינוי מהותי ביחסי הכוחות בין הרשות הפלסטינית לחמאס. יתר על כן, משמעותן של כל החלופות היא פיחות בהשפעה הישראלית על המתרחש ברצועה וביכולת להגן על האינטרסים הביטחוניים שלה.

הרחבת מתכונת הפעילות הקיימת מחייבת את ישראל לא לחבל בתהליכי הפיוס הפנים פלסטיני, או לחילופין, להשלים עם המשך שליטת חמאס ברצועה ולהאיץ את תהליך השיקום בתיווך האו"ם, תוך הסתכנות בהכנסת חומרים דו־שימושיים שיאפשרו לחמאס להתעצם ולהתבצר במנהרות, וכן הכרה בתפקידו המרכזי של חמאס. ואולם, שיקום הרצועה ללא הובלת התהליך על ידי הרשות הפלסטינית פרושו התבססות מעמדו של חמאס כריבון ברצועה, יפחת הסיכוי לחזרת הרשות לאזור, מעמדו של חמאס בזירה הפלסטינית כולה יתחזק ותגבר השפעתו גם בגדה המערבית.

הממד האופרטיבי

זילמת ההרתעה הישראלית

ניתן למנות מספר גורמים לשחיקת ההרתעה הישראלית מול חמאס ורצועת עזה: הראשון – במהלך השנים התחזקו בשטח הרצועה ארגוני הטרור קטנים, המשגרים מדי פעם רקטות לעבר ישראל ומעמידים את חמאס במתח בין אחריותו כגורם השולט ברצועה לבין ערך ה"התנגדות", החשוב לו מאוד. מפעם לפעם, במיוחד כשנהרגו אזרחים פלסטינים כתוצאה מיירוט חוליות הירי של הארגונים הקטנים או בעקבות

תגובה צבאית ישראלית לשיגורים לעברה, חמאס אף נאלץ להצטרף לירי – אם כי תוך הבאה בחשבון שעלולה להיגרם הסלמה בשל כך; הגורם השני – משנקלע חמאס למשבר שלטוני קשה עקב מחסור בכספים ופגיעה ביכולת לספק את צורכי האוכלוסייה, הוא נוטה ליצור הסלמה מול ישראל כדי להפנות נגדה אצבע מאשימה באוזלת ידו; השלישי – חמאס ממשיך לבנות מערך אסטרטגי של רקטות ארוכות טווח שיכולות לפגוע בעומק ישראל, וכן מערך מנהרות המאפשרות החדרת חוליות טרור לביצוע פיגועים בשטח ישראל. ביטחונו העצמי של הארגון מתבסס גם על הנחה שישראל מכירה מערכים אלה ותנסה לא להסלים את העימות, כדי להימנע מפגיעות בשטחה; הגורם הרביעי – חמאס מבין כי אין לישראל חלופות טובות יותר להיותו גורם הכוח המרכזי ברצועה, והוא נהנה לכן מ"תעודת ביטוח" נגד ניסיון ישראלי למוטט את שלטונו ולהשתלט מחדש על הרצועה, על כל הנזקים הכרוכים בכך; החמישי – לעתים נוסכת מדיניותה הלא-עקבית של מצרים תקווה בקרב חמאס כי היא תמנע מישראל לפגוע קשות בחמאס ובשלטונו; השישי – גורם נוסף הפוגע בהרתעה הוא העברת מסרים סותרים מצד ממשלת ישראל באשר לכוונותיה ביחס לחמאס בפרט, ולרצועת עזה בכלל. במישור המיידני ניצב לפתחה של ישראל אתגר מניעת ההתעצמות של חמאס – עצירת מאמציו של הארגון לצבור מערך רקטי, המקנה יכולת שיגור במשך ימי לחימה רבים ומהווה איום מסיבי וממושך על מרכזי אוכלוסייה בשטח ישראל. ישראל יכולה לפעול על פי שלוש אסטרטגיות: ראשית – חסימה פיזית של נתיב ההברחה בשטח רצועת עזה באמצעות מהלך קרקעי של השתלטות על ציר פילדלפי ואחזקתו לאורך זמן, לצד תקיפתם של נתיבי ההברחה מאיראן ולאורך מסלולם עד רצועת עזה. יצוין כי מהלך קרקעי לפגיעה באפשרויות ההברחה לרצועת עזה לא בוצע ב'עופרת יצוקה', לא ב'עמוד ענן' ולא ב'צוק איתן'; שנית – הפקדת המשימה של חסימת ההברחה בידי צד שלישי (התחייבות מצרית ואמריקאית בעניין זה לאחר 'עופרת יצוקה' לא יושמה; לתקופות מוגבלות הגבירה מצרים את נחישותה להילחם במנהרות ההברחה, לאחר הפלת משטר האחים המוסלמים על ידי הצבא המצרי); שלישית – פעילות שוטפת של צה"ל ושב"כ בתוך הרצועה לפרוק תשתיות טרור – שבהכרח תגרום חיכוך מתמשך ואיום קבוע בהסלמה (מדיניות זו תוכל להתבצע לאחר מבצע צבאי להשתלטות על הרצועה, טיהור השטח מתשתיות טרור, יציאה ואחזקת המצב במערכה מתמשכת, שתכלול רצף של פעילויות בעומק הרצועה).

מול אתגר הירי תלול המסלול ושיגור רקטות מהרצועה לשטח ישראל ממשיכה מערכת הביטחון הישראלית לשפר את יכולות היירוט של רקטות לטווחים שונים, ושל פגזי מרגמה וכלי טיס בלתי מאוישים. מול אתגר המנהרות החלה ישראל ב-2017 בבניית מכשול תת-קרקעי ועל-קרקעי, האמור למנוע ניסיונות חדירה לישראל לביצוע

פיגועים או להתריע מפניהם. עם השלמת המכשול תישלל מחמאס אחת מדרכי הפעולה העיקריות לפעולה ולהרתעת ישראל מפני צעדים העלולים לפגוע בתשתית הארגון. למרות הנחישות הגוברת של מצרים בעידן הנשיא א־סיסי לטפל בהברחות לרצועה, ובתוך כך להרוס את תשתית המנהרות, לא ברור עד כמה מצרים מחויבת גם לטפל בהתעצמות הצבאית העתידית של חמאס ושל יתר הגופים הפעילים באזור. על כן נדרשת לישראל תוכנית מקיפה ואפקטיבית לבלימת בניין הכוח הצבאי של חמאס, למקרה של כשל מצרי בהתמודדות עם הסוגיה. אתגר זה מורכב במיוחד עקב הקמת תשתית לייצור רקטות, טילים וכלי טיס בלתי מאוישים בשטח הרצועה. תשתית זו נשענת על הכנסת חומרים דר־שימושיים לאזור, המציבה בפני ישראל צורך לגרוע מרשימת החומרים המיועדים לצרכים אזרחיים את אלה העלולים לשמש לייצור אמצעי לחימה. בהקשר זה חשוב להדגיש כי בניית כוחו הצבאי של חמאס, הממחישה את הסיכונים שישראל תישא בהם במסגרת הסכם שלום עתידי, סותרת עיקרון חשוב נוסף: פירוז מדינה פלסטינית עתידית.

סיכום והמלצות

בעבר עלה מדי פעם בערוצים חשאיים רעיון ה'תהדייה' (הרגעה) או 'הודנה' (הפסקת אש ממושכת בת חמש או עשר שנים) בין חמאס לישראל, בתמורה למהלך שיקום מסיבי של הרצועה ובניית נמל ימי. ההיגיון שביסוד רעיון ה'הודנה' מקבל משנה תוקף לאור חיבור מסמך מדיניות מעודכן של חמאס, שבין היתר הובעה בו נכונות מצד הארגון להסתפק (בשלב זה) במדינה פלסטינית בגבולות 67', אם כי בלי להכיר במדינת ישראל. ואולם, עד כה נמנעה ממשלת ישראל מניסיון של ממש לקדם הסדר של רגיעה ממושכת עם חמאס, בעיקר בשל העובדה שמשמעותו תהיה בהכרח הכרה רשמית במעמדו ברצועה ובתביעתו לנסיגה ישראלית לגבולות 67'. זאת ועוד, בעקבות ניצחון חמאס בבחירות לפרלמנט הפלסטיני ב-2006 וכינון ממשלת אחדות פלסטינית (שפורקה לאחר זמן קצר) אימצה ישראל את שלושת התנאים שהציב הקוורטט להכרה בממשלה הפלסטינית. חמאס דחה את התנאים, לבטח כמכלול, גם אם ניתן לזהות בשורות הנהגתו נכונות להפסקת האלימות לתקופה ממושכת. למעשה, התנגדות חמאס לקבל את הדרישות מהווה מאז 2007 חסם בפני האפשרות לקדם פיוס בין הרשות הפלסטינית לבין ממשלת חמאס ברצועת עזה.

באין היתכנות סבירה להגיע עם חמאס להבנות בדבר רגיעה ממושכת, מתחייב דיון עקרוני על נכונותה של מדינת ישראל לפעול בכוח נגד התעצמות חמאס וגורמי טרור ג'האדיים ברצועה. בעבר פעלה ישראל נגד התעצמות שסיכנה את ביטחונה. כיום, רכיב מרכזי באסטרטגיה הביטחונית הוא המערכה המתמשכת בין המלחמות שנועדה לא רק לחזק את ההרתעה, אלא גם למנוע או לצמצם את יכולות ההתעצמות

של אויבי ישראל. פיתוח תבחינים למקרה של פעילות מונעת התעצמות חשוב ביותר כבסיס לקבלת החלטות במערכת הביטחון בישראל בהקשר זה.

התכלית האסטרטגית של ממשלת ישראל מול רצועת עזה היא חיזוק ההרתעה והשגת שקט ויציבות ביטחונית בדרום המדינה. בזירה זו ישראל מתמודדת עם חמאס, שהוא שחקן תת־מדינתי הפועל גם כארגון טרור, ופעילותו מאופיינת בריסונים ועכבות משמעותיים פחות מאלה המנחים בדרך כלל מדינות – הגם שברור כי פעילות חמאס עלולה לגרור תגובה שתפגע קשות באוכלוסיית הרצועה, במאחזים ובנכסים שלו עצמו. במערכה צבאית מול ישראל מסתכם היעד של חמאס ב"אי־הפסד" ובשימור היכולת לשגר רקטות לעבר יישובים ישראלים ולפגוע באזרחים רבים, תוך חוסר רגישות לפגיעה בתושבי הרצועה ובתשתיות באזור. א־סימטריה דרמטית זו מחייבת לכן חשיבה מעמיקה – לפני יציאה למבצע נגד חמאס – על התוצאות שניתן להשיג, על אופן הצגתן על ידי היריב ועל ראייתן בעיני הקהילה הבינלאומית. מתחייבים בחינה ובירור של נקודות התורפה של חמאס, שפגיעה בהן תשבש את הרציונל של פעילותו ותפגע בו קשות. בהקשר זה, פגיעה בראש הזרוע הצבאית של חמאס ונטרול מערכיו האסטרטגיים של הארגון ותשתיות הייצור העצמי שלו ברצועה יהיו הישג מודיעיני ומבצעי חשוב. על כן, יש לזהות מערכים נוספים כיעד לפגיעה נרחבת שתהיה בעלת אפקט מערכתי משמעותי, ובמרכזם רכיבי הכוח של הזרוע הצבאית של חמאס.

התכלית – פרויקט שיקום הרצועה תמורת אי־התעצמות חמאס

על ישראל לקדם יוזמה לתוכנית שיקום רב־לאומית לרצועת עזה. לאחר שנים של מאמצים דיפלומטיים, כלכליים וצבאיים שתכליתם המשולבת הייתה להצר את צעדי חמאס, להחליש את שלטונו ולהביא למיטוטו, בנוסף לרקע של קיפאון נמשך בתהליך המדיני עם הפלסטינים, יהיה על ישראל לעורר מודעות למצב העגום והמחמיר ברצועה על מנת לגייס נכונות לסייע. בין חמאס לישראל לא התחולל עימות צבאי נרחב מאז 2014 ולכאורה נשמרת הפסקת האש, כך שגם עובדה זו סייעה לדחוק את סוגיית עזה מראש סדר היום האזורי והבינלאומי. אולם סוגיית שיקום רצועת עזה הולכת ומחריפה. חמישה תנאים נדרשים כדי לקדם את פרויקט שיקום רצועת עזה:

הראשון – חיזוק כוח ההרתעה הישראלי, בד בבד עם ביצוע פעולות לשלילת יכולות הזרוע הצבאית של חמאס לגרום נזק בשטח ישראל על ידי ירי מנגד והחדרת חוליות טרור.

השני – התחייבות הדדית של חמאס וישראל לרגיעה ממושכת, כדי לבנות אווירה תומכת שיקום ולמנוע הרס נוסף ברצועה. יחד עם זאת דרושה התחייבות הדדית של חמאס וישראל לכינון אזורים מוגנים שבהם יימנעו הצדדים מתקיפת תשתיות מים, אנרגיה וכלכלה – גם במקרה של התמוטטות הרגיעה.

השלישי – הובלת הרשות הפלסטינית את תהליך שיקום הרצועה. לשם כך צריכה ישראל לא להפריע לתהליך פיוס בין פתח לחמאס, או לכינון ממשלת אחדות פלסטינית שתתמקד בפרויקט השיקום.

הרביעי – שכנוע מצרים כי יש לה תפקיד מרכזי בתיווך מול חמאס ובריסונו, במניעת הברחת אמצעי לחימה לרצועה, בפתחה קבועה של מעבר רפיח למעבר אנשים וסחורות ובהשתתפות במנגנון השיקום הבינלאומי. לשם כך ראוי לקדם תמורות ביטחוניות וכלכליות למצרים.

החמישי – גיוס מעורבות אזורית ובינלאומית בכינון כוח משימה בינלאומי שיהא אחראי לפרויקט השיקום, הן במשאבים, הן בתכנון ובניהול והן במנגנון פיקוח אפקטיבי למניעת זליגה של משאבי השיקום לידי חמאס ושימוש בהם להתעצמות צבאית.

הערות

1. רונית מרזן, "מנהיג חמאס בעזה: להרחיק את המלחמה עם ישראל", הפרוור לחשיבה אזורית, 3 בספטמבר, 2017, <https://goo.gl/pH6E6v>

עשור להשתלטות חמאס על עזה: נקודת המבט המצרית

אופיר וינטר ובר לופו

השתלטות חמאס על עזה ביוני 2007 יצרה מציאות חדשה בגבולה הצפוני של מצרים – הגבול היחידי של הרצועה שאינו בשליטת ישראל, והשליכה לאורך העשור החולף על שורה של אינטרסים מצריים – ביטחוניים, מדיניים, כלכליים וציבוריים. האינטרסים המצריים הנדונים התפתחו והשתנו לאורך התקופה בהתאם לתמורות האזוריות ולאוריינטציות המתחלפות של שלושת הנשיאים ששלטו במצרים במהלכה – חוסני מובארכ, מוחמד מורסי ועבד אל-פתאח א-סיסי. מאמר זה סוקר את התהליך שעברה מצרים ביחס לעזה לאורך העשור, אשר הוביל את קהיר להגביר את מעורבותה במאמצי הפיוס הפנים-פלסטיניים, לגבש הבנות ביטחוניות וכלכליות מול חמאס ולחתור למניעת הסלמה אלימה בין חמאס לישראל.

ההיבט הביטחוני: הפיכת מנהרות ההברחה בין עזה לסיני מ"בעיה ישראלית" לאיום מרכזי על הביטחון הלאומי המצרי

השתלטות חמאס על רצועת עזה הציבה מראשיתה איומים חדשים ורב-ממדיים על הביטחון הלאומי המצרי, ואלה התחדדו ביתר שאת בתקופת שלטונו של עבד אל-פתאח א-סיסי, על רקע מאבקו בתנועת 'האחים המוסלמים' במצרים ובשלוחת 'המדינה האסלאמית' בחצי-האי סיני. האיום העזתי המתגבר נבע מהפיכת הרצועה לבסיס טרור המקרין על היציבות הביטחונית במצרים בכלל ובסיני בפרט, נוכח הקשרים הענפים שהתפתחו בין חמאס לגורמים סלפיים-ג'האדיסטיים בחצי האי. במוקד המתיחות הביטחונית בין מצרים לחמאס עמדו מערך מנהרות ההברחה בגבול עזה-סיני שחתר תחת הריבונות המצרית, החיכוכים בין כוחות הצבא המצרי לאנשי חמאס במעבר הגבול בין מצרים לעזה ברפיח והחשש המצרי מהשימוש של חמאס או של גורמים סלפיים-ג'האדיסטיים בסיני כבסיס חלופי או נוסף למאבק הצבאי בישראל.

כבר בשלהי תקופת נשיאותו של מובארכ הרחיב חמאס באורח ניכר את מערך מנהרות ההברחה בין עזה לסיני, ואלו שימשו בין היתר להברחת אמצעי לחימה ובכללם רקטות, טילים וחומרי נפץ. לצורך הפעלת מערך זה גייס חמאס מבריחים מקרב האוכלוסייה הבדואית בסיני, אשר התגלתה כבר נוח לגיוס עקב המחסור של התושבים המקומיים בחצי האי בהזדמנויות תעסוקה נאותות, ובשל כעסם על הזנחתם מצד המשטר המרכזי בקהיר. מובארכ שיתף פעולה עם ישראל בסגר על עזה, אך נמנע מהשקעת מלוא המשאבים שנדרשו לבלימת ההברחות התת־קרקעיות, הן בשל היעדר פתרונות טכנולוגיים והן מחשש לדרדור היחסים עם חמאס. בשנים 2009–2010 – על רקע לחצים אמריקאיים וישראלים ונוכח התגברות המתרחות בין קהיר לעזה – גברו מאמציה של מצרים בנושא. בין היתר נבנה קיר פלדה תת־קרקעי לאורך ציר פילדלפי, אלא שהשפעתו הייתה מועטה.¹

לאחר מהפכת ה־25 בינואר 2011 הפך מערך ההברחות הבלתי מבוקר בין עזה לסיני מבעיה ישראלית בעיקרה לבעיה לאומית מצרית. זאת, על רקע ריבוי הפגיעות בחיילים המצרים בסיני והכרסום המעמיק בריבונות צבא מצרים וביציבות הביטחונית בחצי־האי. ההחמרה נבעה גם מהתמוטטות הצבא הלובי, אשר הביאה להתגברות ההברחות לעזה של נשק שנלקח ממחסניו. מתקפת הטרור בכביש 12 שיצאה מגבול מצרים באוגוסט 2011 – ואשר ההנחיה לבצעה יוחסה על ידי ישראל לוועדות ההתנגדות העממית בעזה – המחישה את הפיכת סיני לסכנה ביטחונית משותפת למצרים ולישראל, את הסיכון שמגלם קשר הטרור סיני־עזה ליחסי המדינות ואת הצורך הגובר בשיתוף פעולה צבאי ביניהן בהכלתו.

עדות לאינטרס המצרי־ישראלי ההדדי בתיאום לצורך התמודדות עם האיום העזתי הומחש בכך שדווקא בעת שלטון הנשיא מורסי, איש האחים המוסלמים, אשר ייצג תנועה העוינת בבסיסה את השלום עם ישראל, גבר המאבק המצרי במנהרות ההברחה והתהדק שיתוף הפעולה הביטחוני בין מצרים לישראל מול קבוצות הטרור הג'האדיסטיות בסיני. הפיגוע הקשה שיצא מעזה באוגוסט 2012 ואשר גבה את חייהם של 16 חיילים מצרים אילץ את מורסי – בלחץ הצבא והציבור – לחדש את המגבלות על פתיחת מעבר רפיח. בעקבות התקרית, עשרות מנהרות הברחה נאטמו או הוצפו במי בויב, וחמאס שב והאשים את מצרים בהשתתפות במצור על עזה.

הדחת מורסי ועליית משטר א־סיסי העלו את מפלס העוינות בין מצרים לחמאס בדרגה נוספת, נוכח העמקת השסע האידיאולוגי בין הצדדים והסלמת המצב הביטחוני בסיני. במקביל נרשמה תנופה בפעילות הסלפית־ג'האדיסטית בסיני, כאשר בנובמבר 2014 הצהיר ארגון 'אנצאר בית אל־מקדס' על הקמת 'מחוז סיני' הנשבע אמונים ל'מדינה האסלאמית'. משטר א־סיסי האשים במישרין את חמאס בסיוע לכמה מן הפיגועים שהתבצעו נגד כוחות הצבא המצרי בסיני, כאשר נקודת השבר החמורה

ביותר ביחסי הצדדים התרחשה לאחר ההתנקשות בתובע הכללי של מצרים, הישאם ברכאת, ביולי 2015. לטענת שירותי הביטחון המצריים, רוצחיו אומנו בעזה בהכנת מכוניות תופת. על רקע זה התריעה מצרים בפני חמאס שעליו לתקן את מדיניותו, ולא – מצרים תקדם נגד הארגון סנקציות במצרים ובעולם הערבי, ביניהן הגדרתו כארגון טרור. האיומים המצריים לוו במסע תקשורתי שנועד להשחיר את תדמית חמאס, שהחל מתואר בעיתונות המצרית כ"זרוע הצבאית" של האחים המוסלמים במצרים וכארגון שמתהדר לשווא בנוצות של תנועת התנגדות פלסטינית לכיבוש הישראלי.²

הלחץ המצרי על חמאס נשא בהדרגה פרי. במארס 2016 הגיעה משלחת ביטחונית של חמאס לביקור במצרים. במהלך הדיונים התנתה קהיר את שיפור היחסים עם הארגון ובעיקר את פתיחת מעבר רפיח בשורה של דרישות ביטחוניות ומדיניות, ביניהן: בלימת מעבר נשק וטרוריסטים דרך מנהרות ההברחה; הסגרת מבוקשים למצרים; התנתקות רשמית של חמאס מהאחים המוסלמים והתקרבות לציר הסוני המתון על חשבון הציר השיעי בהובלת איראן, והציר האסלאמיסטי בהובלת טורקיה וקטר. בעקבות השיחות וכאיתות חיובי תגבר חמאס באפריל 2016 את אבטחת הגבול עם מצרים.³ שיפור נוסף ביחסי הצדדים נרשם לאורך שנת 2017, בעקבות ביקוריהן של משלחות מדיניות וביטחוניות נפרדות ומשולבות של חמאס בקהיר, בניסיון לגבש הבנות נרחבות יותר. כל זאת במקביל להידרדרות ביחסי חמאס עם 'מחוז סיני', על רקע מעצם של מאות פעילים סלפים-ג'האדיסטים ברצועת עזה והטלת מגבלות הדדיות מצד חמאס והג'האדיסטים על השימוש במנהרות ההברחה.⁴

המודיעין הכללי המצרי וחמאס הגיעו בשיחות שקיימו ביוני-ספטמבר 2017 למתווה הבנות שעיקרו שיתוף פעולה של חמאס במאבק נגד 'מחוז סיני', בתמורה להקלת הסגר המצרי על עזה. ברקע לגיבוש ההבנות בין הצדדים פרסם חמאס במאי את "מסמך העקרונות והמדיניות הכללית", שממנו הושמטה הזיקה בין חמאס לאחים המוסלמים (כפי שהיא מופיעה באמנת חמאס המקורית), והובעה התחייבות להפסקת ההתערבות בענייניה הפנימיים של מצרים.⁵ במישור המעשי, כחלק מחיזוק הביטחון לאורך גבול עזה-מצרים החל חמאס ביוני בהקמת אזור חיץ באורך 12 קילומטרים ובעומק מאה מטרים, ובהצבת מצלמות ומגדלי פיקוח. משרד הפנים העזתי מסר כי אזור החיץ יהפוך לשטח צבאי סגור, ויקל את בקרת הגבול ואת סיכול ההסתננויות של מבוקשים.⁶ חמאס גם סיפק למצרים מידע על הקשרים בין פעילים בעזה ובסיני. במקביל לצעדים אלה החלה מצרים למכור חשמל וסולר להפעלת תחנת הכוח ברצועה, ומנעה את החמרת המשבר ההומניטרי עקב החלטת הרשות הפלסטינית לצמצם את העברת החשמל לעזה. במסגרת שיחות שקיימו הצדדים בקהיר בספטמבר דווח כי מצרים הסכימה למינוי נציג קבוע של חמאס בקהיר, וכי היא נערכת לפתיחה הדרגתית של מעבר רפיח לתנועה סדירה של אנשים וסחורות.⁷ המימוש בפועל עודנו מותנה

בטיב שיתוף הפעולה של חמאס במאבק במנהרות ההברחה ובארגון 'מחוז סיני', וכן ביישום ההסכמות שהושגו במסגרת הסכם הפיוס שנחתם באוקטובר 2017 בין פת"ח לחמאס, בתיווך קהיר, בדבר העברת מעבר רפיח לשליטת ממשלת ההסכמה הפלסטינית.

ההיבט הכלכלי: האוכלוסייה הבדואית כמפתח לייצוב המציאות הביטחונית בסיני

מערך מנהרות ההברחה המפותח שהקים חמאס לאחר השתלטותו על עזה, ואשר הפך בהדרגה לאיום משמעותי על הביטחון הלאומי המצרי, לא יכול היה להתקיים ולשגשג ללא שיתוף הפעולה מצד האוכלוסייה הבדואית מעברו המצרי של הגבול. מסיבה זו החל הטיפול באוכלוסייה זו להיתפס בהדרגה במצרים כמפתח לייצוב המצב הביטחוני בסיני.

בעוד מובארכ הפנה תקציבים דלים לטובת הבדואים החיים בסיני (מספרם נאמד ב-2013 בכ-600 אלף), הרי ההתערערות שחלה במצב הביטחוני לאחר נפילתו הבהירה למשטר המרכזי בקהיר כי תוכנית כוללת לפיתוח הכלכלה בחצי-האי מהווה מפתח לשיקום הביטחון הלאומי הכולל של מצרים. במסגרת זו גיבשה ממשלת המעבר המצרית עוד ב-2012 סל צעדים לרווחת תושבי סיני דוגמת ביטול חובות, חיבור למקורות מים, הקמת אוניברסיטה והקלת ההיתרים לרכישת קרקעות.⁸ לאחר נפילת מורסי, א-סיסי הכיר גם הוא בצורך במענה למצוקה הכלכלית-ביטחונית בסיני. מאז 2015 הגביר המשטר את ההשקעות בפיתוח סיני על מנת להשיב לעצמו את נאמנותם של השבטים הבדואים, ולהשיג את שיתוף הפעולה החיוני מצידם במאבק בטרור בחצי האי.⁹

יתרה מכך, מנקודת מבט כלכלית, אי-הסדרת הסחר החוקי בין מצרים לעזה מנעה את מיצוי הפוטנציאל שהיה טמון בפיתוח יחסי גומלין לגיטימיים בין האוכלוסייה המצרית והפלסטינית. מימי מובארכ ואילך השתתפה מצרים בסגר על עזה משיקולים פוליטיים, בראשם החלשת שלטון חמאס והחשש משאיפתה של ישראל לגלגל את האחריות על ניהול החיים בעזה לפתחה של מצרים. אולם, להיעדר הפיקוח המצרי על הסחורות הנמכרות לעזה דרך המנהרות היה מחיר כלכלי: ראשית, הברחת מוצרי יסוד מסובסדים דוגמת דלק ותרופות על חשבון קופת המדינה המצרית; שנית, ויתור על סחר חוקי ונטול עמלות הברחה, שממנו יכלו להרוויח כל הצדדים המעורבים. ההבנות שאליהן הגיעו מצרים וחמאס לאורך 2017 העידו על פתיחות מצרית גוברת להסדרת קשרי סחר חליפין עם עזה, באמצעות הקמת אזורי תעשייה וסחר.¹⁰ ואכן, הצדדים הגיעו באוגוסט להסכמות על הקמת אזור סחר חופשי.¹¹ מכון מחקר מצרי העריך כי אזור כזה עשוי לתת מענה למצוקות הכלכליות של התושבים בעזה ובסיני, ולספק למצרים הכנסות הנאמדות ב-2.5 מיליארד דולר בשנה.¹²

היבטים מדיניים: השלום עם ישראל והתפקיד המצרי בתהליך השלום וברצועת עזה

השתלטות חמאס על רצועת עזה אתגרה לאורך העשור שלושה אינטרסים מדיניים אסטרטגיים של מצרים – השלום עם ישראל, קידום תהליך השלום הישראלי-פלסטיני והמעמד ההגמוני של מצרים ברצועת עזה אל מול שחקנים אזוריים מתחרים. להלן פירוט הדברים:

שמירת יחסי השלום עם ישראל: חרף התהפוכות וחילופי הנשיאים שעברו על מצרים בעשור החולף, השלום עם ישראל לא איבד ממעמדו ככס אסטרטגי בעל חשיבות עליונה. ואולם, הידרדרות המצב הביטחוני בסיני מאז ינואר 2011, אשר נגרמה בין היתר כתוצאה משיתוף הפעולה הצבאי הגובר בין חמאס לגורמים סלפיים ג'האדיסטיים בחצי-האי, יצרה איום חדש בגבול המשותף בין המדינות, והעלתה סימני שאלה לגבי תוקפו של הסכם הפירוז שנקבע בחוזה השלום בין מצרים לישראל. מציאות זו הביאה את המדינות לבחון מחדש את המגבלות שנקבעו בנספח הביטחוני בחוזה השלום. ואומנם, האינטרסים המשותפים והאמון בין הדרגים הביטחוניים והמדיניים בשתי המדינות יצרו קרקע להתגמשות ישראלית ולעדכון בפועל של הסכם הפירוז, דרך כניסה מוסכמת של כוחות צבא מצריים משמעותיים לחצי-האי סיני.¹³

קידום תהליך השלום הישראלי-פלסטיני: השתלטות חמאס על רצועת עזה יצרה מכשול חדש ומשמעותי בפני הסדר מדיני בין ישראל לפלסטינים, אשר קידומו נחשב אינטרס לאומי מצרי לאורך העשורים האחרונים. בניגוד לפת"ח, חמאס סירב בעקביות להכיר בישראל ובהסכמים הקודמים שנחתמו עמה, ולהתנער מדרך האלימות ומהיעד האסטרטגי של חיסול ישראל.¹⁴ מובארכ ראה קושי בהנעת התהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים, כל עוד חמאס שולט ברצועת עזה. הוא פעל להשבת שלטון פתח לעזה, הן באמצעות השתתפות מצרית בסגר על הרצועה והתניית פתיחתו של מעבר רפיח בשיקום ההגמוניה של תנועת פת"ח, והן דרך ניסיונות לקידום הסכמי פיוס בין פתח לחמאס שתכליתם כינון ממשלת אחדות פלסטינית, אשר תוכל לייצג את כלל הפלסטינים בשיחות השלום.¹⁵

תקופת שלטונו הקצרה של מורסי התאפיינה בהושטת יד אל חמאס, אשר באה לידי ביטוי במחוות של הכרה בשלטון חמאס בעזה דוגמת פתיחת מעבר רפיח לביקורים מטעם נציגים רשמיים של מצרים ושל מדינות ערביות ואסלאמיות ברצועה, ובהקלות בפתיחת מעבר רפיח.¹⁶ לעומתו, הנשיא א-סיסי פעל לאורך מרבית תקופת שלטונו להידוק הסגר על רצועת עזה, תוך הפעלת לחצים לאיחוד השורות בקרב הפלסטינים, וזאת מתוך ראייתו בחידוש תהליך השלום הישראלי-פלסטיני תנאי הכרחי למאבק בקיצוניות ולהשגת יציבות אזורית.¹⁷

ואולם, בשלהי 2016 התגלע משבר יחסים בין קהיר לרמאללה עקב התחממות יחסיה של הרשות הפלסטינית עם קטר וטורקיה, וחוסר נכונותו של מחמוד עבאס לשלב את מוחמד דחלאן, המקורב למצרים, בהנהגת אש"ף. בעוד עבאס הדיח את דחלאן מפת"ח באמצע 2011 בעקבות ביקורת ציבורית שהאחרון השמיע על מנהיגותו, הרי מצרים ראתה בו יורש אפשרי ליו"ר הרשות הפלסטינית ויחלה לשובו לזירה הפוליטית הפלסטינית.¹⁸ על רקע משבר זה, מצרים לא הזמינה באוקטובר ובנובמבר 2016 נציגים של פתח לשתי ועידות, פוליטית וכלכלית, שערכה בעיירת הנופש עין אל-סוח'נה, בעוד הנציגים הפלסטינים שהשתתפו בהן נמנו ברובם עם מחנהו העזתי של דחלאן.¹⁹ ברית האינטרסים בין חמאס לדחלאן כנגד שלטונו של אבו-מאזן שימשה בסיס להתחממות היחסים בין מצרים לחמאס. התחממות זו באה לידי ביטוי בניצנים של הכרה מצרית בפועל בממשל חמאס בעזה, ייתכן שמתוך השלמה פרגמטית עם ריבונותה ברצועה והקושי בהשגת הפיוס הפנים-פלסטיני,²⁰ ואולי מתוך תקווה שהתנועה תיאות להגמיש בעתיד את עמדותיה בנושא האחדות הפלסטינית, לאור תלותה העמוקה במצרים וחולשת משענותיה האזוריות האחרות.²¹

פריצת דרך במאמצי התיווך המצריים בין עזה לרמאללה נרשמה בספטמבר 2017, כאשר קהיר הצליחה לכפות על חמאס ופת"ח ניסיון נוסף לשים קץ לפילוג הפלסטיני בן עשר השנים, אשר הסתיים באוקטובר בחתימת הסכם פיוס המהווה פתח להסכמות רחבות יותר בין הצדדים.²² בעקבות דרישות מצרים הודיע חמאס על פירוק הוועדה המנהלית שהקים וקרא לממשלת האחדות הפלסטינית היושבת ברמאללה למלא מחדש את תפקידיה ברצועה. כן הביע חמאס הסכמה לקיום בחירות כלליות ולחידוש הדיאלוג עם פת"ח סביב יישום 'הסכם קהיר' שנחתם בין הצדדים במאי 2011. פת"ח מצידו בירך על הודעת חמאס והודה למצרים על מאמציה.²³ היומון הממסדי המצרי 'אל-אהראם' הביע תקווה כי הפיוס הפלסטיני ישמש בסיס להשגת הסדר קבע בין הרשות הפלסטינית לישראל, שבמסגרתו תקום מדינה פלסטינית עצמאית שבירתה ירושלים.²⁴

הבטחת ההגמוניה המצרית ברצועת עזה: איראן, ואחריה טורקיה וקטר, ראו בהשתלטות חמאס על רצועת עזה פתח לחיזוק השפעתן, בין היתר על חשבונה של מצרים. מאבקי ההגמוניה בין מצרים לבין מדינות אלו היו חלק מהמאבקים האזוריים הרחבים יותר שהתנהלו לאורך העשור האחרון בין "הציר הסוני הפרגמטי", שמצרים נחשבה לאחת ממנהיגותיו בימי מובארכ, כמו גם עתה, לבין שני צירים מתחרים – "הציר השיעי" בהובלת איראן והציר האסלאמיסטי המזוהה עם האחים המוסלמים, ובמידת-מה גם עם טורקיה וקטר.²⁵

המאבק על ההגמוניה המצרית בעזה ידע כמה שלבים. בתקופת מובארכ התמקדה מצרים בסגר על הרצועה, במגמה לבנות מנופי לחץ על חמאס. בשלהי כהונתו היא

גם הגבירה את המאבק התת־קרקעי בהברחות אמצעי לחימה איראניים וביציאת פעילי חמאס לאימונים באיראן.²⁶ מורסי, לעומת מובארכ, אפשר דריסת רגל למדינות הנמנות עם הציר השיעי והציר האסלאמיסטי ברצועת עזה, והקל עליהן את חיזוק השפעתן.²⁷ נפילת שלטון האחים המוסלמים ועליית א־סיסי השיבו את הגלגל לאחור, והביאו להידוק החנק המצרי של הרצועה על ידי מדיניות של סגר ומאבק תקיף ונחוש יותר מאשר בעבר במנהרות ההברחה. מנופי הלחץ ההדדיים הניבו ב־2017 הבנות בין מצרים לחמאס, המותנות בהתרחקות חמאס מהאחים המוסלמים במצרים ומהצירים האזוריים המתחרים למצרים.²⁸ נראה כי דרך הבנות אלו, ובגיבוי הסכם הפיוס בין פת"ח לחמאס, מקווה קהיר לעגן את מעמדה כגורם האזורי ההגמוני ברצועת עזה, אשר מסוגל להביא לאיחוד השורות בקרב הפלסטינים ולהכשיר את הקרקע לחידוש תהליך השלום. בראייתה של מצרים, מוטב להגיע להבנות הדדיות עם חמאס מאשר לנהל נגדו מאבק סכום אפס שעלול לדחוף אותו לחיקן של יריבות אזוריות, ולקבע את תפקידו כגורם חתרני התומך ב'אחים המוסלמים' במצרים ומהווה מכשול להסדר מדיני עם ישראל.

ההיבט הציבורי – זילמת הסולידריות עם הפלסטינים בעזה

הסגר הישראלי המתמשך על עזה ושלוש המערכות הצבאיות האינטנסיביות שהתנהלו בין ישראל לחמאס בשנים 2008–2014 גררו את המשטרים המתחלפים בקהיר לתמרון זהיר בין הפגנת סולידריות עם מצוקת הפלסטינים ומתיחת ביקורת על ישראל מצד אחד, לבין ההסתייגות מהדרך האלימה של חמאס והרצון בהמשך טיפוח קשרי השלום המדיניים והביטחוניים האסטרטגיים עם ישראל מהצד האחר.²⁹

שניות זו באה לידי ביטוי ברטוריקה שאימץ משטר מובארכ, אשר גינה את השתלטות חמאס על רצועת עזה, דרש ממנו לכבד את ההסכמים בין הרשות הפלסטינית לישראל³⁰ ואף הטיל עליו את האחריות לפרוץ מבצע 'עופרת יצוקה'. בד בבד הוא הוקיע את פעולות ישראל נגד חמאס, כדי שלא ייראה כמשתף פעולה עם ישראל.³¹ מורסי הגביר את ביטויי הסולידריות כלפי הפלסטינים בעזה, ואף השיב את השגריר המצרי מתל אביב לקהיר בנובמבר 2012 במחאה על מבצע 'עמוד ענן', אך במישור המעשי נמנע גם הוא מתמיכה אקטיבית בחמאס באופן שעלול היה להעמיד בסכנה את הסכם השלום עם ישראל.³² משטר א־סיסי נקלע גם הוא ואף ביתר שאת להתחבטות בין העוינות כלפי חמאס, בהיותו תנועה־בת של האחים המוסלמים, לבין הסולידריות המצרית המסורתית עם הפלסטינים. דילמה זו הגיעה לשיאה בתקופת מבצע 'צוק איתן', אז האשים חמאס את "שלטון ההפיכה" המצרי בקשירת קשר עם ישראל כדי לכפות על התנועה הסכם כניעה.³³ מצרים, בתגובה, הטילה על חמאס את עיקר האחריות ל"תוקפנות הישראלית", והאשימה אותו בהעדפת חזון הח'ליפות האסלאמית על פני

האינטרס של העם הפלסטיני.³⁴ הטון הביקורתי רוכך משהסכים חמאס לקבל את התיווך המצרי במשבר במקום את התיווך הטורקי-קטרי.³⁵ שיפור היחסים בין מצרים לחמאס לאורך 2017 עשוי לחלץ את מצרים מהקושי הציבורי הפנימי והכלל-ערבי הכרוך בהתנגחויות עם חמאס והפלסטינים בעזה. הסדרת מנגנון הפתיחה של מעבר רפיח תשמוט את הקרקע מתחת לרגליהם של אלה המאשימים את מצרים בשיתוף פעולה עם ישראל במצור על עזה, ובהפניית גב למצוקות ההומניטריות של הפלסטינים ברצועה.³⁶

סיכום

בחלוף עשור להשתלטות חמאס על עזה ניכר כי מצרים השכילה להתאים את עצמה למציאות זו: מצד אחד, היא מכירה בחמאס כגורם הכוח הדומיננטי השולט ברצועה ומהווה בה כתובת עיקרית; מצד שני, היא מפעילה מול חמאס מנופי השפעה יעילים הכוללים מקלות וגזרים, במטרה לקדם באופן ריאליסטי אינטרסים ביטחוניים, פוליטיים וכלכליים החיוניים לה. מצרים מחשיבה את חמאס כשותף הכרחי במיגור הטרור בסיני, רואה בסיום הפילוג הפלסטיני אינטרס לאומי מצרי והזדמנות להעצמת תפקידה האזורי ובוחנת בעין יפה את האפשרות להידוק קשרי הכלכלה בין עזה לסיני. בד בבד, היא אינה משלה את עצמה שחמאס שינה את תפיסת עולמו, והיא ספקנית כלפי כוונותיו ומעשיו. מדיניותה מושתתת על הציפייה שהתלות בפתיחת מעבר רפיח, החולשה במערכת הערבית והבינלאומית והמצוקות ההומניטריות הגוברות בעזה יאלצו את חמאס להעדיף שיקולים פרגמטיים על פני שיקולים אידיאולוגיים, ולקיים עם קהיר הבנות ההולמות את נסיבות השעה. מימוש ההבנות ושמירתן ידרוש שיתוף פעולה מצד הרשות הפלסטינית וישראל, לצד נכונות מתמשכת של כל הצדדים הנוגעים בדבר לויתורים ולפשרות.

הערות

- 1 צבי מזאל, "המאבק על קיר הפלדה המצרי", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 24 בדצמבר 2009, <https://goo.gl/yQFzFS>
- 2 למשל: חמדי רזק, "שאלו את סמיר ע'טאס על חמאס", אל-מצרי אל-יום, 7 במארס 2016, <http://www.almasryalyoum.com/news/details/906043>
- 3 מרואן מאהר, "חמאס פורסת מאות חיילים לאבטחת הגבול עם מצרים", אל-מצרי אל-יום, 21 באפריל 2016, <https://goo.gl/zV0V9I>
- 4 "מתיחות בין חמאס לדאעש סיני", המכון לחקר התקשורת במזרח התיכון (MEMRI), 27 בדצמבר 2016, <https://goo.gl/C0JYQm>
- 5 גלעד שר, לירן אופק ואופיר וינטר, "מסמך העקרונות של חמאס: היהפך כושי עורו ונמר חברבורותיו?", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 2, יולי 2017, עמ' 79-80.
- 6 "חמאס מקים אזור חיץ בעומק של 100 מטר לאורך הגבולות הפלסטיניים-מצריים", אל-שרוק,

- www.shorouknews.com/news/view.aspx?cdate=28062017&id=4cebec17-5a5d-4c1d-a009-31ef554d4066, 28 ביוני 2017, 7
- מחמד ח'יאל, "מקורות: חמאס מסרה למצרים פרטים על הקשרים בין הטרוריסטים בעזה ובסיני", **אל-שרוק**, 12 בספטמבר 2017, www.shorouknews.com/news/view.aspx?cdate=12092017&id=ad31874f-cdce-41d6-b53d-4aca77b91034, 8
- צבי מזאל, "מצרים מתקשה לחזור ולהשתלט על סיני", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 6 במאי 2012, <https://goo.gl/i4mQjg>, 9
- Ahmed Eleiba, "New front in Sinai: Will tribes join the 'war on terrorism'?", *Ahram Online*, May 10, 2015, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/129862/Egypt/Politics-/New-front-in-Sinai-Will-tribes-join-the-war-on-ter.aspx>, 10
- סוזאן עאטף, "אזור סחר ושיפור היחסים על שולחן הדיונים עם חמאס בקהיר", **אל-מצרי אל-יום**, 24 בינואר 2017, <https://goo.gl/QFfsUU>; פהמי הויד, "על הנורמליזציה עם חמאס", **אל-שרוק**, 1 בינואר 2017, <https://goo.gl/iN1LeM>, 11
- Rasha Abou Jalal, "PA Worries Egyptian Aid to Hamas Prolongs Palestinian Division," *Al-Monitor*, September 4, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/palestine-egypt-free-trade-zone-diesel-rafah-economic-hamas.html>, 12
- מוחמד אבו-סעדה, "בין עזה למצרים: משמעויות האזור החופשי", המכון המצרי למחקרים מדיניים ואסטרטגיים, 27 בנובמבר 2016, <https://goo.gl/mBQWLz>, 13
- צבי מזאל, "סיני ממשיכה לאיים על מצרים", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 24 במאי 2013, <https://goo.gl/aumeE2>, 14
- צבי גבאי, "הסכם פתח - חמאס: הסכם נגד הטבע", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 28 באפריל 2011, <https://goo.gl/JTF6DF>, 15
- שלמה ברום, "הסכם הפיוס פתח-חמאס: מניעים ומשמעויות", **מבט על**, גיליון 253, 1 במאי 2011, [http://heb.inss.org.il/uploadimages/Import/\(FILE\)1304256376.pdf](http://heb.inss.org.il/uploadimages/Import/(FILE)1304256376.pdf), 16
- צבי מזאל, "מצרים - חמאס: יחסים באזור האפור", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 17 במארס 2016, <https://goo.gl/5wXrtF>, 17
- שאדי עבדאללה, "א-סיסי: המצב במזרח התיכון הוא שיקוף של הסכסוכים הבינלאומיים", **אל-אהראם**, 22 בספטמבר 2016, www.ahram.org.eg/NewsQ/552214.aspx, 18
- יוני בן-מנחם, "האם דחלאן מתכנן הפיכה נגד עבאס?", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 28 בפברואר 2017, <https://goo.gl/6CLSsm>, 19
- ב. שני, "על היריבות בין מחמוד עבאס למוחמד דחלאן סביב ירושת הנשיא הפלסטיני", ממר"י, 29 בנובמבר 2016, <https://goo.gl/3I7DKZ>, 20
- פינחס ענברי, "המתחות הגואה בין עזה לגדה", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 8 בינואר 2017, <https://goo.gl/rYPIJx>, 21
- Ahmed Fouad, "Will Cairo turn its back to Abbas?," *Al Monitor*, November 27, 2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/11/egypt-relations-palestinian-hamas-dahlan-abbas.html>, 22
- שלמה ברום, "חתימת 'הסכם הפיוס' בקהיר - מפנה בזירה הפלסטינית?", **מבט על**, גיליון 979, 16 באוקטובר 2017, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/10/979.pdf>, 23
- "מצרים הצליחה לסיים את הפילוג הפלסטיני. חמאס קורא לממשלת האחדות להתחיל לפעול בעזה", **אל-אהראם**, 18 בספטמבר 2017, www.ahram.org.eg/NewsQ/613833.aspx, 24
- "מצרים והפיוס הפלסטיני", **אל-אהראם**, 18 בספטמבר 2017, www.ahram.org.eg/NewsQ/613913.aspx, 25
- מכון ממר"י, "מלחמת עזה 2009 - החרפת המלחמה הקרה האזורית (1)", ממר"י, 4 בפברואר

- http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=875141_memri&act=s, 2009
how&dbid=articles&dataid=1898
- 26 צבי מזאל, "מצרים תחת מתקפה ערבית", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 21 בינואר
<https://goo.gl/B6YI5L>, 2010
- 27 צבי מזאל, "מדיניות החוץ החדשה של מורסי", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 25 בספטמבר
<http://jcpa.org.il/2012/09/1162/>, 2012
- 28 יוני בן-מנחם, "ירח הדבש החדש בין מצרים לחמאס", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה,
22 בינואר 2017, <https://goo.gl/4JNTvh>
- 29 יוני בן-מנחם, "מלכודת חמאס", *Arab Expert*, 30 בינואר 2008, www.arabexpert.co.il/2008_01_01_
archive.html
- 30 Carol Migdalovitz, "Israel: Background and Relations with the United States," CRS Report
for Congress, April 30, 2007, p. 20, www.dtic.mil/get-tr-doc/pdf?AD=ADA468598
- 31 בן כספית, "בין קהיר לפריז", **ידיעות אחרונות**, 6 בינואר 2009.
- 32 ל. לביא, "מדיניות החוץ של נשיא מצרים מוחמד מורסי: ניסיון לרצות את כל הצדדים", ממר"י, 23
בדצמבר 2012, <https://goo.gl/uz4gES>; ממר"י, מורסי: כיבוד הסכם השלום עם ישראל בתנאים;
בדיע: ג'יהאד לשחרור פלסטין", ממר"י, 29 ביולי 2012, <https://goo.gl/FYSEQF>
- 33 אופיר וינטר, "מבצע צוק איתן – מלחמת ההסברה של חמאס", **מבט על**, גיליון 582, 31 יולי 2014,
<http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=7430>
- 34 ל. לביא, "צוק איתן: הקונפליקט בעמדת מצרים בין שנת חמאס לבין סולידריות עם הפלסטינים",
ממר"י, 25 ביולי 2014, <https://goo.gl/xLmmGB>
- 35 ל. לביא, "מצרים ו'צוק איתן' (ב): ריכוך הטון כלפי חמאס והחרפת הטון כלפי ישראל", ממר"י,
14 באוגוסט 2014, <https://goo.gl/sjka3B>
- 36 שלמה ברום ואופיר וינטר, "ישראל נוכח 'הדף החדש' ביחסי מצרים-חמאס", **מבט על**, גיליון 898,
16 בפברואר 2017, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/02/898.pdf>

טורקיה ועזה

גליה לינדנשטראוס

הקדמה

טורקיה ברכה על ההתנתקות של ישראל מעזה ב-2005, והמימוש הצפוי של התוכנית היה הרקע לביקורו היחידי בישראל של מי שהיה אז ראש הממשלה והיום נשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן. הוא אף תמך ברעיון של 'פורום אנקרה', שהיה מסגרת לשיתוף פעולה בין נציגים טורקים, פלסטינים וישראלים אשר הכינו תוכניות לשיקום אזור התעשייה בארז.¹ בעוד קיימים עד היום דיווחים שונים הדנים בין מי למי נחתמו הסכמים בהקשר זה, ומי היה אמור לספק את שירותי הביטחון לקידום המיזם, ברור שהרעיון נזנח עם ההשתלטות הסופית של חמאס על רצועת עזה ב-2007, ונעשו במקום זאת ניסיונות לקדם אזורי תעשייה כאלה בגדה המערבית.²

כבר ב-2006 הייתה טורקיה המדינה הראשונה שאירחה את מי שהיה אז ראש הלשכה המדינית של חמאס, חאלד משעל, ומאז הוא היה אורח המגיע לעתים קרובות למדינה ומתקבל על ידי הדרגים הבכירים במדינה. הן תקרית דאבוס במהלך מבצע 'עופרת יצוקה' (ינואר 2009) והן אירוע ה'מאוי מרמרה' (מאי 2010) הציבו את טורקיה בראש המדינות המביעות ביקורת על המדיניות הישראלית ביחס לעזה. ארדואן חזר פעמים רבות על הטענה שבעקבות המדיניות הישראלית, עזה היא "בית כלא באוויר הפתוח".³ המתח בין המדינות סביב סוגיית עזה היה בין הגורמים המרכזיים להידרדרות היחסים בין ישראל וטורקיה מאז 'מבצע עופרת יצוקה' – הידרדרות שהובילה להורדת דרג הייצוג הדיפלומטי בין המדינות מספטמבר 2011 (בעקבות הדלפת דוח ועדת פאלמר לחקר אירועי המשט) עד לחזרת השגרירים בשלהי 2016. טורקיה מתייחסת לחמאס כאל ארגון פוליטי ומסרבת לראות בו ארגון טרור. היא ניסתה בעבר לתווך בין ישראל לחמאס (בין היתר להשגת הפסקת אש במהלך מבצע 'עופרת יצוקה', וגם בהקשר לעסקת שליט), וכן תמכה במאמצים להביא להסכמי פיוס בין פת"ח וחמאס. במהלך מבצע 'צוק איתן', היחסים הרעועים בין ישראל וטורקיה וגם היחסים

הרעועים בין מצרים וחמאס ובין מצרים וטורקיה הביאו לניסיון של ישראל ומצרים לדחוק את ניסיונות התיווך המשותפים של קטר וטורקיה. התמיכה הטורקית בחמאס הביאה לאורך השנים למתיחות מאחורי הקלעים בין טורקיה והרשות הפלסטינית, אך במקביל אנקרה גם תמכה בקמפיינים בינלאומיים משמעותיים של הרשות, כגון הקמפיין להכרה בינלאומית במדינת פלסטין.

הסכם הנורמליזציה עם ישראל שנחתם ביוני 2016 מהווה סתירה מסוימת לרטוריקה שהודגשה בשנים האחרונות על ידי אנקרה לגבי החשיבות של הצגת עמדה תקיפה טורקית בנוגע למדיניות ישראל כלפי עזה. כך, ביולי 2011 הוסיף ארדואן את התנאי של "הסרת המצור" כאחת מדרישות הבסיס לנורמליזציה עם ישראל, לצד התנצלות ופיצויים.⁴ לאורך השנים לא היה ברור אם תנאי זה מתייחס רק להסרת המגבלות על מעבר סחורות דרך היבשה לעזה, או גם כולל את הסרת הסגר הימי על עזה, שלטענת טורקיה אינו חוקי (והעובדה שוועדת פאלמר הגיעה למסקנה הפוכה⁵ הייתה אחת הסיבות לקושי של הצד הטורקי לקבל את דוח הוועדה). לקראת החתימה על הסכם הנורמליזציה ב-2016 טורקיה לא המשיכה להתעקש על סעיף זה. קיימות עדויות סותרות באשר לאופן שבו קיבלו בכירים בחמאס את ההסכם עם ישראל – בעוד חלק ביקרו אותו, חלק אמרו שיש לו תועלת בהקלה של המצור.⁶ גם העימות עם מצרים מקשה את הרחבת ההשפעה של טורקיה ברצועה. לכאורה, קיומה של מפקדה צבאית של חמאס באיסטנבול (שבה שהה בכיר חמאס, סאלח עארורי, ושממנה נטען שארגן את חטיפת הנערים בגוש עזיון ב-2014); לאחר מחאות מצד ישראל וארצות הברית גורש עארורי מטורקיה ב-2015) יכול היה להוות פוטנציאל למנוף השפעה מסוים של טורקיה על חמאס, אך במסגרת המשא ומתן על הסכם הנורמליזציה, ישראל דרשה את סגירתה. מאז כנראה שירותי הביטחון הטורקיים מקשים על פעילים לגייס כספים לפעילויות הזרוע הצבאית של חמאס, או לארגן פעילויות כאלה משטח טורקיה.⁷ בכל זאת, באוגוסט 2017 חשפו שירותי הביטחון הישראליים רשת העברות כספים של חמאס מעזה לחברון דרך טורקיה.⁸

מכון המחקר הטורקי TEPAV קידם בשיתוף פעולה עם חוקרים מאוניברסיטת METU באנקרה תוכנית לשיקום עזה על בסיס חמישה מיליארד הדולרים שהתחייבו המדינות התורמות להעביר לעזה. רכיב מרכזי בתוכנית היה קידום רעיון נמל לעזה, ומהצד הטורקי הייתה תקווה שחברות בנייה טורקיות יקבלו תפקיד מרכזי במימוש תוכנית השיקום.⁹ מנהל TEPAV גובן סאק כתב בהקשר לתוכנית זו, "עזה צריכה חזון חדש".¹⁰

אופי הסיוע

בעזה פועלים מספר ארגונים לא-ממשלתיים טורקיים. בין ארגונים אלו ניתן למנות את הקרן לזכויות אדם, חופש וסיוע הומניטרי (ארגון ה-IHH), שפעילותו המפורסמת ביותר הייתה עובדת היותו בין מארגני המשט לעזה במאי 2010 ורכישת שלוש אוניות לצורך המשט (ביניהן המאווי מרמרה). נוכחות פעיליו על המרמרה הייתה בין הגורמים לתקרית הקטלנית עם ישראל. בעוד קיים ויכוח עד כמה הסכימה הממשלה הטורקית לדרך הפעולה של ה-IHH בהקשר זה,¹¹ הרי האירוע עצמו הביא לשינוי מסוים במדיניות הישראלית כלפי עזה, ולכך שהוסרו הרבה מן ההגבלות על הסחורות המגיעות לתוך עזה.¹² יש לציין שעוד לפני המשט, ארגון IHH תמך בשיירות הסיוע היבשתיות דרך מצרים לעזה. גם אחרי המשט המשיך הארגון בהעברת תמיכה לעזה – כך למשל בדצמבר 2010 חנך הארגון בית מגורים ששיקם בעיירה ג'בליה ואשר נהרס במהלך מבצע 'עופרת יצוקה',¹³ ולטענת הארגון הועבר בעזרתו לטובת תושבי עזה סיוע בשווי כשמונה מיליון דולרים במהלך מבצע 'צוק איתן'.¹⁴ ארגון טורקי אחר שהעביר סיוע לעזה הוא ארגון 'האם יש שם מישהו' (Kimse Yok Mu), שהיה ארגון הסיוע של תנועת גולן ונסגר בעקבות המאבקים בין תנועה זו לבין הממשלה, וניסיון ההפיכה הכושל בטורקיה ביולי 2016. ארגון לא-ממשלתי טורקי נוסף שהעביר סיוע היה ארגון 'היד העוזרת' (Yardim Eli).¹⁵ כמו כן, ארגון הסהר האדום הטורקי העביר בתיאום עם ישראל כ-20 אלף טונות סיוע במהלך מבצע 'צוק איתן'¹⁶ והוא ממשיך לחלק חבילות סיוע בעזה, כולל סיוע כספי שהועבר לתושבי שכונת שג'עיייה אשר נותרו ללא קורת גג.¹⁷

בשנים האחרונות ניכר שסיוע משמעותי יותר לעזה מועבר דרך ארגונים ממשלתיים טורקיים – TIKA (הרשות לשיתוף פעולה ותיאום), AFAD (רשות האסונות והחירום) וגם Diyanet (הרשות לענייני דת). TIKA, אשר בנוסף למשרד ברמאללה מחזיקה משרד קישור בעזה, מעורבת במאות פרויקטים (רובם קטנים), ופרויקט הדגל שלה הוא בית החולים שנבנה על ידיה מאז 2011 ויתחיל לפעול ב-2017. הוא יהיה בית החולים הגדול בעזה עם כ-150 מיטות, והעלות המוערכת שלו היא כ-40 מיליון דולרים.¹⁸ יתר הפרויקטים נוגעים לשיקום בארות מים וטיהור מים, וכן שיקום כ-1000 יחידות דיור שנהרסו במהלך מבצע 'צוק איתן'. יש לציין שכצעדים בנוי אמון לקראת הסכם הנורמליזציה בין ישראל וטורקיה הסירה ישראל חלק מהמגבלות על העברת חומרי בניין לצורך בניית בית החולים בעזה. בפברואר 2017 עצרו כוחות הביטחון הישראליים במעבר ארז עובד פלסטיני בשירות TIKA, מהלך שהוביל להתערבות השגרירות הטורקית בישראל (אם כי נטען שמעצרו אינו קשור לעבודתו בסוכנות הסיוע).¹⁹ במסגרת הסכם הנורמליזציה עם ישראל היו מגעים גם לגבי מעורבות טורקית בהקמה עתידית של תחנת כוח (בשיתוף עם גרמניה) ומתקני התפלה ברצועה.²⁰ יש לציין שהמגעים לבניית תחנת כוח התקיימו אחרי שלא התממש רעיון שעלה, שלפיו טורקיה תשלח

ספינה שתהיה מקור לאספקת חשמל לרצועה.²¹ ב-2014, כאשר הועלה רעיון דומה של ספינה טורקית לאספקת חשמל, הוא נדחה על ידי ישראל בטענה שאין ברצועה תשתיות מספיקות לחיבור בין אספקת החשמל מהספינה לאזורי המגורים.²² במשבר האחרון סביב אספקת החשמל ברצועה התחייבה טורקיה להעביר אספקה של כ-15 אלף טונות סולר לרצועה – כמות שתספיק להפעלה של תחנת הכוח בעזה לשלושה חודשים.²³ AFAD היו אחראים על שליחת שלוש ספינות עם סיוע לעזה מאז חתימת הסכם הנורמליזציה. דווח שבאוניה הראשונה, לידי ליילה, היה סיוע במשקל של 11 אלף טונות.²⁴ ה־Diyaret פועלים לשיקום תשעה מסגדים שנהרסו במהלך 'צוק איתן', עלות הפרויקט מוערכת ב-4.5 מליון דולרים.²⁵

האינטרסים בבסיס המעורבות הטורקית בעזה²⁶

אינטרס משמעותי המנחה את המדיניות הטורקית ביחס לעזה הוא השגת מעמד דומיננטי יותר באזור ובעולם המוסלמי. ראש ממשלת טורקיה לשעבר, אחמט דוואטולו, עוד כשהיה יועץ לענייני חוץ של ראש הממשלה ארדואן ולאחר מכן שר חוץ, ניסה לקדם מדיניות חוץ ניאור־עות'מאנית ובמסגרת זו להגביר את השפעתה של טורקיה במזרח התיכון. מאבק עם ישראל ובפרט על סוגיית עזה נתפס על ידי ארדואן כגורם שיכול לקדם את מעמדה של טורקיה, ואכן, עד השנים הראשונות של הטלטלה בעולם הערבי, תפקידה של טורקיה באזור נתפס בדעת הקהל הערבית כקונסטרוקטיבי, וארדואן היה המנהיג העולמי המוערך ביותר בקרב הנשאלים במספר מדינות ערב.²⁷ יש לציין שבשנים האחרונות, במקביל לביקורת על ישראל בהקשר של הנעשה בעזה, אנקרה הגבירה את הביקורת על המדיניות הישראלית ביחס לירושלים, ובפרט השמיעה טענות לגבי הפרת הסטטוס קוו בהר הבית. בהקשר של השגת השפעה בעולם המוסלמי אף לא ברור שדגש על ירושלים אינו עדיף על דגש על עזה, אם כי ניכר שכך כבר נקלעה טורקיה לעימות מאחורי הקלעים עם ירדן.²⁸

אינטרס אחר בבסיס התמיכה הטורקית בעזה הוא צורכי פנים. ארדואן ובכירים במפלגתו השתמשו בהבעה פומבית של עמדות אנטי־ישראליות לצורך הגברת התמיכה בהם, במיוחד לקראת סבבי בחירות שונים, ובמיוחד באלו שרצו לנצח בהם בפער משמעותי. כך למשל בלט שלקראת הבחירות הישירות הראשונות בטורקיה לנשיאות שנערכו במהלך מבצע 'צוק איתן', ארדואן הקצין במיוחד את הרטוריקה נגד ישראל בהקשר לעזה על מנת לנצח כבר בסבב הראשון.²⁹

יש גם קירבה אידיאולוגית בין מפלגת הצדק והפיתוח הטורקית לבין חמאס. כאשר עלה מוחמד מורסי לשלטון במצרים והיו כוונות לשיתוף פעולה הדוק יותר עם קהיר, טורקיה אף ראתה את עצמה כמובילה של ציר זה, וסייעה לארגונים הקשורים לתנועת האחים המוסלמים.³⁰ בנוסף לכל זאת יש להוסיף את ההזדהות האישית של

ארדואן עם המאבק של חמאס להכרה, לאור הצלחתו בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב־2006, כיוון שגם כשמפלגת הצדק והפיתוח זכתה בפעם הראשונה ב־2002 ברוב המושבים בפרלמנט, היה ספק אם היא תוכל להישאר בשלטון והיו חששות שהצבא הטורקי ינסה להביא להפלתה.

סיכום

טורקיה הפגינה מאז 2006 מדיניות עקבית של תמיכה בחמאס, שנתפסה כתורמת למעמדה של טורקיה בעולם המוסלמי, לפחות בדעת הקהל, עד להתפתחויות הדרמטיות של הטלטלה בעולם הערבי. הישג משמעותי מבחינת טורקיה היה השינוי בהגבלות הישראליות על סחורות המועברות לעזה בעקבות אירוע המאויי מרמרה, אם כי הממשלה הטורקית טענה שהיא ניסתה להניע את ארגון IHH מפעולה באופן שבו פעל. למרות הישג זה, ספק אם הסרת המגבלות אכן הביאה לשינוי יסודי במצב ברצועה. מבחינה זו, המשך ההידרדרות במצב בעזה היווה מוקד לביקורת חריפה מצד טורקיה ביחס למדיניות הישראלית כלפי הרצועה וחמאס. טורקיה עודנה תומכת בפתרון של שתי מדינות לשני עמים, ואינה רוצה לראות את הפיצול הפלסטיני נמשך. ניתן לטעון שעל אף מאמציה של טורקיה לאורך השנים לתווך בין הפלגים הפלסטיניים, היא לא הצליחה לתרום תרומה של ממש לאיחוי הקרעים בחברה הפלסטינית.

בעלת הברית המרכזית של טורקיה לאורך התקופה בהקשר של עזה הייתה קטר, וציר זה ממשיך להתקיים כפי שהוא בא לידי ביטוי בסיוע של שתי המדינות להתמודדות עם משבר החשמל ברצועה בחורף 2016-2017. על אף התמיכה הטורקית הגוברת, ברור שאנקרה לא הייתה תחליף מספק לתמיכה של טהראן בחמאס. מעבר לכך, עליית הנשיא א־סיסי, אשר הביאה למדיניות מצרית נוקשה כלפי חמאס וכן למשבר עמוק ביחסי טורקיה-מצרים, צמצמה את ההשפעה הטורקית על המתרחש בעזה. ניכר גם שחשיבותה של סוגיית עזה ירדה מעט מבחינת האינטרסים הטורקיים, לנוכח יתר האתגרים שעומדים בפני אנקרה בעת הנוכחית (ביניהם ניתן למנות את השלכות ניסיון ההפיכה הכושל, האתגר הכורדי, הנוכחות הצבאית הטורקית בצפון סוריה ומתקפות טרור של ארגון 'המדינה האסלאמית'). ייתכן אף שהמדיניות הנוקשה יותר הצפויה מצד ממשל טראמפ ביחס לתנועת האחים המוסלמים, וכן חילופי ההנהגה בחמאס (כאשר בעבר היה משעל איש מפתח ביחסי טורקיה-חמאס) יגרמו לארדואן להדגיש פחות את הקשרים עם הארגון. יחד עם זאת, סוגיית עזה עודנה חשובה לטורקיה וקרוב לוודאי שתמשיך להוות מוקד לחיכוכים בין טורקיה לישראל.

הערות

- 1 על פי החזון של פורום אנקרה, חברה בינלאומית הייתה אמורה להקים ולנהל את אזור התעשייה ארז, והסחורה המיוצרת בו הייתה אמורה להיות מיוצאת דרך נמל אשדוד לרחבי העולם. דני צימט, "ישראל טורקיה: עשור למאזן עסקים מרשים", אתר מועצת העסקים ולשכת המסחר והתעשייה ישראל-טורקיה, <http://www.israel-turkey.co.il/?categoryId=20196&itemId=27939>
- 2 Mohammed Samhouri, "Gaza Economic Predicament One Year After Disengagement: What Went Wrong?" Crown Center Middle East Brief, no. 12, November 2016, p. 6, fn. 13; "שבדים וטורקים בונים על ארז", **שער התעשייה**, 28 באוגוסט 2005, <http://www.industry.co.il/2005/08/28/ArticleID=344&CategoryID=110&Page=4>; Index.asp?ArticleID=344&CategoryID=110&Page=4; עשור למאזן עסקים מרשים".
- 3 ראו לדוגמה, "Erdogan Blasts Israel for Treatment of 'Palestinian Brothers' in Gaza" *Times of Israel*, June 5, 2012.
- 4 Herb Keinon, "Turkish PM's Demands Delaying Diplomatic Reconciliation," *Jerusalem Post*, July 18, 2011.
- 5 Herb Keinon, "Palmer: Gaza Blockade Lawful, IDF Used 'Excessive' Force," *Jerusalem Post*, September 3, 2011.
- 6 Pinhas Inbari, "Can Turkey and Israel Reconcile?" Jerusalem Center for Public Affairs, November 15, 2016, <http://jcpa.org/article/turkey-israel-reconcile/>
- 7 יוסי מלמן, "פרדוקס סיני: למה ישראל לא יכולה לפעול בחצי האי כמו באזור סוריה", **מעריב**, 25 בפברואר, 2017.
- 8 Anna Ahronheim, "Israeli Spy Agency Uncovers Gaza-Turkey-Hebron Terror Money Trail," *Jerusalem Post*, August 3, 2017.
- 9 Hacer Boyacioglu, "Turkish Businesses Want to Rebuild Gaza for \$5 Billion," *Hurriyet Daily News*, February 5, 2016; See also, Shlomi Eldar, "Is Gaza Seaport Construction on Its Way," *Al Monitor*, December 29, 2016.
- 10 Guven Sak, "What Gaza Needs," *Hurriyet Daily News*, April 23, 2016.
- 11 "Turkey's Crises Over Israel and Iran," International Crisis Group Europe Report, no. 208, September 8, 2010, p. 6.
- 12 Cargol Migdalovitz, "Israel's Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident and Its Aftermath," Congressional Research Service Report, June 23, 2010, p. 11.
- 13 "ארגון IHH התורכי, שהנהיג את המשט האחרון בהובלת 'המרמרה' ממשך להוביל מסע הסתה נגד ישראל, תוך אימוץ הדרישות הפלסטיניות המקסימליסטיות, קריאות לחיסול הישות הציונית ושימוש במיתוס הגבורה של 'המרמרה'", דוח מרכז המידע למודיעין ולטרור, 30 בדצמבר, 2010.
- 14 "The IHH, the Jihadist Turkish Organization that Played a Major Role in the Mavi Marmara Flotilla, Currently Leads an International Anti-Israel Coalition that Announced its Intention to Dispatch Another Flotilla to Gaza Strip in 2014," Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center Report, August 17, 2014, <http://www.terrorism-info.org.il/en/article/20703>
- 15 Adnan Abu Amer, "Some Gazans Fear Turkish Generosity May Come at High Price," *Al Monitor*, April 7, 2016.
- 16 "Turkish Red Crescent Delivers Aid to 15,000 People in Gaza," *Daily Sabah*, August 10, 2014.
- 17 היקף הסיוע המדויק אינו ידוע, אך נציגי ארגון הסהר האדום הטורקי דיווחו שהם מעריכים כי יחלקו סיוע בהיקף 12 מיליון דולרים לפלסטיין' ב-2016.
- 18 "Turkish Red Crescent Chairman Arrives in Gaza, Distributes Food Parcels," Palestinian

- Information Center, June 23, 2016, <https://english.palinfo.com/news/2016/6/23/Turkish-Red-Crescent-chairman-arrives-in-Gaza,-distributes-food-parcels>
- “Turkish Hospital in Gaza to Open in 2017,” Anadolu Agency, August 13, 2016. 18
- “Israel-held Palestinian TIKA Employee Kept from Lawyer,” Anadolu Agency, February 23, 2017. 19
- “Israel and Turkey Normalization Deal Signed,” *Globes*, June 28, 2016. 20
- Vahap Munyar, “Turkey, Israel Discuss Sending Energy Ship to Gaza,” *Hurriyet Daily News*, April 28, 2016. 21
- אמיר בוחבוט, “ישראל דחתה בקשת טורקיה להציב ספינה שתספק חשמל לעזה”, וואלה!, 2 בדצמבר 2014. 22
- אליאור לוי, “אחרי הפגנות נדירות נגד חמאס וגל מעצרים: מסתמן פתרון למשבר החשמל בעזה”, *ynet*, 14 בינואר, 2017. 23
- “Turkey to Send Second Aid Shipment to Gaza by September before Eid al-Adha,” *Daily Sabah*, July 14, 2016. 24
- “Turkey Rebuilds 9 Mosques in Gaza,” Anadolu Agency, November 15, 2016, <http://aa.com.tr/en/middle-east/turkey-rebuilds-9-mosques-in-gaza/685937> 25
- Gallia Lindenstrauss and Sufyan Kadir Kivam, “Turkish-Hamas Relations: למידע נוסף ראו: Between Strategic Calculations and Ideological Affinity,” *Strategic Assessment*, Vol. 17, no. 2, pp. 7-16. 26
- Shibley Telhami, “2010 Annual Arab Public Opinion Survey,” August 5, 2010, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0805_arabic_opinion_poll_telhami.pdf (Slide 64); Shibley Telhami, “The 2011 Arab Public Opinion Poll,” Brookings Report, November 21, 2011, <https://www.brookings.edu/research/the-2011-arab-public-opinion-poll/> 27
- Pinhas Inbari, “An Ottoman Return to Jerusalem?” Jerusalem Center for Public Affairs, July 5, 2016, <http://jcpa.org/ottoman-return-jerusalem/> 28
- Serkan Demirtas, “Erdogan Revisits anti-Western Rhetoric on Eve of Elections,” ראו למשל *Hurriyet Daily News*, July 16, 2014. 29
- Jack Moore, “Leaked German Report Calls Turkey ‘Platform’ for Hamas, Muslim Brotherhood, Syrian Rebel Groups,” *Newsweek*, August 17, 2016. 30

מדיניותה של איראן כלפי עזה

סימה שיין ואנה כתראן

איראן מקיימת זה שנים רבות יחסים קרובים עם הארגונים הפלסטיניים ברצועת עזה – בעיקר עם חמאס ועם הג'האד האסלאמי. התמיכה מתמקדת בתחום הצבאי ומתבטאת באספקת אמצעי לחימה, בהעברת ידע לייצור עצמאי וכן באימונים. לצד אלה, איראן מסייעת לארגונים ברצועה גם בהעברת כספים למימון שוטף של פעולות, בהיקף של מיליוני דולרים בשנה. היא מספקת להם גם גיבוי מדיני, שמתבטא בכנסים ובימי ציון שתכליתם להעלות את הסוגיה הפלסטינית על סדר היום הבינלאומי.

סדר היום האנטי־ישראלי של איראן יצר מכנה משותף עם ארגונים אלה, למרות הפער הסוני-שיעי המעמיק בזירה האזורית. עם זאת, נתק ממושך בין חמאס לאיראן נוצר על רקע המלחמה בסוריה והחלטת חמאס לעזוב את דמשק, ולתמוך בעמדת האחים המוסלמים במצרים ובעלי בריתם בסוריה נגד בשאר אל-אסד. חמאס נזקק לרצונה הטוב של מצרים בהקשר למעבר רפיח לרצועת עזה (בשנים האחרונות היה מעבר זה סגור), ולכן היה עליו להימנע מהתקרבות מחודשת לאיראן. סוגיה זו מהווה מוקד למחלוקת פנימית בשורות חמאס, בין הזרוע הצבאית, המעוניינת לחדש את שיתוף הפעולה עם משמרות המהפכה והמודיעין האיראניים, לבין הזרוע המדינית של הארגון, הממשיכה לייחס חשיבות מרובה ליחסים עם מדינות ערב הסוניות. בצל המחלוקת פעלו חמאס ואיראן בשנה האחרונה לשיפור היחסים ביניהם.

מדיניותה של איראן כלפי רצועת עזה

מדיניותה של איראן כלפי רצועת עזה היא נגזרת של נטייתה הקבועה לסייע לכל גורם במזרח התיכון המתנגד לישראל. בראייתה של איראן, ישראל היא נטע זר באזור, והתנועה הציונית היא גורם אימפריאליסטי וקולוניאלי, המהווה למעשה זרוע קדמית של ארצות הברית, הלא היא "השטן הגדול", המאפשרת לה לקדם את האינטרסים שלה באזור. זאת ועוד, העוינות כלפי ישראל משמשת למשטר האיראני אמצעי להשגת השפעה ויוקרה בעולם הערבי, וגורם מסייע לשאיפתו להנהיג את העולם האסלאמי

כולו. אחד מהכלים המרכזיים של איראן לייצוא המהפכה ולקידום אינטרסים והשפעה אזורית הוא תמיכה במדינות ובארגונים הפועלים גם בדרכי טרור נגד אינטרסים ישראלים, אמריקאיים ומערביים, וחותרים תחת משטרים פרו-מערביים.

כך, למרות שהגורמים הפלסטיניים בעזה – חמאס והג'האד האסלאמי שבהם היא תומכת – הם סוניים ואילו איראן היא שיעית, ובתקופות מסוימות שררה ביניהם מתיחות רבה, המשטר האיראני רואה בארגונים אלה אמצעי לגיטימי לקידום האינטרסים שלו מול ישראל. הארגונים הפלסטיניים מצידם מצאו באיראן המהפכנית ובמדיניותה האנטי-ישראלית בעלת ברית חשובה. למעשה, מאז כינונה של המהפכה האסלאמית מעניקה איראן לארגונים הפלסטיניים בעזה סיוע כלכלי, לוגיסטי וצבאי. בנוסף, בתחום ההסברה מגייסת איראן משאבים רבים להעלאת הבעיה הפלסטינית על סדר היום הבינלאומי. במסגרת זו היא עורכת כנסים בנושא ואף מקדישה מדי שנה יום ציון לאומי להבעת התנגדות לציונות ('יום ירושלים העולמי', המצוין ביום שישי האחרון של חודש הרמאדאן). זיקתה של איראן לארגונים הפלסטיניים מתבטאת לא פעם בנאומי בכירים איראנים, המדגישים את מחויבותה של הרפובליקה האסלאמית לנושא הפלסטיני בכלל ולארגונים בפרט. כך לדוגמה, ב-20 באוקטובר 2000 הצהיר מנהיג איראן עלי ח'אמנהאי כי איראן רואה בפלסטין איבר מגופה, וכי תמיכה באומה הפלסטינית היא גאוה לעם האיראני. לדבריו, על העם הפלסטיני להמשיך בג'האד המבורך ובעמידה מול אויבי האסלאם. חמאס, הג'האד האסלאמי וגם פת"ח צריכים להמשיך במאבקם באופן מאוחד. זאת ועוד, הפתרון למשבר במזרח התיכון הוא אחד ויחיד: ייבוש השורש שלו, שהוא המשטר הציוני, הכפוי על האזור.

בשנים האחרונות, מאז התעוררות העמים במזרח התיכון המכונה 'האביב הערבי', ניכר שבר ביחסים בין איראן לארגון ההתנגדות הפלסטיני המרכזי חמאס, לאחר שזה החליט לנטוש את בשאר אל-אסד, בעל בריתה של איראן, ולתמוך במצרים, בעקבות עלייתו לשלטון של משטר האחים המוסלמים בראשותו של הנשיא מוחמד מורסי. איראן צמצמה את הסיוע לרצועת עזה ולפרקים אף עצרה אותו. ברקע ניכרה גם תחושת ניכור מתמשכת מצד הציבור האיראני ביחס לנושא הפלסטיני. אולם, גם אם חל שינוי בממדי שיתוף הפעולה והאינטימיות בין המשטר האיראני לארגונים בעזה, אין בהם כדי למנוע כליל את המשך הסיוע שמוכנה איראן להעניק לארגונים.

קשרי איראן וחמאס

חמאס, שהוקם עם פרוץ האנתיפאדה הראשונה כשלוחה של תנועת האחים המוסלמים בעזה, קיים בתחילת דרכו קשרים רופפים עם איראן, בעיקר בשל קשריה ההדוקים של איראן עם ארגון הג'האד האסלאמי, ושאיפתו של חמאס לפעול כתנועה עצמאית. למעשה, איראן כוננה קשרים שוטפים וקבועים עם חמאס, שכללו סיוע, רק מאז ראשית

שנות התשעים, בעקבות גירוש פעילי הארגון מישראל ללבנון. היחסים התהדקו והוחל בהעברת סיוע כלכלי וצבאי לחמאס לאחר כנס תמיכה בפלסטינים שנערך באיראן, שאליו הגיעה משלחת רמת דרג מחמאס שנפגשה עם בכירים איראנים וביניהם מנהיגה של הרפובליקה האסלאמית, עלי ח'אמנהאי.

עם השתלטות חמאס על רצועת עזה ביוני 2007 הגדילה איראן באופן משמעותי את הסיוע לארגון. הרחבת הסיוע הכלכלי לחמאס שיקפה את התפיסה האיראנית, שלפיה כינון שלטון חמאס בעזה ייצור מנוף חשוב לניהול המאבק המזוין נגד ישראל, ואמצעי לקידום השפעתה בזירה הפלסטינית. דווח כי היקף הסיוע, שהסתכם עד אז בכמה עשרות מיליוני דולר בשנה, עלה לכ-200 מיליון דולר בשנה. במקביל החלה איראן לחמש את חמאס באמצעי לחימה – תחילה ברקטות תקניות 122 מילימטר לטווחים של 20 קילומטרים ו-40 קילומטרים, ומרגמות תקניות 120 מילימטר. במהלך השנים ניסתה איראן לשפר את מלאי הנשק של חמאס ולהעביר לו אמצעי לחימה איכותיים יותר, ישירות משטחה. מספר פעמים לכד חיל הים הישראלי אוניות שהובילו אמצעי לחימה שנועדו לרצועת עזה ('קארין A' ב-2002; 'ויקטוריה' ב-2011 ו'קלוס סי' ב-2014). אמצעי הלחימה שהיו על סיפון כללו טילי 'קטיושה', טילים נגד טנקים וטילים נגד מטוסים מסוג 'סטרלה', שאליו הגיעו לידי חמאס היו משדרגים באופן בולט את יכולתו לפגוע בישראל. לצד העברות ישירות של אמצעי לחימה, ובשל הקושי לחדור דרך הפיקוח הישראלי על אמצעים וסחורות הנכנסים לרצועת עזה, העניקה איראן לחמאס ולג'האד האסלאמי ידע טכנולוגי מתקדם, כדי שיוכלו לפתח תעשיית טילים עצמאית בשטח רצועת עזה. העברת הידע הטכנולוגי אפשרה לחמאס להגדיל את טווח הירי של הרקטות ולשפר את הדיוק ואת עוצמת ההרס של המרגמות שברשותו. זאת ועוד, יחידת 'כוח קודס' של משמרות המהפכה העבירה לפעילי חמאס סדרות אימונים והכשרה צבאית מחוץ לרצועת עזה. הסיוע שהעבירה איראן לחמאס שירת את הארגון במהלך מבצע 'עופרת יצוקה' – העימות בין חמאס לישראל שהתחולל בסוף 2008 ותחילת 2009. מקורם של מרבית אמצעי הלחימה ששימשו את חמאס במהלך העימות היה באיראן. בביקורו בטהראן בפברואר 2009 הצהיר חאלד משעל כי "הודות לעזרתה של איראן, חמאס גבר על ישראל".

אולם, בשנת 2011 נוצר קרע עמוק בין חמאס לאיראן. על רקע מלחמת האזרחים בסוריה ובניגוד לתמיכתה של איראן במשטרו של בשאר אל-אסד, חמאס הצהיר על תמיכתו באופוזיציה הסונית של האחים המוסלמים. הנהגת חמאס העתיקה את המפקדה של הארגון מדמשק, וחלקה עבר לקהיר בעת שהאחים המוסלמים שלטו במצרים. בתגובה השעתה איראן את הסיוע הצבאי והכספי לחמאס. מבצע 'עמוד ענן' בעזה (העימות בין חמאס לישראל שהתחולל בנובמבר 2012) סיפק הזדמנות לשיקום חלקי של היחסים בין איראן לחמאס. למרות ביקורת ציבורית חידשה איראן את

אספקת אמצעי הלחימה לרצועת עזה. עם זאת, שיפור משמעותי ביחסים נרשם רק לאחר מבצע 'צוק איתן' (יולי 2014), כאשר בכירי המשטר באיראן ובראשם המנהיג עלי ח'אמנהאי מיהרו להצהיר על מחויבותם לסייע לחמאס. כך, בנאום שנשא ח'אמנהאי לרגל 'יום ירושלים העולמי', הוא קרא באופן חריג לחמש גם את הגדה המערבית. בכירים איראנים נוספים הצהירו הצהרות דומות, וזרוע הבסיג' של משמרות המהפכה הודיעה על פתיחת חשבון בנק שנועד לגייס כספים לחימוש הפלסטינים, בהתאם להנחיית ח'אמנהאי. בתום המערכה העניקה איראן לחמאס סיוע כלכלי, בעיקר לצורך חידוש רשת המנהרות ברצועה. חמאס קיבל בזרועות פתוחות את הסיוע האיראני, נוכח הזדקקותו לחידוש מאגר אמצעי הלחימה ולמימון שיאפשר לטפל בנוזקים שנגרמו לאוכלוסייה האזרחית ברצועה במהלך העימות עם ישראל.

התרחשויות במזרח התיכון ממשיכות להציב אתגרים בפני שיקום היחסים בין חמאס לטהראן. על רקע הלחימה בתימן התחממו היחסים בין חמאס לערב הסעודית, בעקבות תמיכת חמאס בלגיטימיות של נשיא תימן, מנצור האדי, לאחר השתלטות החות'ים על המדינה. ערב הסעודית אף אירחה ב-2015 משלחת רשמית של חמאס. התפתחות זו העמיקה את הפער בין חמאס לאיראן, שלא ראתה בעין יפה את התקרבות חמאס ליריבתה הסונית, הנאבקת מולה על הבכורה במזרח התיכון.

למרות זאת, במהלך 2017 נרשם מאמץ מחודש מצד איראן וחמאס לחמם שוב את היחסים ביניהם, ובמאי 2017 החליטה טהראן לחדש את הסיוע הכספי לחמאס. השיפור ביחסים נבע בראש ובראשונה מחילופי הגברי שנערכו בהנהגת חמאס – מינוי אסמאעיל הנייה לתפקיד ראש הלשכה המדינית של הארגון במאי 2017 ועוד קודם לכן – בחירתו של יחיא סנוואר לראשות הארגון ברצועת עזה בפברואר 2017.

המינויים החדשים התקבלו בברכה באיראן. עלי ח'אמנהאי וכן קאסם סולימאני, מפקד 'כוח קודס', הביעו בפומבי את רצונם לחדש את שיתוף הפעולה עם חמאס. משלחות חמאס הגיעו לביקורים רשמיים באיראן, ובמסגרת זו ביקרו בטהראן משלחות מעזה בשלוש הזדמנויות שונות, שתיים מהן היו משמעותיות יותר. הראשונה – השתתפותה של משלחת חמאס בכירה בטקס השבעתו של רוחאני לנשיאות, באוגוסט 2017. חברי המשלחת נפגשו עם בכירים איראנים, שהדגישו את מחויבותם העקרונית ולדבריהם ה"בלתי ניתנת לשינוי" לפלסטינים ולהתנגדות לישראל. אז הודיעו הצדדים על פתיחת דף חדש ביחסים. השנייה – בעקבות חתימת הסכם הפיוס בין פתח לחמאס, באוקטובר 2017, ביקר בטהראן סגן ראש הלשכה המדינית של חמאס, סלאח אל-עארורי, שהצהיר כי הביקור הוא תשובת הארגון לדרישת ישראל וארצות הברית כי חמאס ינתק את קשריו עם איראן ויתפרק מנשקו, על מנת שיכירו בהסכם הפיוס. גם יחיא סנוואר הצהיר שחמאס לא ינתק את קשריו עם הרפובליקה האסלאמית.

יחסי איראן והג'האד האסלאמי

הג'האד האסלאמי הפלסטיני מוזהה כמקורב ביותר לאיראן מבין הארגונים הפועלים בעזה. הארגון – שהוקם בסוף שנות השבעים לאחר שהתפצל מתנועת 'האחים המוסלמים' שפעלה באותה עת במצרים – אימץ את עקרונותיו של ח'ומייני לגבי ג'האד ודגל בדרך זו כאמצעי לשחרר את פלסטין. בזכות הזדהותו של הארגון עם ערכי המהפכה האסלאמית הוענקה לו חסות איראנית, שהתבטאה בתמיכה כלכלית וצבאית. למעשה, איראן מהווה מקור מימון בלעדי כמעט של הארגון והיא מממנת את פעילותו על כל רבדיה, החל באמצעי הלחימה וכלה במשכורות הפעילים. לארגון נציג קבוע באיראן, והיקף הסיוע האיראני הניתן לו גדל עם השנים, ככל שגברה פעילותו האלימה נגד ישראל והוא צבר השפעה ברצועת עזה. על פי מקורות אמריקאיים, טהראן העבירה לג'האד האסלאמי בונוסים בשווי מיליוני דולרים עבור כל פעולת טרור נגד ישראל. יתרה מזאת, משמרות המהפכה אימנו את פעילי הארגון ובשנת 2002 אף הפעילו עבורם מחנה אימונים בסוריה, לצד פעילי חמאס וחזבאללה, בעלות של 50 מיליון דולר. הפעילים אומנו בשימוש בטילי פאג'ר 5, בטילי SA-7 ובהוצאה לפועל של פיגועי התאבדות.

משבר מסוים ביחסי טהראן עם הג'האד האסלאמי אירע ב־2015, כאשר הארגון סירב לתמוך בגיבוי שהעניקה איראן לחות'ים בתימן. בתגובה קיצצה טהראן את תמיכתה הכלכלית בו ב־90 אחוזים. רק במחצית 2016 חידשה איראן את הסיוע הכלכלי לארגון, וזאת לאחר ביקור של משלחת רמת דרג באיראן בראשות מנהיגו רמזדאן שלח. המשלחת נפגשה עם בכירים במשטר האיראני, ביניהם מפקד 'כוח קודס' קאסם סולימאני. בתום הביקור הצהיר שלח כי איראן היא המדינה היחידה "המעניקה סיוע לאנת'פאדה ולמשפחות השאהידים".

סיכום

הסיוע שמעניקה איראן לארגונים ברצועת עזה משקף את שאיפתה למלא תפקיד משמעותי באזור זה, כחלק מחתירתה להרחבת השפעתה במזרח התיכון, ובזירה הפלסטינית בכלל זאת. במסגרת זו סיפקה איראן סיוע כספי וצבאי לארגונים הפלסטיניים הפועלים ברצועה, שאותם ראתה והיא ממשיכה לראות כזרוע צבאית הפועלת נגד ישראל, וכאמצעי לפעול נגד הנהגת הרשות הפלסטינית, המביעה רצון לנהל משא ומתן מדיני עם ישראל. הארגונים הפלסטיניים ברצועת עזה, ובעיקר הזרוע הצבאית של חמאס, רואים חשיבות רבה בהמשך הקשר עם איראן נוכח הבידוד המדיני והכלכלי הסובב אותם – גם אם במצבים אזוריים הם בוחרים להתחבר לגורמים שאיראן אינה תומכת בהם. למרות חילוקי הדעות שהתגלעו בשנים האחרונות בין הארגונים בעזה לבין איראן, בעיקר על רקע הפיצול בעולם הערבי והמשך המלחמה בסוריה, וכן על

רקע הפער השיעי-סוני במזרח התיכון, נראה כי טהראן אינה מוותרת על אחיזתה ברצועה, וכי בכוונתה להמשיך לסייע לגורמים שיוכיחו התנגדות פעילה לישראל.

הערות

- 1 "איראן וישראל : האיבה האידאולוגית ושוושיה", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 14, 2004, עמ' 369.
- 2 Khabar TV, Iran, October 20, 2000.
- 3 Rachel Brandenburg, "The Iran Primer," United States Institute of Peace, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians>.
- 4 Sarah el-Deeb, "Haniyeh: Iran Pledges \$250M in Aid," Washingtonpost.com, December 11, 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/11/AR2006071100742.html>
- 5 "הסיוע האיראני לחמאס", מרכז המידע למודיעין ולטרור המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), 12 בינואר 2009.
- 6 "Palestinian Islamic Jihad Backgrounder: 2016," CAMERA, http://www.camera.org/index.asp?x_context=7&x_issue=11&x_article=3403
- 7 "הסיוע האיראני לחמאס".
- 8 Hazem Balousha, "Islamic Jihad's Coffers Run Dry," al-Monitor, June 2, 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/06/palestine-islamic-jihad-financial-crisis-money-iran-hezbollah.html>

מדינות המפרץ, ישראל וחמאס

יואל גוז'נסקי

מדיניות החוץ של שש חברות 'המועצה לשיתוף פעולה במפרץ' – ערב הסעודית, קטר, איחוד האמירויות הערביות, בחריין, כוויית ועומאן – לא הייתה וגם עתה איננה מופת לשיתוף פעולה ולאחדות השורות. אין הדבר שונה במהותו כאשר נדונה מדיניות כלפי רצועת עזה והגוף השלטוני שלה – תנועת חמאס. נוסף להתמקדותן של רבות ממדינות המפרץ בעת הנוכחית בבעיות פנים ובמאבקים אזוריים בזירות קרובות ורחוקות, מקשים עליהן גם מאבקי יוקרה וניגודי אינטרסים ביניהן לגבש מדיניות מוסכמת בסוגיה. הפערים בגישתן של כמה ממדינות המפרץ כלפי חמאס והאחים המוסלמים נחשפו בשנים הראשונות של הטלטלה במזרח התיכון על רקע התנופה שקיבלו כמה מתנועות האסלאם הפוליטי במרחב, והם התחדדו לנוכח המשבר שהתגלע בין חלקן לבין קטר מאז יוני 2017.

למרות הנטייה המסורתית של שש המדינות לגלות סולידריות עם השאיפות הלאומיות הפלסטיניות ולהיענות לקולות העולים מ"הרחוב הערבי", מרביתן היו חשדניות ואף עוינות כלפי תנועת חמאס והאידיאולוגיה שהיא מייצגת. התנועה נתפסה כפלבג מיליטנטי של 'האחים המוסלמים' הפוגעת בביטחון הלאומי המצרי, מערערת את שלטון הרשות הפלסטינית ומהווה המחשה ליכולתן של תנועות אסלאמיסטיות לתפוס את השלטון. יתר על כן, מדובר בארגון טרור השומר על קשרים עם איראן. בעקבות זאת הוא הואשם, בעיקר לאורך מבצע 'צוק איתן', בפגיעה באינטרס הפלסטיני הלאומי ובאחריות לפגיעה באזרחים פלסטינים. אולם, הן חמאס והן כמה ממדינות המפרץ, בראש ובראשונה ערב הסעודית, עשו ניסיונות לשיפור מצב היחסים ביניהן, המשפיעים בעקיפין גם על יחסי ישראל עם חמאס ועל המצב ברצועת עזה.

האסלאם הפוליטי

פרשנים וחוקרים נוטים לחלק את השחקנים במזרח התיכון (מדינות וגופים לא־מדינתיים) לשני מחנות. האחד מורכב ממדינות התומכות או המזוהות עם האחים

המוסלמים והתנועות-הבנות שלה במרחב. המחנה האחר מורכב, על פי חלוקה זו, ממדינות הרואות בתנועות הללו איום על ביטחונן ומעמדן. במחנה המזוהה עם האסלאם הפוליטי נמנות בדרך כלל טורקיה, קטר וחמאס. מצרים תחת שלטון עבד אל-פתאח א-סיסי, לעומת זאת, היא המזוהה ביותר עם המחנה הנגדי ולצידה ערב הסעודית, איחוד האמירויות הערביות ויתר מדינות המפרץ הערביות, להוציא את קטר. אולם, חלוקה זו אינה מתיישבת בקלות עם התנודותיות האזורית ועם הקושי להגדיר באופן מוחלט אוריינטציה של שחקנים בזירה הבינלאומית. בפועל, כמה מהשחקנים האזוריים ביצעו שינויים במדיניותם מתוך הכרח להתאים עצמם להשלכות הטלטלה האזורית ולצורך לנהל סיכונים, על רקע המציאות האזורית המשתנה במהירות. בית המלוכה הקטרי היה מזוהה עם האידיאולוגיה וסייע לממן רבות מתנועות האסלאם הפוליטי במרחב, בכלל זה משטרו של מוחמד מורסי במצרים. בהקשר זה הוא ביצע התאמות מסוימות במדיניותו זו, בראש ובראשונה בשל לחץ כבד מצד ערב הסעודית ואיחוד האמירויות הערביות. במסגרת זו הצטמצם הכיסוי האוהד לאחים המוסלמים ברשת אל-ג'זירה, וכמה אישים המזוהים עם התנועה אף התבקשו לעזוב את האמירות. באותו אופן, עד קיץ 2017 אימצה ערב הסעודית עצמה מדיניות מרוככת יותר כלפי התנועה, בניסיון להתקרב אל קטר, טורקיה וחמאס. האיום הגדול ביותר על ערב הסעודית נשקף בראייתה מכיוונה של איראן, ומכאן רצונה לגבש גוש סוני גדול ומאוחד במרחב.¹

בריאד הבינו, לפחות זמנית, שיש לבלוע את הגלולה המרה הנקראת 'האחים המוסלמים' לצורך הפניית המשאבים הנחוצים לפעולה מול האיום המרכזי – איראן השיעית שכוחה במרחב גובר, מנקודת מבטה של ערב הסעודית. הפרגמטיות שמגלים המלך סלמן בן עבד אל-עזיז ובנו, סגן יורש העצר ושר הגנה מוחמד בן-סלמן, ביחסם לסניפי האחים המוסלמים במרחב (הדבר נכון גם באשר ליחס הממלכה לסניף המקומי של התנועה בתימן) באה לידי ביטוי, כאמור, גם בהתחממות היחסים עם חמאס. בריאד האמינו שקשרים אלו יסייעו לממלכה לא רק להרחיק את חמאס מאיראן ולמצב אותן כמתווך בין הפלגים הפלסטיניים, אלא גם לחזק את השפעתו על הנעשה ברצועה. תרמה להתקרבות זו גם הפגיעה ביחסי חמאס ואיראן על רקע מלחמת האזרחים בסוריה והתייצבות הארגון נגד משטר אסד.

הידרדרות היחסים בין איראן לחמאס הביאה את חמאס, מתוך הכרח ולא בשל תאימות אידיאולוגית, לבקש שוב את קרבתה של ערב הסעודית, שעד שנת 2004 העבירה לתנועה מימון לא מבוטל. ההתקרבות בין הצדדים קיבלה ביטוי מוחשי, בין היתר בפגישות מתוקשרות. ביולי 2015 ביקרה בערב הסעודית משלחת מטעם הארגון בראשות חאלד משעל, ובספטמבר 2016 הגיעה לריאד משלחת בראשות אסמאעיל הנייה, שהחליף את משעל כראש הלשכה המדינית והיה למעשה מנהיג חמאס. מטרתו

הרשמית של הביקור הייתה לקיים את מצוות החאג', אך ככל הנראה גם לנסות לקבל את ברכת הדרך לרגל כניסתו של הנייה לתפקיד.

הקשרים בין הצדדים מבטאים יותר פרגמטיזם פוליטי מאשר עדות לשינוי עומק אסטרטגי. אישוש לכך הוא אולי העובדה שהחשדנות הקיימת בערב הסעודית כלפי האחים המוסלמים לא נעלמה לחלוטין. היא קשורה בראש ובראשונה לעובדה שהאחרונים מציעים שיטה חלופית למבנה המלוכני, המספקת מסגרת פוליטית לצד לגיטימיות דתית. בשל המרכיב הדתי, ומכיוון שתנועות האסלאם הפוליטי מקדמות בחירות דמוקרטיות ומשתתפות בהן, הן נתפסות כאיום. תנועות אלו מציעות חלופה ממשית ואטרקטיבית למנהיגות הישנה, והן הוכיחו כי ביכולתן להפיל ממשלות במדינות כמו מצרים ותוניסיה.² כתוצאה מכך הוכנסו האחים המוסלמים לרשימת ארגוני הטרור בערב הסעודית כבר ב-2014 וכמה מפעיליהם – כולל פעילים של חמאס בממלכה – נעצרו בשנים האחרונות. בחמאס ודאי לא מרוצים מהקשרים בין ישראל לערב הסעודית, אולם הם מקווים כי האחרונה תלחץ על מצרים לשנות את מדיניותה כלפי התנועה. עדות נוספת לכך היא שאחת התביעות המרכזיות מקטר היא לנתק קשריה עם התנועה, כתנאי להסרת החרם שהושת עליה ביוני 2017.

חמאס גם לא זנח לחלוטין את קשריו עם איראן. עדות לכך ניתן למצוא בבחירתו של יחיא סינוואר, איש הזרוע הצבאית לשעבר ובעל קשרים עם איראן, לתפקיד מנהיג התנועה בעזה בפברואר 2017.³ למינויו של סינוואר עלולות להיות השלכות שליליות על יחסי חמאס-ערב הסעודית ועל יכולתה של האחרונה לממש כמה מיעדי החוץ שלה מול איראן ומול הזירה הפלסטינית. גם איחוד האמירויות נותר מסויג מהתנועה. בשל חששות מערער היציבות הפנימית בפדרציה, הכלכלה השנייה בגודלה במזרח התיכון נותרה הניצית ביותר מבין שש מדינות המפרץ הערביות כלפי תנועות האסלאם הפוליטי, והיא התומכת העיקרית במשטר א-סיסי במצרים מבחינה כלכלית ופוליטית. היא גם התומכת העיקרית במוחמד דחלאן, גם בשל מעמדו ברצועת עזה, ומקווה לראותו מחליף את מחמוד עבאס ומנהיג את תנועת פתח ואת הרשות הפלסטינית.

על רקע זה, 2017 עמדה בצל התקררות ביחסי ערב הסעודית ואיחוד האמירויות עם הנהגת הרשות הפלסטינית ועם העומד בראשה, מחמוד עבאס. למדינות המפרץ אין עניין בנפילת הרשות הפלסטינית ולאורך השנים הן העבירו לה סיוע נדיב, בתנאי שזו תיישר קו עם המדיניות שלהן. כשיאסר ערפאת תמך בפלישה העיראקית לכווית ב-1990 הופסק הסיוע לאש"ף, והפלסטינים שהתגוררו במדינות המפרץ גורשו. בעת כתיבת שורות אלו, ערב הסעודית, התורמת הגדולה ביותר לרשות הפלסטינית, מתנה שוב את המשך העברת הסיוע הכספי בפתרון המחלוקת בעניין המועמד הרצוי מבחינתה להחליף את עבאס.⁴ השפעתו של דחלאן ברחוב העזתי אינה מבוטלת גם בזכות יכולתו

לנתב כספים מאיחוד האמירויות (שם הוא גם מתגורר בשנים האחרונות) לטובת פרויקטים קהילתיים ומשפחות נזקקות.

תפקידה של קטר

תמיכתה של קטר בחמאס והשקעותיה ברצועת עזה משתלבות היטב במדיניות החוץ האופורטוניסטית של האמירות, ובניסיונותיה להטביע את חותמה ולהגביר את השפעתה במזרח התיכון. המשענת הביטחונית האמריקאית (בקטר נמצאת בין היתר המפקדה האזורית של פיקוד המרכז האמריקאי, CENTCOM) מאפשרת את הפעלתנות הדיפלומטית של קטר, המדינה העשירה בעולם במונחי תל"ג לנפש, ביודעה כי ביטחונה הלאומי נשמר. במקרים לא מעטים אף ביקשה ארצות הברית לעשות שימוש בקשריה של האמירות עם שחקנים שונים, בהם ארגוני טרור כחמאס, ולהשתמש ב"שירותיה הטובים" כגורם מתווך. קטר מאמינה גם שבאמצעות יחסיה עם גורמים כאיראן, טאליבן וחמאס היא קונה לעצמה השפעה, אך גם "תעודת ביטוח" מפגיעתם הרעה.⁵ כחלק מפעלתנותה משקיעה האמירות ביהודה ושומרון (למשל בעיר הפלסטינית החדשה רוואבי) ואף במגזר הערבי בישראל. אולם עיקר תמיכתה, שהואצה ב-2012 לאחר ביקור האמיר דאז חמד בן-ח'ליפה, מופנית עתה לרצועת עזה. האמירות הקטנה במכרץ תפסה בשנים האחרונות את מקומה של מצרים, ועתה היא מבקשת להיות המתווכת העיקרית בין הפלגים הפלסטיניים. בנוסף, חאלד משעל מצא מקלט באמירות ב-2012 לאחר שנמלט מסוריה. הוא השתקע בדוחה בירת קטר ומנהל משם את הלשכה המדינית של הארגון. תמיכת האמירות בחמאס – התמיכה הגדולה ביותר מכל מדינה ערבית אחרת – באה לידי ביטוי בחיזוק היכולות השלטוניות של חמאס ברצועה, בעיקר על ידי תשלום משכורות, וקידום פרויקטים הומניטריים ותשתיתיים ברצועה באישורה ובסיועה של ישראל. דווח אף על ניסיונות תיווך מטעם קטר בין ישראל לחמאס, שמטרתם חילופי שבויים, קידום הקמת נמל ימי מול חופי הרצועה והעברת סיוע לתושבי הרצועה.

במהלך מבצע 'צוק איתן' הציבה היריבות בין קהיר לדוחה דילמה בפני הנהגת חמאס – האם לאמץ את יוזמת התיווך המצרית ובכך להסתכן באובדן הסיוע של קטר, או להעדיף את תמיכת האמירות העשירה ולהסתכן בניתוק בין עזה לצינור החיים המצרי. ואכן, העמדה הקשוחה שהציגה הנהגת חמאס כלפי יוזמת התיווך המצרית במהלך המבצע – בראש ובראשונה הדרישה להסיר את הסגר מעל הרצועה – יוחסה להשפעה הקטרית על הארגון. ואולם, תנועת חמאס נאלצה לקבל לבסוף את ההצעה המצרית, כשנראה היה שבהיקף ההרס וההרג ברצועה טמון איום על עצם שלטונה ברצועה, ועקב לחץ מצרי כבד.

הממשל האמריקאי – שלא השתתף באופן ישיר במשא ומתן להפסקת אש – סמך בתחילה את ידיו על יוזמת התיווך של קטר. ייתכן שברקע הדברים היו האינטרסים הכלכליים והביטחוניים של ארצות הברית באמירות, וכן היחסים הקרירים בין ממשל אובמה לקהיר בעקבות הפלת שלטון האחים המוסלמים במצרים, בתהליך שהוגדר על ידי הממשל האמריקאי כהפיכה צבאית. למותר לציין, קטר לא רוותה נחת כשלא עלה בידה להשפיע, כפי שקיוותה, על המשא ומתן לקראת הפסקת אש, ומשהבכורה המדינית ניתנה למאמץ המדיני המצרי.

המדיניות הישראלית

ניכרת דואליות מסוימת במדיניות, לפחות זו המוצהרת, של ישראל מול קטר ופעילותה בעזה. בכירים ישראלים התבטאו בשנים האחרונות בתקיפות כלפי קטר וביקשו לבודד את האמירות תומכת הטרור.⁶ שר הביטחון, אביגדור ליברמן, התנגד בהיותו חבר כנסת למתן בכורה לקטר במאמצי השיקום ברצועה, וטען כי "אחת הבעיות המרכזיות היא שהפכנו את הקטרים למתווך לגיטימי. הם מארחים את מפקדות חמאס שם, משמיצים אותנו באמצעות אל-ג'זירה".⁷ אולם, לא זו בלבד ששיתוף הפעולה של ישראל עם האמירות במאמצים לא פסק, אלא הוא אף גבר.

ייתכן שמאחורי ההתאמה במדיניות הישראלית כלפי קטר עומדת ההכרה שיש בשיתוף הפעולה עם האמירות יותר יתרונות מחסרונות, בהם הצרת צעדיה של איראן והחלשת השפעתה על חמאס ועל הנעשה ברצועת עזה. מעבר למנוף השפעה זה, קטר עשויה להיות ערוץ קשר וגורם מתווך בעל השפעה על חמאס, לצד טורקיה. קטר היא גם אחת המדינות היחידות שמסייעת באופן אקטיבי ומתמשך למימון פרויקטים הומניטריים ברצועת עזה, ובכך מקלה את הלחץ הכלכלי על תושבי הרצועה. מנגד, הגברת ההשפעה של קטר ברצועה פירושה גם הגברת המתח מול משטר א-סיסי במצרים, שרואה בה כזו העומדת מאחורי תנועת האחים המוסלמים ומתנגדת לשאיפותיה האזוריות, שלעתים נדמה כי הן גדולות ממידותיה של האמירות, שמספר אזרחיה כרבע מליון. ישראל וקטר אינן מקיימות יחסים דיפלומטיים רשמיים. ואולם, מתקיימים קשרים בין בכירים בשתי המדינות וכן סחר (בעיקר עקיף) בהיקף מצומצם בין המדינות, ישראלים מבקרים באמירות וקטרים לא רבים מבקרים בישראל.⁸ קטר הצהירה על נכונותה לקיים קשרים גלויים עם ישראל בתנאי שהאחרונה תפגין "רצינות" בתהליך המדיני (וספציפית – שתקפיא את הבנייה בהתנחלויות). זהו תנאי סף נמוך מהתנאים שמציבות יתר מדינות המפרץ הערביות. בנוסף, למרות יוזמת חקיקה בנושא, קטר אינה מוגדרת מדינת אויב. ואולם, המטה לביטחון לאומי מפרסם איום קונקרטי בסיסי ומזהיר כי "לאור עוינות הרחוב הקטרי כלפי ישראל ופעילותם של ארגוני טרור בקטר, מתקיימים סיכונים לביטחונם של אזרחי ישראל המבקרים/שוהים בקטר".⁹

לקטר תפקיד מרכזי במנגנון השיקום ברצועה, היא מקימה שם בימים אלה מספר פרויקטים משמעותיים ויש לה עניין בהכנסת חומרי בניין לרצועה דרך ישראל, מכיוון שהשליטה המצרית על מעבר רפיח מקשה על העברת סחורות באופן סדיר. ואכן, לישראל אינטרס בסיסי לנתב את הסיוע של קטר לכיוון האזרחי-הומניטרי, מתוך הבנה כי הדבר עשוי לשפר את מצב האוכלוסייה ולהרחיק עימות אפשרי עם חמאס. אולם, קיים מתח בסיסי בין האינטרס הישראלי להיטיב את המצב ההומניטרי ברצועה לבין הצורך לשמור על יחסים תקינים עם משטר א-סיסי במצרים, שאינו רואה באופן חיובי את ההשפעה של קטר ברצועה. מעבר להתנגדות המצרית, גם התנגדותה של הרשות הפלסטינית מהווה שיקול. הרשות הפלסטינית אינה מרוצה מהסיוע שמעבירה קטר לרצועה, והיא חוששת כי חמאס יזכה בתמיכה נוספת הודות להישג הגלום בהגברת הסיוע לרצועה. שליח קטר לרצועת עזה, המשמש בין היתר גם מעין מתווך בין ישראל לחמאס, מוחמד אל-עמאדי, טוען כי הרשות הפלסטינית פוגעת במאמצי השיקום ברצועה בניסיונה למונע הישגים מחמאס.¹⁰

דחיית העימות הבא

המצב ברצועת עזה הורע עקב מבצע 'צוק איתן', בעיקר בשל ההרס שנגרם מהלחימה, אולם גם בשל אי-העברת מרבית הסיוע שהובטח על ידי המדינות התורמות, וכתוצאה מהמדיניות המצרית כלפי חמאס, המתבטאת בין היתר בניסיון לפרק את תשתית המנהרות. לנוכח זאת, קיים חשש כי חמאס יבחר שוב בעימות עם ישראל כאמצעי להיחלץ ממצוקתו, הגם שעימות זה יחמיר עוד יותר את מצבה של האוכלוסייה. ירי הרקטות לעבר ישראל, הנובע גם ממאבקים בין הארגון לבין ארגונים סלפיים ברצועה, משמש את הארגון בין היתר במאבק על תשומת הלב של מדינות המפרץ, המתמקדת באיראן ובמאבקים עמה בכמה זירות במרחב, ובחזרה לסוגיה הפלסטינית ולמצב ברצועת עזה.

מעשה נכון של ישראל יהיה עידוד מעורבות עמוקה יותר מצד מדינות המפרץ בעזה, ולו כדי להוות משקל נגד לאיראן. ישראל העמיקה בשנים האחרונות את שיתוף הפעולה שלה עם כמה מהמדינות הערביות במעגל הקרוב והרחוק, בכלל זה גם מדינות שאין להן יחסים דיפלומטיים רשמיים עמה. ואולם, הראייה האסטרטגית הדומה בין ירושלים לקהיר, ריאד ואבּו־דאבי לא תמיד מסייעת לישראל לממש כמה מיעדי מדיניותה. למשל, במהלך מבצע 'צוק איתן' חתר משטרו של עבד אל-פתח א-סיסי להרחיב את בידודו המדיני והכלכלי של חמאס, אף במחיר התמשכות העימות בין חמאס לישראל.

בנוסף, ישראל התקשתה לבסס הסדרה מיוחדת ברצועה לאחר מבצע 'צוק איתן' שנועדה למנוע התעצמות עתידית של חמאס, ולא שינתה במהותו את המצב האסטרטגי

בינה לבין הארגון. הפגיעה בבניין הכוח הצבאי של הארגון הייתה קשורה יותר להתקררות ביחסים בין הארגון לאיראן על רקע מלחמת האזרחים בסוריה, למאמץ המצרי בנושא מנהרות ההברחה וללחץ שהפעילה ערב הסעודית על סודאן – שהייתה נתיב הברחות מרכזי לרצועה – להתרחק מאיראן. ספק אם ישראל תבחר גם במערכה הבאה מול חמאס למוטט את שלטון חמאס ברצועה, ולו משום המשמעויות הצבאיות והמדיניות של מהלך זה. בהיעדר אלטרנטיבה טובה לשלטון חמאס בעת הנוכחית, על ישראל להמשיך להרתיע את חמאס מבחינה צבאית ולדחות ככל האפשר את העימות הבא באמצעות סיוע כלכלי והומניטרי – נושא נוסף שבו לישראל ולמדינות המפרץ הערביות יש אינטרס משותף.

הערות

- 1 גליה לינדנשטראוס ויואל גוז'נסקי, "הציר הסוני מפגין שרידים", מבט על 799, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 18 בפברואר 2016.
- 2 עודד ערן ויואל גוז'נסקי, "האסלאם הפוליטי במגננה", מבט על 530, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 במארס 2014.
- 3 Fahd al-Otaibi, "Has Hamas completely forgotten Saudi Arabia?," Al-Monitor, February 26, 2017.
- 4 "Kingdom Stance on Palestinian Issue," Ministry of Foreign Affairs, Kingdom of Saudi Arabia, <http://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/KingdomForeignPolicy/Pages/PalestineCause25461.aspx>
- 5 קובי מיכאל ויואל גוז'נסקי, "להוציא את האוויר מהבלון הקטרי", מבט על 591, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 14 באוגוסט 2014.
- 6 Ron Prozor, "Club Med for Terrorists," *New York Times*, August 25, 2014.
- 7 אריק בנדר ודנה סומברג, "ח"כ ליברמן: "חמאס מקדים אותנו, הנייה צריך לדאוג לקבר שלו", מעריב, 20 באפריל 2016.
- 8 מדובר בעשרות אזרחים קטרים שנכנסו לישראל מאז 2009, מרביתם לצרכים דתיים. ראו, איתמר אייכנר, "עלייה חדה במספר התיירים ממדינות ערב המבקרים בישראל", Ynet, 11 בנובמבר 2014.
- 9 אזהרת מסע, המטה לביטחון לאומי, משרד ראש הממשלה (נכון למארס 2017), <http://www.nsc.gov.il/he/Travel-Warnings/Pages/Qatar.aspx>
- 10 Avi Issacharoff, "Qatar's Gaza envoy hails his ties with Israel, says PA is stalling on solution to Gaza power Shortage," *Times of Israel*, February 12, 2017.

מדיניותה של ארצות הברית כלפי רצועת עזה

שירה עפרון ואילן גולדנברג

מטרתה המוצהרת של ארצות הברית בגישתה כלפי השטחים הפלסטיניים היא קידום פתרון של שתי מדינות לסכסוך הישראלי-פלסטיני, שבמסגרתו יהוו הגדה המערבית ורצועת עזה שני חלקים של המדינה הפלסטינית העתידית, ללא רצף טריטוריאלי ביניהם. על מנת להשיג מטרה זו נמנעת ארצות הברית מגיבוש מדיניות מפורשת כלפי רצועת עזה. עם זאת, בפועל קיים בעשור האחרון הבדל מהותי בין מדיניותה כלפי הגדה המערבית לבין זו שהיא נוקטת כלפי עזה. מאז הבחירות שנערכו ברשות הפלסטינית ב־2006 שמרה ארצות הברית על ניתוק יחסי מעזה תוך פעילות להשגת פתרון שתי המדינות, במטרה להחליש את שלטון חמאס ולחזק את הרשות הפלסטינית. בקרב הקהילה הבינלאומית, גישתה הנוקשה של ארצות הברית כלפי חמאס היא שנייה בעוצמתה רק לגישתה של ישראל כלפי חמאס. אין מדובר רק במגבלה רשמית אלא בכזו הפוגעת ביכולתה לספק סיוע לעזה ולמלא תפקיד מוביל וממנף בהתפתחויות ברצועה. זהו אתגר מורכב בשל היעדרם של נציגים אמריקאים רשמיים בתוך עזה, למעט עובדים מקומיים. מגבלה זו הוטלה עוד לפני הבחירות ברשות הפלסטינית בעקבות פיגוע שאירע ב־2003 נגד שיירה דיפלומטית, שבו נהרגו שלושה אמריקאים.¹ אף על פי כן, ההתלקחויות הביטחוניות המתרחשות מעת לעת בזירת עזה וסדרה של משברים הומניטריים שנרשמו באזור בשנים האחרונות אילצו את ארצות הברית להגביר את מעורבותה בעזה ולאמץ גישה תגובתית ולאחרונה אף פרו־אקטיבית יותר כלפי הרצועה, המתמקדת בעיקר במאמצים לייצוב המצב.

מאמר זה בוחן את התפתחות מדיניותה של ארצות הברית כלפי עזה בעקבות ההתנתקות מהאזור שביצעה ישראל ב־2005. כמו כן דן המאמר באפקטיביות של גישתה הנוכחית של ארצות הברית כלפי עזה ומנתח את האינטרסים, המגבלות ואמצעי המינון העיקריים של ארצות הברית בכל הקשור לרצועה. לבסוף, בהסתמך על מקורות גלויים ושיחות שלא לציטוט עם פקידים אמריקאים לשעבר בממשלים השונים, עם

מומחים ועם עובדים של ארגונים לא-ממשלתיים, מוצעות המלצות למדיניות אפשרית של ארצות הברית כלפי עזה לטווח קצר ולטווח ארוך.

מדיניותה של ארצות הברית כלפי עזה מאז 2005

באפריל 2004 אימץ הנשיא ג'ורג' וו. בוש את תוכניתו של ראש הממשלה דאז אריאל שרון להתנתקות חד-צדדית של ישראל מעזה, וכתב כי "ארצות הברית תוביל בשיתוף עם ירדן, מצרים ושחקנים אחרים בקהילה הבינלאומית את המאמצים לבניית היכולת והרצון של המוסדות הפלסטיניים להילחם בטרור, לפרק את ארגוני הטרור מנשקם ולמנוע את הפיכתם של האזורים שמהם תיסוג ישראל לאיום שידרוש טיפול באמצעים אחרים כלשהם".² ואולם, כחלק ממאמץ זה דרשה ארצות הברית גם כי ישראל תבצע מהלך התנתקות דומה בגדה המערבית, והתפשרה לבסוף על צפון הגדה, על מנת לשמור על מראית עין של התייחסות לעזה ולגדה המערבית כאל יחידה טריטוריאלית ופוליטית אחת. בזמנו הזהיר מרטין אינדיק, שגריר ארצות הברית לשעבר בישראל ועוזר מזכיר המדינה לענייני המזרח התיכון, כי בכותבו מכתב זה חייב הנשיא בוש את ארצות הברית "להבטיח כי המדינה בזעיר אנפין אשר תיווצר בעזה כתוצאה מן הנסיגה הישראלית לא תהפוך למדינת טרור כושלת". בנוסף הזהיר כי ארצות הברית תישא באחריות להשתלטותו האפשרית של חמאס על עזה, וגם לחדירה ישראלית במטרה לבלום את מתקפות הטרור מן הרצועה.³ אף כי אינדיק צדק בתחזיותיו בדבר ההתפתחויות העתידיות בעזה, הרי התבטאותו כי "ארצות הברית תירש בסופו של דבר את בעיותיה של עזה" הייתה שגויה. במקום זאת, מעורבותה של ארצות הברית בעזה מאז ההתנתקות הישראלית הייתה מוגבלת למדי ברובה.

התגובה לעליית חמאס לשלטון

כחלק מהניסיון של ממשל הנשיא בוש להביא דמוקרטיה לעולם הערבי דחקה ארצות הברית בפלסטינים לערוך בחירות חופשיות. לאחר ניצחונו של מחמוד עבאס בבחירות לנשיאות ב-2005 דחפה אותו ארצות הברית לערוך בחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית. חרף דאגתה של ישראל מהשתתפותו של חמאס בבחירות, ממשל בוש האמין כי פתח ניצח.⁴ הבחירות נקבעו לאוגוסט 2005, מועד הנסיגה הישראלית מעזה, אולם נדחו מאוחר יותר לינואר 2006. חמאס זכה ב-74 מבין 132 המושבים במועצה המחוקקת ופת"ח זכה ב-45 מושבים. חשיבותה היחסית של המועצה המחוקקת הייתה אף היא תוצר של מדיניותה הקודמת של ארצות הברית, בתקופתו של יאסר ערפאת. ארצות הברית דחקה ברשות הפלסטינית להעביר את הסמכות מהנשיא לראש הממשלה, ופירוש ניצחונו של חמאס בבחירות למועצה המחוקקת היה כי מינויו

של ראש הממשלה, שהיה אחראי באותה עת לענייני הכלכלה והביטחון בשטחים הפלסטיניים, היה בידי הארגון.

לאחר הבחירות סירבה ארצות הברית, לצד החברות הנוספות בקוורטט לענייני המזרח התיכון (האיחוד האירופי, רוסיה והאר"ם) וישראל להכיר בניצחוננו של חמאס. הקוורטט התנה את המשך הסיוע לרשות הפלסטינית בכך שחמאס יתנער מן האלימות, יכיר בישראל ויקבל את הסכמי הביניים הקודמים שנחתמו בין ישראל לפלסטינים. חמאס סירב להיענות לתנאים אלה. במאוס 2006 הקים חמאס ממשלה חדשה ללא פת"ח (אשר סירב להצטרף לקואליציה בראשות חמאס, או להעביר את השליטה על כוחות הביטחון של הרשות לידי חמאס). בעקבות זאת הודיעו ארצות הברית והאיחוד האירופי על השעיית הסיוע לממשלה החדשה של הרשות בראשות חמאס. אף כי המדיניות החדשה לא חלה על סיוע המועבר באמצעות ארגונים בינלאומיים וארגונים לא־ממשלתיים, קיצוץ הזרמת הכספים לרשות יצר משבר כספי חמור. המצב הוחרף עוד יותר עקב החלטתה של ישראל להקפיא 50 מיליון דולר שהיא גובה מדי חודש עבור הרשות מתקבולי מיסים ומכס, על פי הסכמי אוסלו, ולמנוע מהרשות גישה לבנקים, אשר חששו מחוקים נגד טרור.⁵ כך נותרה ממשלת חמאס בלי יכולת לשלם משכורות ונוצרו לחצים חמורים מבית. אף על פי שארצות הברית ובעלות בריתה קיוו כי הסנקציות יחלישו את חמאס ויביאו לסילוקו מן השלטון, הן יצרו למעשה חלל להשפעה איראנית. לפי הדיווחים סיפקה איראן למנהיגי חמאס את הכספים שנוקקו להם עד מאוד והביאו עמם לשטחים.⁶ עם זאת, לא היה בהזרמת הכספים כדי למנוע הידרדרות בתנאי החיים בשטחים הפלסטיניים, תוך התעצמות המתחים הקיימים בין פתח לחמאס.

המאמצים לבודד ולהחליש את חמאס

במהלך השנים נעשו מספר ניסיונות להביא לפיוס בין פתח לבין חמאס, ולסייע לשני הצדדים להקים ממשלת אחדות. מטרתם של מאמצים אלה הייתה כפולה: להביא לקץ היריבות בין פת"ח לחמאס ולסיום האמברגו שהוטל על הרשות הפלסטינית מאז הבחירות שנערכו בה. הניסיון הרציני הראשון בכיוון זה, הידוע בשם 'הסכם מכה', נעשה על ידי ערב הסעודית בפברואר 2007 והביא להקמת ממשלה חדשה שכללה נציגים מפת"ח ומחמאס, לצד חברים עצמאים וביניהם סלאם פיאד. בהסכם נקבע כי חמאס יהיה אחראי לניהול העניינים הפנימיים, ואילו פת"ח ואנשי המקצוע יעסקו בסוגיות הבינלאומיות. הממשלה החדשה התחייבה לכבד את ההסכמים הקודמים שנחתמו בין ישראל לבין הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף), אך לא התחייבה להתנער מן האלימות. הנשיא בוש אמר כי הוא "מאוכזב" מהממשלה החדשה, אך ארצות הברית שמרה בידיה את האופציה להיפגש עם חברי הממשלה שלא היו מארגון חמאס. לאחר למעלה

משנה, שבמהלכה לא התקיימו קשרי גומלין דיפלומטיים רשמיים בין ארצות הברית לפלסטינים, נפגש הקונסול הכללי של ארצות הברית בירושלים עם ראש הממשלה הפלסטיני דאז, סלאם פיאד. כעבור חודש נפגשה מזכירת המדינה קונדוליסה רייס עם פיאד בווינגטון. לפי דוחות מאותה תקופה בחנה ארצות הברית דרכים להזרים כספים מאירופה וממדינות ערב (אך לא מארצות הברית) לחשבונותיה של הרשות הפלסטינית, בלי להפר את חוקי ארצות הברית.⁷ בנקיטת צעדים אלה נבדלה גישתה של ארצות הברית מזו של ישראל – אשר נותרה עקבית בהתנגדותה לכל קשר עם הממשלה הפלסטינית שכללה את נציגי חמאס, כל עוד עמד הארגון בסירובו לקיים את תנאי הקוורטט – והמשיכה לעכב את כספי המיסים והמכס הפלסטיניים.⁸

על אף השיחות שהתקיימו לגבי הסרת חלק מהמכשולים שהציבה ארצות הברית בפני הענקת סיוע לרשות הפלסטינית החדשה, המשיכה ארצות הברית בניסיון שבו החלה לאחר הבחירות ב-2006 – להעביר סיוע עקיף לנשיא מחמוד עבאס. לפי הדיווחים, בנובמבר 2006, כאשר רמת המתח בין חמאס לבין פת"ח הייתה כבר גבוהה, דחק המתאם הביטחוני האמריקאי לענייני פלסטינים דאז, לויטננט-ג'נרל קית' דייטון, במוחמד דחלאן, פוליטיקאי מטעם פת"ח שישב בעזה, כיהן כראש המועצה הביטחונית הפלסטינית ונמצא בעימות עם חמאס, "לבנות את כוחותי לקראת התמודדות עם חמאס", בהבטיחו סיוע בסך 86 מיליון דולר.⁹ חודשיים לאחר מכן דיווח דובר מטעם הממשל כי הנשיא בוש הורה למזכירת המדינה רייס להעביר "כ-86.4 מיליון דולר כסיוע לכוחות הביטחון הפלסטיניים הכפופים ישירות לנשיא מחמוד עבאס... לסייע בהבטחת שלטון החוק והסדר בעזה ובגדה המערבית, להילחם בטרור ולהקל את התנועה והגישה, בייחוד בעזה".¹⁰ הקונגרס לא אישר את חבילת הסיוע המלאה, אך הסכים להעניק כסיוע פריטים בלתי קטלניים בסך 59 מיליון דולר וביניהם מדים עם ציוד מגן, ציוד מבצעי כגון מגינים לפיזור הפגנות, אזיקים ואלות וערכות עזרה ראשונה, אבל לא נשק ותחמושת.¹¹ הממשל ניסה לעקוף את הקונגרס ודחק במצרים, בערב הסעודית, בירדן ובאיחוד האמירויות הערביות לספק סיוע צבאי. לדוגמה, מצרים ציידה את פתח בנשק ואימנה את לוחמיו. חמאס העמיק את קשריו עם איראן לשם קבלת סיוע צבאי.¹² חימושו של פת"ח לצורך הבסת חמאס סייע להגברת המתחים שהציתו בסופו של דבר את הלחימה ביוני 2007, אשר הסתיימה בגירוש כוחות פת"ח מעזה על ידי חמאס והשתלטותו על הממשלה.¹³

במהלך השנה וחצי שלאחר מכן – עד סיום כהונתו – המשיך ממשל בוש במדיניות הבידוד ובניסיון להביס את חמאס, וגישה זו היא שהכתיבה גם את מדיניות הניתוק שנקטה ארצות הברית כלפי רצועת עזה ותושביה. אף כי מטרתה המוצהרת הייתה לבדוד את חמאס ולסלקו מן השלטון, מדיניותה זו של ארצות הברית כלפי עזה בשנים 2005-2007 סייעה שלא במכוון לחמאס לגבש את שלטונו בעזה, וכן העניקה לאיראן

הזדמנות למלא את החלל שנוצר כתוצאה מהיעדרותה של ארצות הברית. אף על פי שבאותה עת הייתה ארצות הברית שחקנית אחת מני רבות שנקטו מדיניות שגויה כלפי עזה והיא ודאי אינה האשמה היחידה במצב, הרי שגיאותיה, שהבולטת בהן הייתה הדחיפה לבחירות חרף ההסתיוגויות של הפלסטינים וישראל, מילאו תפקיד משמעותי בכך שאפשרו לחמאס להשתלט על עזה.

השפעת שלוש המלחמות בין ישראל לחמאס

כאשר נכנס הנשיא אובמה לתפקידו הוא המשיך את מדיניות קודמו – דחיפה אקטיבית לפתרון שתי המדינות תוך הטלת חרם על חמאס, עד אשר יקיים את תנאי הקוורטט. אסטרטגיה זו לא צלחה ויכולתה ורצונה של ארצות הברית לסייע לרצועת עזה נותרה מוגבלת, בייחוד בתחילה. אולם האירועים בשטח אילצו בסופו של דבר את ממשל אובמה להקדיש מעט יותר תשומת לב לעזה.

האתגרים הגדולים ביותר שניצבו בפני ממשל אובמה ברצועה היו קשורים לשלוש המלחמות שהתחוללו בין ישראל לחמאס בפרק זמן של חמש שנים. העימות הראשון היה מבצע 'עופרת יצוקה', שהתרחש במהלך תקופת המעבר בין הבחירות בארצות הברית לבין כניסתו של אובמה לתפקידו (דצמבר 2008 – ינואר 2009), ואחריו מבצע 'עמוד ענן' ב-2012 ו'צוק איתן' ב-2014. אף על פי שמבצע 'עופרת יצוקה' הסתיים עוד בטרם נכנס הנשיא אובמה לתפקידו, מילא הממשל תפקיד מרכזי בארגון ועידת תורמים במצרים לצורך שיקומה של רצועת עזה, שבמסגרתה התחייבו המדינות התורמות להעביר סכום של חמישה מיליארד דולר. עם זאת, רוב הסיוע לא מומש מעולם. כמו כן, בעקבות המבצע, שיתוף הפעולה עם גורמים בינלאומיים למניעת הברחת נשק מאיראן לסודאן, ומשם לעזה דרך מצרים, נעשה רכיב מרכזי באסטרטגיה האמריקאית. ב-2012 סייע ממשל אובמה בפעולות התיווך שהביאו לסיומו של מבצע 'עמוד ענן', שנמשך שבוע ימים. מזכירת המדינה הילארי קלינטון ניהלה דיפלומטיה של דילוגים בין ישראל למצרים. באותה עת קיימה ממשלת מצרים, בראשות האחים המוסלמים קשרים הדוקים עם חמאס, שאותם היא מינפה להשגת הפסקת אש מהירה.

ב-2013 תיווך ממשל אובמה בהצלחה בתהליך שהביא להתקרבות המחודשת הראשונית בין ישראל לטורקיה. שתי המדינות הורידו את דרג היחסים הדיפלומטיים ביניהן ב-2011 בעקבות תקרית הספינה 'מאווי מרמרה', שבמהלכה יירט צה"ל משט שעשה דרכו מטורקיה לרצועת עזה. בתקרית זו מצאו את מותם עשרה אזרחים טורקים, שאחד מהם החזיק גם באזרחות אמריקאית. ארצות הברית הייתה מתווכת פעילה, ובמהלך ביקורו של הנשיא אובמה בישראל ב-2013 התקשר ראש הממשלה בנימין נתניהו לנשיא טורקיה רג'אפ טאיפ ארדואן, ושתי המדינות הסכימו לפתוח במשא

ומתן על הסכם לחידוש היחסים ביניהן. הפיוס שהושלם רק ב־2016 אפשר לטורקיה למלא תפקיד בולט יותר באספקת סיוע לעזה.

כאשר החל מבצע 'צוק איתן' ב־2014 היו הנסיבות סבוכות יותר מאשר בעבר. ממשלת מצרים בראשות עבד אל-פתאח א־סיסי נקטה גישה לוחמנית הרבה יותר כלפי חמאס. מצרים ניסתה להשיג הפסקת אש ראשונית אך זו נדחתה על ידי חמאס. ארצות הברית וישראל היו חלוקות ביניהן לגבי זהות הגורם החיצוני בעל היכולת הטובה ביותר לשמש מתווך מול חמאס. ארצות הברית תמכה במעורבותן של קטר וטורקיה, בעוד ישראל התעקשה כי מצרים תהיה הגורם המקשר היחיד. העדיפות שנתנה ארצות הברית לקאר ולטורקיה נראתה בעיני ישראל כמתן פרס לחמאס, בעוד ארצות הברית סברה כי התמקדותה של ישראל במצרים הייתה בלתי מציאותית, בהתחשב ביחסים הגרועים ששררו בין חמאס לבין ממשלתו של א־סיסי. יתרה מזאת, יחסיה המתוחים של ארצות הברית עם מצרים פגעו ביכולתה להפעיל על קהיר לחץ לפתיחת מעבר רפיח לתנועת אנשים וסחורות. בסופו של דבר הושגה הפסקת אש רק אחרי 54 ימים של עימות ממושך, שגבה מחיר דמים כבד והביא להרס עצום ברצועת עזה.

אחרי המלחמה בין ישראל לחמאס ב־2014 הגבירה ארצות הברית את מעורבותה בייצוב המצב ברצועה, בתמיכתה של ישראל. הצעד הראשון היה ועידת תורמים בינלאומית נוספת שהתקיימה במצרים בהשתתפות תורמים חשובים, שהתחייבו לסייע בהיקף כספי נכבד. עם זאת, בדומה לתוצאותיה של הוועידה הקודמת, התחייבויות אלה מומשו במידה מועטה בלבד. בה בעת נקטה ארצות הברית גישה ממוקדת יותר בכל הקשור להעברת סיוע לעזה, תוך התרכזות בהפעלת לחץ על ישראל, על הרשות הפלסטינית ועל מצרים לספק לרצועה את שלוש אבני היסוד הדרושות לפיתוחה – חשמל, מים וגישה ותנועה. דוגמאות ספציפיות כוללות עידוד מדינות להכפיל את אספקת החשמל לעזה, קידום פרויקט 'גז לעזה', הרחבת אזור הדיג והגדלת היקף היצוא מן הרצועה. בינתיים החלה גם ארצות הברית למלא תפקיד חשוב יותר בעידוד היחסים בין ישראל, טורקיה וקטר, ובכך אפשרה לשלוש המדינות למלא תפקיד בהעברת סיוע לעזה. חרף מאמצים אלה נותרה מעורבותה של ארצות הברית מוגבלת למדי, בייחוד בהתחשב בנכונותה לקרוא תיגר על מדיניותן של ישראל ושל הרשות הפלסטינית כלפי עזה.

במהלך כהונתו התחבט ממשל אובמה גם בשאלת תגובתו לפיוס בקרב הפלסטינים. בשתי הזדמנויות נפרדות, 2011 וב־2014, ניסו פת"ח וחמאס להקים ממשלת אחדות. בשני המקרים נקטה ארצות הברית מדיניות של נכונות לשיתוף פעולה עם ממשלת אחדות שתונהג על ידי שרי קבינט מקצועיים, אם אלה יקימו את תנאי הקוורטט. גישה זו יצרה מתיחות מסוימת עם ישראל, שהייתה מעוניינת כי ארצות הברית תנקוט קו נוקשה יותר ותחרים כל ממשלה בהשתתפות חמאס. עם זאת, בסופו של דבר כשלו

שני הניסיונות להשגת אחדות, משום שחילוקי הדעות בין חמאס לפת"ח היו עמוקים מכדי לאפשר התקדמות אמיתית לעבר מימוש הרעיון.

מדיניותה הנוכחית של ארצות הברית

בסתיו 2017, עדיין מוקדם מדי לדבר על גישתו הכוללת של ממשל דונלד טראמפ כלפי הסכסוך הישראלי-פלסטיני. טראמפ התחייב בפומבי לחדש את התהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים, במטרה להשיג את "העסקה האולטימטיבית"¹⁴. אך בניגוד בולט לנשיאים קודמים, טראמפ לא התחייב להגיע לפתרון שתי המדינות, אלא אמר: "I'm looking at two-state, one-state, and I like the one that both parties like"¹⁵. במונחים של מדיניות הממשל כלפי עזה, היה ברור שהצוות של טראמפ מודע לחשיבות של שיפור תנאי החיים ברצועה, כמו גם בגדה המערבית. לדברי פקידים בממשל הנשיא אובמה, עם כניסתו לתפקיד הצוות של הנשיא טראמפ ביקש להמשיך את מדיניותו של קודמו בכל הנוגע לטיפול בשלוש הבעיות העיקריות בתחום פיתוח רצועת עזה – מחסור באספקת החשמל, המחסור במים ואיכותם הנמוכה וחופש התנועה המוגבל ביותר של אנשים וסחורות אל הרצועה וממנה.¹⁶

שליחו המיוחד של הנשיא טראמפ לנושא התהליך המדיני הישראלי-פלסטיני, ג'ייסון גרינבלט, הקדיש תשומת לב מיוחדת לנושא עזה בפגישותיו הראשונות עם נציגים ישראלים ושרים ערביים, ושאל אותם כיצד ניתן לסייע לשפר את המצב הכלכלי וההומניטרי בעזה. במהלך ביקורו הראשון בישראל וברשות הפלסטינית, גרינבלט פגש קבוצה של נציגים מעזה, ובפגישותיו לאחר מכן עם קצינים של צה"ל העלה את סוגיית הקושי הניצב בפני תושבי הרצועה הנזקקים לטיפול רפואי בישראל.¹⁷ וכיום, גרינבלט משתבח בחלקו בהשגת הסכם בין ישראל לפלסטינים, אשר אפשר לרשות הפלסטינית לקנות 33 מיליון מטרים מעוקבים של מים מישראל, כשעשרה מהם יועברו לרצועת עזה (הקיבולת המוגבלת של הצנרת הקיימת מאפשרת להעביר חמישה מיליון מטרים מעוקבים בשלב זה, עד אשר ייבנה צינור חדש).¹⁸

למרות דיווחים אלה, נציגים של ארגונים הומניטריים שנפגשו עם גרינבלט השמיעו במהלך קיץ 2017 דאגה מכך שמאז שהנשיא טראמפ נכנס לתפקידו, הצוות שלו לא עשה יותר כדי לסייע לעזה, ומכך שמדיניותה של ארצות הברית כלפי הרצועה נותרה ללא שינוי. מדאיג אף יותר היה הגיבוי האמריקאי להחלטתו של הנשיא עבאס לעצור את מימון החשמל ברצועה, אשר החריף את המשבר ההומניטרי הקיים באזור. היו אנאליסטים שגרסו שעבאס נקט צעד זה בידעו שארצות הברית לא תתנגד לו, ושהרשות לא תואשם בתנאים השוררים ברצועה.¹⁹ גישה זו, לא זו בלבד שתרמה להרעה נוספת בתנאי החיים ברצועה, אלא שבשלב ראשון היא החריפה את המתח בין פת"ח לחמאס, שעלול היה להעמיק את הקרע בין הרצועה לגדה המערבית ולהרחיק את האפשרות

למשל את מושג המדינה הפלסטינית, שתכלול את שני האזורים האלה כאחד. ובהמשך הדרך, המתח הפנים-פלסטיני הגובר והידרדרות המצב ברצועה העלו חשש מהסלמה בין ישראל לחמאס. לקח שניתן לגזור משלושה סבבי העימות שהתרחשו בין ישראל לחמאס, הוא שהכבדת-יתר של הלחץ על חמאס מוביל לעימות עם ישראל.²⁰ מלחמה נוספת בזירת עשה תסכל כל מאמץ אמריקאי לחדש את התהליך המדיני.

התפתחויות שנרשמו בהמשך קיץ 2017 מרמזות על תפנית חיובית יותר. הודות למאמציו של נשיא מצרים, עבד אל-פתאח א-סיסי, שני המחנות הפלסטיניים היריבים השיקו תהליך פיוס, שנמצא עדיין בראשיתו בעת חתימת מאמר זה. למרות שסיכויי כישלוננו של המהלך רבים יותר מסיכויי הצלחתו, תהליך הפיוס נראה מבטיח יותר מניסיונות גודמים לקדם פשרה בין פת"ח לחמאס, שכשלו.²¹ תגובתו של ממשל טראמפ לפיוס הייתה דומה לזו של קודמיו: לפני ביקור שערכו נציגים של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה - הביקור, שהיה ראשון מזה עשור, התקיים ב-3 באוקטובר - גרינבלט אמר כי "כל ממשלה פלסטינית צריכה, באופן ברור וגלוי, להתחייב לאי-אלימות, הכרה במדינת ישראל, קבלת ההסכמים וההתחייבויות הקודמות שסוכם בין הצדדים, ולמשא ומתן בדרכי שלום".²² עם זאת, גרינבלט הוסיף ואמר כי "ארצות הברית מקבלת בברכה את המאמצים ליצור את התנאים שיאפשרו לרשות הפלסטינית לקבל על עצמה אחריות בעזה".²³ הצהרה זו, שהייתה מעורפלת במידה, סימנה קבלת אמריקאית את מאמצי האחדות הפלסטיניים. היו דיווחים שהציעו בנוסף כי הממשל, בעודו עדיין תובע את פירוק חמאס ממשקו, לא ילחץ בשלב זה על הרשות הפלסטינית בנוגע לתביעה זו.²⁴ בשעה שתהליך הפיוס הפנים-פלסטיני מתקדם, הממשל האמריקאי מדווח כנחוש לחולל פריצת דרך משמעותית בתהליך המדיני עד סוף שנת 2017.²⁵ אף קיימת אפשרות שהממשל ינסה לחדש את המשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית, הגם שלא יכלול בשיחות את חמאס.²⁶

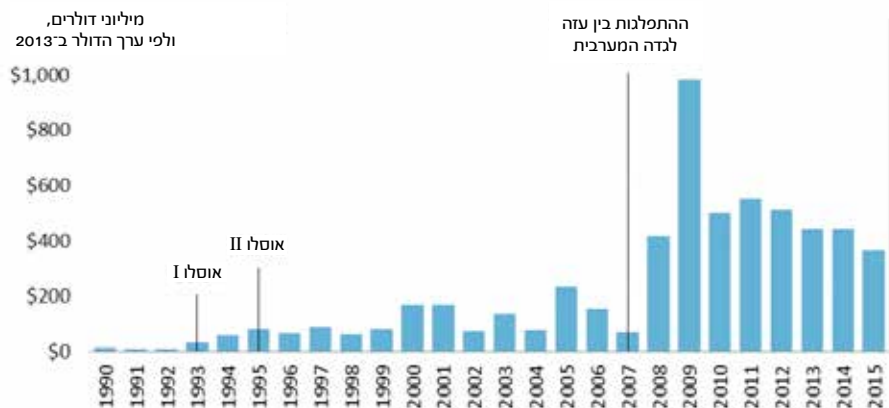
האינטרסים, המגבלות ואמצעי המינוף העיקריים של ארצות הברית בעזה

כפי שעולה מסקירת מדיניותה של ארצות הברית כלפי עזה, מאז 2005 שמרה ארצות הברית רוב הזמן על ניתוק יחסי מן המתרחש ברצועה, במטרה להחליש את ממשלת חמאס ולחזק את הרשות הפלסטינית. עם זאת, בהתאם למדיניותה המפורשת ממשיכה ארצות הברית לראות בגדה המערבית וברצועת עזה יחידה טריטוריאלית אחת. ואולם, התפתחויות מאוחרות יותר, החל בצעדי הרשות הפלסטינית שננקטו במטרה ללחוץ על חמאס והמשך בתהליך הפיוס בין חמאס לפת"ח, שנתמך על ידי מצרים, עשויות לשנות את התמונה. עמדתו הבלתי מתפשרת של הנשיא עבאס כלפי עזה והאסטרטגיה שלו, המתבססת על ניסיון לדחוק את חמאס לקצה, הקשתה בקי 2017 על מאמצי ארצות הברית במאמציה לשיפור המצב בשטח. אחד החששות היה שבאמצעות תמיכתה

בעבאס עלולה ארצות הברית לעבור למדיניות של הפרדה בין הגדה המערבית לרצועת עזה, הרואה בעזה מכשול לשלום אפשרי בין ישראל לפלסטינים. זה יהיה המקרה, אם תהליך הפיוס ייכשל. עם זאת, אם התהליך יצליח, הפיוס עשוי יהיה לאפשר מעורבות אמריקאית אפקטיבית יותר במאמץ לייצב ולפתח את הרצועה.

בהתחשב בהתפתחויות בשטח, השיקולים הפוליטיים הפנימיים בארצות הברית מציבים גם הם מכשולים בפני נקיטת גישה אמריקאית אפקטיבית כלפי עזה. קיום קשר פוליטי כלשהו עם חמאס נתפס בגבעת הקפיטול כמדיניות חסרת סיכוי, אשר תגרור אחריה השלכות פוליטיות מזיקות עבור כל ממשל שיעז אפילו לקיים פגישות עם נציגים פוליטיים של חמאס. כמו כן בוצעו לאחרונה מאמצי חקיקה להגבלת הסיוע האמריקאי לרשות הפלסטינית. הבולט והמשמעותי מביניהם הוא 'חוק טיילור פורס', הקרוי על שם איש צבא אמריקאי לשעבר שנרצח בפיגוע דקירה בתל-אביב ב-2016. תכליתו של החוק היא לשים קץ לתמיכתה של הרשות הפלסטינית בטרור באמצעות מניעת העברת כספים מארצות הברית לפלסטינים, עד אשר תחדל הרשות לשלם קצבאות לאנשים שהורשעו בפעולות טרור נגד אזרחים אמריקאים או ישראלים, או לבני משפחותיהם של אנשים אלה. אף על פי שהפסקת התמיכה בטרור היא אמצעי שאין לגביו מחלוקת, הרי צעד מסוג זה יעניש לא רק את הרשות הפלסטינית, אלא עלול גם לפגוע בישראל. צעד כזה יצמצם את הסיכויים הנמוכים ממילא להצלחתו של תהליך השלום, ויערער את המאמצים להשגת יציבות בעזה.

כיום מעבירה ארצות הברית לרשות הפלסטינית סיוע כלכלי וסיוע ביטחוני. בין השנים 2008 ל-2016 עמד סכום הסיוע הכלכלי השנתי הממוצע לגדה המערבית ולרצועת עזה על כ-400 מיליון דולר, אשר הגיעו מן הסוכנות האמריקנית לפיתוח בינלאומי (USAID) ומסיוע תקציבי לרשות הפלסטינית. הסיוע לכוחות הביטחון של הרשות בתקופה זו עמד על 100 מיליון דולר בשנה בממוצע. בשני סוגי הסיוע נרשמה ירידה משנת 2013 – בתקופת ממשל אובמה – והיקף הסיוע השנתי המבוקש ב-2017 עמד על 327 מיליון דולר עבור סיוע כלכלי ו-35 מיליון דולר עבור סיוע ביטחוני.²⁷ כמו כן, ארצות הברית היא התורמת היחידה הגדולה ביותר לסוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטי פלסטין במזרח הקרוב (אוני"א), המספקת בין היתר שירותי בריאות, חינוך, דיור וסיוע אחר ליותר מ-1.2 מיליון פליטים פלסטינים בעזה.²⁸

הסיוע הזר-צדדי הכולל של ארצות הברית לפלסטינים: 2015-1990

מקור: Congressional Research Service, 2016²⁹

'חוק טיילור פורס' יביא בעיקר לצמצום הסיוע הכלכלי, המהווה את חלק הארי של הסיוע האמריקאי לפלסטינים, כפי שצוין לעיל. הסיוע הכלכלי תומך בשרידותה של הרשות הפלסטינית, שהיא הפרטנר של ישראל בתחום הביטחון ובתהליך השלום. בהקשר של עזה הוא מאפשר ל-USAID לסייע בניהול פרויקטים חשובים בתחום החשמל והמים בעזה, אשר כולם עלולים להימצא בסיכון עקב החקיקה המוצעת.

מתקדמים הלאה: קווי המדיניות האפשריים של ארצות הברית בעזה

חרף המגבלות הפוליטיות מבית, ארצות הברית היא שחקנית בעלת חשיבות מכרעת לייצובה ולפיתוחה של רצועת עזה בטווח הארוך. אם תבחר ארצות-הברית לשנות את מדיניותה בהתחשב באילוצים הפוליטיים מבית, עשויה להיות לכך השפעה רבה, הן מבחינה פוליטית והן מבחינה כלכלית, על כל השחקניות העיקריות הפועלות בעזה – ישראל, הרשות הפלסטינית, מצרים ומדינות המפרץ. ארצות הברית נחשבת עדיין מובילה עולמית ושחקנית ייחודית בסכסוך הישראלי-פלסטיני – עובדה המעניקה לה לפחות מידה מסוימת של השפעה על כל השחקניות החשובות – הן על אלו המעורבות ישירות בסכסוך והן על הקהילה הבינלאומית הרחבה יותר כגון קטר, טורקיה, ערב הסעודית ומדינות אחרות. ארצות הברית אומנם אינה משתייכת לקבוצה זו באופן ישיר, אך יש לה השפעה ניכרת על חמאס, בעיקר באמצעות שחקנים אחרים. ואף על פי שלארצות הברית אין ציפיות מפורשות מחמאס, הנחת העבודה בושינגטון היא כי חמאס פועל כשחקן רציונלי המעוניין בראש ובראשונה בשימור עצמי, ועל כן אין זה סביר כי יכשיל את שיקומה של רצועת עזה, אם הפרויקט ישרת את האינטרסים שלו.

בד בבד עם השימוש שעושה ארצות הברית במעמדה העולמי הייחודי במטרה לסייע בקידומה של עזה מבחינה פוליטית וכלכלית, עליה לנסות להסיר או לפחות למתן חלק מן המגבלות שהחלישו תמיד את יכולתה להשיג השפעה חיובית בתוך הרצועה. כפי שעולה מן ההמלצות לקביעת המדיניות להלן, אמצעי המינוף הם כלכליים ופוליטיים כאחד, ואם ייעשה בהם שימוש נבון הם יוכלו להוביל לשינויים משמעותיים בעזה. בהקשר זה, הסכם הפיוס הפלסטיני אמור להיחשב כהזדמנות לארצות הברית לפתח מדיניות אפקטיבית יותר כלפי האזור.

במסגרת תכנון המדיניות צריכה ארצות הברית להבדיל בין התערבויות לטווח הקצר והארוך. כמו כן, במקביל לניסיון לייצב את המצב בעזה, יש חשיבות מכרעת להמשך ההשקעה גם בגדה המערבית. באופן דומה, יש להתאים את אמצעי המדיניות בעזה לפתרון שתי המדינות, שבמסגרתו יתקיימו זו לצד זו בשלום ובביטחון ישראל והמדינה הפלסטינית – אשר תכלול הן את הגדה המערבית והן את רצועת עזה. ולבסוף, על ארצות הברית להתכונן לקראת מה שתוכל לעשות אם ייכשל תהליך הפיוס הפנים-פלסטיני, ואם תתרחש התנגשות נוספת בין ישראל לחמאס.

המלצות לפיתוח מדיניותה של ארצות הברית כלפי רצועת עזה:

ארצות הברית צריכה לפתח מדיניות עקבית יותר כלפי עזה בהנחה שהמגמות הנוכחיות יימשכו, ולחלופין, אם חזון שתי המדינות יגיע לידי מימוש. עליה להעריך את מידת ההצלחה של מדיניותה עד כה (החרמת חמאס עד שימלא את תנאי הקוורטט), ולהחליט אם היא תומכת בפיוס בין הפלגים הפלסטיניים. בשלב זה, ממשל טראמפ אימץ עמדה שהיא גמישה יותר, במידת מה, אך זו עדיין לא עמדה למבחן. על הממשל להתמיד במאמץ לערב את מצרים וישראל בדיון האסטרטגי בנושא זה, על מנת להבין טוב יותר את חששותיהן והאינטרסים שלהן.

מינוף הקשרים עם ישראל ומצרים על מנת לאפשר גישה רחבה יותר לסחורות ולאנשים: בהשוואה לממשל אובמה יצר ממשל טראמפ קשרים טובים יותר עם ישראל ועם מצרים. יחסים משופרים אלה כבר מתבטאים בגיבוי שהעניק הממשל למאמצי של א־סיסי לפשר בין הרשות הפלסטינית לבין חמאס, וביחסי העבודה הקרובים בין הממשל לבין ישראל. על הממשל לנצל יחסים אלה להפעלת לחץ על מצרים ועל ישראל, במטרה לאפשר הכנסת סיוע הומניטרי וחומרים רבים יותר לצורך תמיכה בפיתוח הכלכלי. ישראל מחפשת כעת מימון לבניית מסוף מטענים נוסף במעבר ארז. ארצות הברית נמצאת בעמדה מצוינת כדי לסייע במימון זה, תוך הפעלת לחץ על ישראל לעדכן את רשימת החומרים בעלי שימוש כפול שאותה היא מנהלת, המטילה מגבלות מחמירות על הסחורות שמותר להכניס לרצועה. כוחות הביטחון של ישראל בדקו בקפדנות אלפים מתושבי רצועת עזה שכניסתם לתחומי ישראל אפשרית, אולם

היתרי הכניסה שלהם מתעכבים עדיין. ארצות הברית יכולה לדחוק בישראל להאריך היתרים אלה ולאפשר לפלסטינים שכניסתם אושרה לעבוד בישראל. בנוסף, ארצות הברית צריכה להבטיח כי ישראל ומצרים יאפשרו יצוא כמות רבה יותר של סחורות מעזה, בעיקר לישראל ולגדה המערבית, אך גם לרחבי העולם.

אין להזניח את עזה במסגרת המגעים עם הרשות הפלסטינית: כאשר הממשלים האמריקאיים פותחים ביוזמות שלום מתוקשרות בין ישראל לפלסטינים הם נוטים לעתים קרובות להזניח את עזה, שכן קובעי המדיניות האמריקאיים רוחשים כבוד רב יותר לנשיא עבאס. מאמציהם של אנשי הצוות של טראמפ לגבש תוכנית לחידוש התהליך המדיני טומנים בחובם סכנה להישנותה של תופעה זו. צמצום אספקת החשמל לעזה בקיץ 2017 היה תולדה של פעולות הרשות הפלסטינית, שנראה היה שזכו למידת-מה של רוח גבית מארצות הברית. באופן דומה מאשרת כעת הרשות חלק מזערי בלבד מבקשותיהם של תושבי רצועת עזה לקבלת טיפול רפואי בישראל. אף על פי שייתכן כי מחמוד עבאס אינו מעוניין לראות שיפור בתנאי החיים בעזה תחת שלטון חמאס, על ממשל טראמפ להבהיר לרשות כי בלי קשר ליריבות הפוליטית בין פת"ח לחמאס, השמירה על היציבות ושיפור המצב בשטח נותרו בראש סדר העדיפויות האמריקאי. למרות שבטווח הזמן הקרוב השליטה על הביטחון אינה בידי הרשות הפלסטינית, היא יכולה למלא תפקיד נרחב יותר בייצובה של עזה, ויש למנף את הצעדים שיינקטו לשיפור המצב הכלכלי בגדה המערבית כדי להבטיח שהיא אכן תקבל על עצמה תפקיד זה. מוצע, לדוגמה, שארצות הברית תסייע לרשות הפלסטינית בתשלום חוב החשמל שלה לישראל, בתנאי שזו תמשיך לשלם עבור אספקת החשמל לעזה.

מתן עדיפות למים, לחשמל, לגישה ולתנועה: ארצות הברית הגדירה בצדק את שלושת העמודים שעליהם נשען הפיתוח – מים, חשמל וגישה ותנועה. עם זאת, קיים מחסור חמור ברכיבים אלה בעזה. ארצות הברית צריכה לשתף פעולה עם בעלות בריתה למציאת תוכנית שתאפשר לתושבי עזה לקבל מים נקיים ושירותי סניטציה, וכן אספקת חשמל רציפה במשך יותר משעות ספורות בלבד ביממה, ולפעול על מנת לאפשר כניסה ויציאה של יותר אנשים ושל סחורות רבות יותר.

הפגנת מנהיגות בנושא השיקום והסיוע: תפקידם החשוב ביותר של האמריקאים הוא להשתמש במנהיגותם לשם גיוס אחרים. ממשל טראמפ נראה נחוש לנקוט יוזמה מהותית בתהליך השלום בין ישראל לפלסטינים. הממשל הדגיש את הפיתוח הכלכלי של הפלסטינים כחלק ממאמץ זה, והסיוע לפלסטינים עשוי לגדול אפילו בתקופה המתאפיינת בקיצוצי ענק בהצעות התקציב בכל העולם. חשוב שמאמץ זה לא יתמקד בגדה המערבית בלבד, ושהסיוע הכלכלי וההומניטרי לעזה יהיה אף הוא רכיב מרכזי ביוזמה זו. על ארצות הברית לפעול בשיתוף עם בעלות בריתה באירופה ובמזרח התיכון, לרבות ישראל ומצרים, כדי לזהות את הצרכים ולהניע אותן להשקיע בעזה. בוועידת

קהיר שהתקיימה באוקטובר 2014 לאחר מבצע 'צוק איתן' ניתנו התחייבויות להעברת כ-5 מיליארד דולר לפלסטינים, כאשר מחצית הסכום יועדה לשיקומה של עזה. עם זאת, מרבית ההתחייבויות הללו לא קוימו עדיין. הממשל השקיע רבות ביחסיו עם מדינות המפרץ ובייחוד עם ערב הסעודית, ועליו לנצל את השפעתו כדי להביא לקיומן של חלק מן ההתחייבויות, ולהגדיל את היקף הסיוע המועבר לעזה.

שיפור במימוש הסיוע: ארצות הברית צריכה להבטיח כי ועידות הסיוע הבינלאומיות העתידיות לא יישאו אופי של שיח פומבי, ושלא יופעל לחץ על מדינות להגדיל את התחייבויותיהן הכספיות לצורך השגת רווחים פוליטיים – התחייבויות שלא יעמדו בהן לאחר מכן. אחת הבעיות שמהן סובלת עזה היא כישלון המתמיד של מדינות בקיום התחייבויותיהן תוך המצאת תירוצים שונים, ביניהם התחייבויות כפולות קודמות; התחייבויות שעלולות לא להתממש במשך שנים רבות, או לא לבוא לידי מימוש בכלל. עובדה זו פוגעת בתכנון ויוצרת ציפיות בלתי מציאותיות. מה שנדרש במקום זאת הוא פעולה משמעותית ואפקטיבית למדי לשיפור המצב – ולא פעולות פוליטיות סמליות שאין להן המשך.

הגברת הנוכחות האמריקאית בעזה: נכון לעת הזו, אף פקיד ממשלתי אמריקאי אינו יכול להיכנס לעזה. מובן שקיימים שיקולים ביטחוניים ופוליטיים המגבילים את יכולתה של ארצות הברית לפעול בעזה, אולם דיפלומטים אירופים נכנסים לעזה בלי לקיים קשר עם חמאס. לארצות הברית יש משקיפים אחדים בשטח – היא מקיימת עתה שיחות ועידה בוויאדאו עם אנשי עסקים מובילים בעזה, ומעסיקה עובדים שאינם אזרחי ארצות הברית. היא אינה זקוקה לנוכחות רבה, אך עליה להיות מסוגלת לשלוח נציגים לרצועה מעת לעת. ארצות הברית אינה צריכה לפתוח נציגות בעזה אלא להשתמש בנציגויות של בעלות בריתה, כפי שהיא משתמשת בנציגות של נורווגיה, למשל. שינוי כזה יסייע לארצות הברית להשיג מודעות מצבית טובה יותר לצורך קביעת מדיניותה, וימחיש את העניין ואת הרצון שלה לסייע לעזה. חזרת הרשות הפלסטינית לעזה תסלול את הדרך לנוכחות שגרתית יותר של ארצות הברית באזור זה.

יצירת מנגנונים לשמירה על הפסקת האש בין חמאס לישראל: מדיניותה של ארצות הברית כלפי עזה התאפיינה בתגובתיות ובמענה להתנגשויות בין ישראל לחמאס. במקום לפתוח בפעילות דיפלומטית רבה כל אימת שמתרחשת מלחמה, יכולה ארצות הברית לסייע ביצירת מנגנון שיעזור לישראל ולחמאס לשמר את הפסקת האש באמצעות המשך רמת המעורבות הגבוהה שמפגינה הקהילה הבינלאומית בעת מלחמה, גם בעתות שלום. על ארצות הברית לפעול בתיאום מלא עם מצרים ולהימנע מדחיקתה הצידה, שכן מצרים נמצאת בעמדה הטובה ביותר למלא תפקיד זה ובמיוחד עתה, לאור השיפור שחל ביחסיה עם חמאס.

ניהול ההסלמה בין ישראל לחמאס: לאחר שלוש מלחמות בין ישראל לחמאס תוך חמש שנים (2009–2014), סבב לחימה חדש נראה כעניין של זמן בלבד. ארצות הברית יכולה לנקוט כמה וכמה צעדים כדי לצמצם את המחיר של העימות הבא:

א. אחד העקרונות הבסיסיים בתמיכתה של ארצות הברית בישראל הוא עמידה על זכותה של ישראל להגן על עצמה. בה בעת ניתן ללוות את התמיכה הציבורית בדיפלומטיה חשאית, שמטרתה לעודד את ישראל להכפיל את מאמציה להימנע מפגיעה באזרחים.

ב. בכפוף לתוצאותיו של תהליך הפיוס הפנים-פלסטיני, על ארצות הברית לנקוט צעדים במטרה להניא את ישראל מכיבוש מחדש של רצועת עזה ומניסיון למוטט את חמאס, שכן צעד כזה יגבה מחיר כבד מאוד מישראל ויהיה קשה ביותר לניהול מבחינת העמדות הבינלאומיות, אך ייתכן שארצות הברית לא תידרש לכך. ניתוח שבוצע באחרונה חשף כי חרף האיומים החוזרים ונשנים, זו אינה מטרתה של ישראל בשנים האחרונות.³⁰ באוגוסט האחרון אמר בכיר במערכת הביטחון של ישראל במפורש כי "ישראל מעוניינת ביציבותו של שלטון חמאס בעזה, שכן החלופה גרועה במידה רבה".³¹

ג. כאשר יפרוץ עימות תצטרך ארצות הברית לשתף פעולה עם ישראל, עם מצרים ועם הקהילה הבינלאומית במתן סיוע הומניטרי לעזה גם במהלכו, ולא רק עם שוך הקרבות. גישה זו, אשר באה לידי ביטוי גם במהלך מבצע 'צוק איתן', נדרשת על מנת להבטיח אספקת מזון ולמנוע התפרצות מחלות.

ד. אחד התסכולים שהביעו תורמים בינלאומיים הוא שהשקעתם בתשתיות נמחקת לעתים קרובות בפעולות צבאיות. לדוגמה, במבצע 'צוק איתן' הפגיזה ישראל את מאגר הדלק של תחנת הכוח היחידה הפועלת ברצועה, וגרמה לניתוק אספקת החשמל לעיר עזה ולחלקים רבים אחרים ברצועה. ארצות הברית יכולה לפעול בשיתוף עם בעלות בריתה כדי לדחוק בישראל – ובחמאס – ליצור אזורי מקלט או אזורים בטוחים להגנה על תשתיות חיוניות שהוקמו במימון הקהילה הבינלאומית. יש לעשות זאת תוך מזעור כל הסיכונים הביטחוניים והשימוש שעושה חמאס באתרים מוגנים מסוג זה לצורך שיגור רקטות לעבר ישראל.

הערות

- 1 Voice of America, "US Citizens Advised to leave Gaza Following Attack on Diplomatic Convoy," October 16, 2003, <https://www.voanews.com/a/a-13-a-2003-10-16-22-us-66299382/541916.html>
- 2 The White House, President George W. Bush, "Letter From President Bush to Prime Minister Sharon," April 14, 2004, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/04/20040414-3.html>

- Martin S. Indyk, "The Day That Bush Took Gaza," Brookings, April 25, 2004, <https://www.brookings.edu/opinions/the-day-that-bush-took-gaza/> 3
- Glen Kessler, "Palestinian Leader is Urged to Confront Military Groups," *The Washington Post*, October 21, 2005, http://saveisraelcampaign.com/atad/Articles.asp?article_id=7205 4
- Paul Morro, "International Reaction to the Palestinian Unity Government," Congressional Research Service, May 9, 2007, <http://congressionalresearch.com/RS22659/document.php> 5
- Conal Urquhart, "Iran Replaces EU as Top Palestinian Donor," *The Guardian*, January 15, 2007, <https://www.theguardian.com/world/2007/jan/15/israel.iran> 6
- "U.S. may ease sanctions, Palestinian minister says," Reuters, April 18, 2007, <http://www.reuters.com/article/idUSL13837362> 7
- ש.מ. 8
- David Rose, "The Gaza Bombshell," *Vanity Fair*, March 3, 2008, <http://www.vanityfair.com/news/2008/04/gaza200804> 9
- "Report: Hamas boycott could be counter-productive," Middle East Online, January 31, 2007, <http://www.middle-east-online.com/english/?id=19358> 10
- "U.S. Assistance Is Training and Equipping Security Forces, but the Program Needs to Measure Progress and Faces Logistical Constraints," Government Accountability Office (GAO), May 11, 2010, <http://www.gao.gov/products/GAO-10-505> 11
- "Report: Hamas boycott could be counter-productive." 12
- David Rose, "The Gaza Bombshell." 13
- Tovah Lazaroff, "Trump: Israeli-Palestinian Peace would be the 'Ultimate Deal'," *The Jerusalem Post*, November 12, 2016, <http://www.jpost.com/Israel-News/Trump-Israeli-Palestinian-peace-would-be-ultimate-deal-472404> 14
- Ben Kamisar, "Trump open to one-state or two-state solution in Middle East," *The Hill*, February 15, 2017, <http://thehill.com/policy/international/319673-trump-open-to-one-state-or-two-state-solution-in-middle-east> 15
- Conversation with former official in the Obama administration, May 1, 2017. 16
- Barak Ravid and Amir Tibon, "Alongside Ultimate Deal, Trump Administration ראו, למשל: Eyes Preventing Gaza's Next Crisis," *Haaretz*, April 7, 2017, <http://www.haaretz.com/israel-news/.premium-1.781860> 17
- Ahmad Melhem, "Israeli-Palestinian water pact raises hopes, suspicions," al-Monitor, July 25, 2017, <https://goo.gl/MLxHwM> 18
- סדנא בהשתתפות נציגים של ארגונים בינלאומיים ו-NGO הפועלים ברצועת עזה, שנערכה במכון למחקרי ביטחון לאומי ב-25 במאי, 2017. 19
- Raphael Cohen, et al., "From Cast Lead to Protective Edge: Lessons from Israel's Wars in Gaza," RAND Corporation, 2017, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1888.html 20
- Shlomi Eldar, "Hamas Serious About Palestinian Reconciliation Deal," Al-Monitor, November 2, 2017, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/11/israel-palestinians-hamas-fatah-gaza-strip-crossing-points.html> 21
- Ynet, "Greenblatt Calls on Palestinians to 'Recognize Israel'," October 2, 2017, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-5024088,00.html> 22
- Ron Kampeas, "With America's blessing, Abbas signals a reconciliation with Hamas," Jewish Telegraphic Agency (JTA), October 3, 2017, <https://www.jta.org/2017/10/03/news-opinion/united-states/with-americas-blessing-abbas-signals-a-reconciliation-with-hamas> 23
- Uri Savir, "US Optimistic About Mideast Peace Deal," Al-Monitor, November 5, 2017, 24

- https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/11/israel-palestinians-us-donald-trump-jason-greenblatt-abbas.html?utm_campaign=20171106&utm_source=sailthru&utm_medium=email&utm_term=Daily%20Newsletter
- Tal Shalev and Lahav Harkov, *The Jewish Insider*, October 30, 2017, <http://jewishinsider.com/13063/kafe-knesset-october-30/> 25
- Savir, *Al-Monitor*, November 5, 2017. 26
- Zanotti, Jim, "U.S. Foreign Aid to the Palestinians," Congressional Research Service, December 16, 2016, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS22967.pdf> 27
- UNRWA in Figures, as of January 1, 2015, https://static1.squarespace.com/static/57054e469f72662c3218167e/t/5799095403596e37a0420229/1469647190254/unrwa_in_figures_2015.pdf 28
- Zanotti, "U.S. Foreign Aid to the Palestinians." 29
- Cohen et al., "From Cast Lead to Protective Edge: Lessons from Israel's Wars in Gaza." 30
- Ronen Bergman, "Israeli gov't 'interested in the stability of Hamas rule in Gaza'," *Ynet*, August 29, 2017, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-5009257,00.html> 31

הכותבים

עמרי אלעד – מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.
תא"ל (בדימוס) שלמה ברום – חוקר בכיר ועורך 'מבט על' במכון למחקרי ביטחון לאומי.

גדעון ברומברג – חוקר ב־EcoPeace Middle East
ד"ר בנדטה ברטי – חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי.
אילן גולדנברג – עמית בכיר ומנהל התוכנית לביטחון המזרח התיכון של 'המרכז לביטחון אמריקאי חדש'.

ד"ר יואל גוז'נסקי – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר ג'וליה ג'ורדנו – מנהלת יחסים בינלאומיים ב־EcoPeace Middle East
עומר דוסטרי – מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.
תא"ל (מיל.) אודי דקל – מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר אופיר וינטר – חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
פרופ' ערן ישיב – אוניברסיטת תל אביב; ראש התכנית כלכלה וביטחון לאומי במכון למחקרי ביטחון לאומי.

אנה כתרן – עוזרת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
בר לופו – מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר גליה לינדנשטראוס – חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר קובי מיכאל – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר שירה עפרון – חוקרת מדיניות ויועצת מיוחדת בנושא ישראל במרכז למדיניות ציבורית במזרח התיכון, מכון ראנד, ארצות הברית.
ד"ר עודד ערן – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר ג'ורדן ר. פישבך – חוקר מדיניות בכיר ומנהל שותף במרכז להתמודדות עם סוגיות מים ואקלים, מכון ראנד, ארצות הברית.

אליזבת צורקוב, חוקרת, "גישה" Legal Center for Freedom of Movement
ד"ר ענת קורץ – מנהלת המחקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
אלון ריגר – עוזר מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
יורם שוייצר – חוקר בכיר וראש התכנית לטרור ומלחמה בעצימות נמוכה במכון למחקרי ביטחון לאומי.
סימה שיין – חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי.

ספרים בעברית בהוצאת המכון - 2014

- ענת קורץ, אודי דקל, בנדטה ברטי, עורכים, משבר רצועת עזה – מענה לאתגר, 2018.
- שלמה ברום, ענת קורץ, עורכים, הערכה אסטרטגית לישראל 2017-2018, 2018.
- גבי סיבוני, קובי מיכאל וענת קורץ, עורכים, שישה ימים וחמישים שנה, 2018.
- יורם פרי, מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של צה"ל, 2017.
- אליאב ליבליך, ואן אלטרמן, המשפט ההומניטרי הבין-לאומי בעימותים מזוינים על-לאומיים ואסימטריים: אתגרים עכשוויים מרכזיים, 2017.
- שמואל אבן, דוד סימן טוב, עורכים, אתגרי קהילת המודיעין בישראל, 2017.
- מאיר אלרון, גבי סיבוני, קובי מיכאל, עורכים, "אסטרטגיית צה"ל" בראי הביטחון הלאומי, 2016.
- קובי מיכאל, יואל גוז'נסקי, המרחב הערבי בנתיב הכישלון המדינתי, 2016.
- אפרים לביא, החברה הערבית-הפלסטינית במדינת ישראל: עת לשינוי אסטרטגי, 2016.
- יורם שוייצר, עומר עינב, עורכים, המדינה האסלאמית: דגל שחור מתנוסס מעליה, 2015.
- זכי שלום, ישראל, ארצות הברית והמאבק על הקפאת הבנייה בהתנחלויות 2009-2010, 2015.
- ענת קורץ, שלמה ברום, עורכים, 'צוק איתן' – השלכות ולקחים, 2014.

במכון למחקרי ביטחון לאומי התנהל במהלך 2017 פרויקט לבחינת המצב ברצועת עזה, שהתייחס לתנאים הפוליטיים, הכלכליים, התשתיתיים והביטחוניים השוררים באזור, על ביטוייהם השלובים והשלכותיהם קצרות הטווח וארוכות הטווח. הפרויקט התבסס על ניתוח המצב ברצועה מהיבטים שונים, שלהם מוקדשים המאמרים הכלולים בקובץ זה. תכליתו הייתה לספק בסיס מחקרי לטענה בזכות הערכה מחודשת של מדיניות ישראל ביחס לאזור והנעת תוכנית שיקום בינלאומית עבורו, על יסוד הערכה כי מתעצמת ברצועה בעיה חריפה בתחום התשתיות, שהיא רוויית סכנות הומניטריות ואיומים ביטחוניים.

מהמאמרים הכלולים בקובץ זה עולות מסקנות שמשמעויותיהן יחד ולחוד הן שמהלכים לשיקום הרצועה הם צורך השעה. הערכה נוספת היא כי רישומו של מפעל שיקום יהיה ניכר רק לאורך זמן. למרות זאת, יש לגבש את פרטיו של מפעל השיקום ולנקוט צעדים בהתאם, במטרה להעלות עם הזמן את הסיכוי לצמצם את גורמי הסיכון שמקורם באזור ולבסס רגיעה חברתית וביטחונית, שניתן להעריך כי תוסיף מוטיבציה להשקעה בתשתיות באזור. אשר למבנהו של מפעל השיקום, מומלץ לתכננו ולבצעו במעורבות מחויבת וארוכת טווח מצד מוסדות ומדינות במזרח התיכון ובמערכת הבינלאומית. זאת, כדי לספק לו תוקף ולגיטימציה רחבים ככל האפשר, וכן את המשאבים הרבים שיידרשו לקידומו.

העורכים:

ד"ר ענת קורץ, חוקרת בכירה ומנהלת המחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

תא"ל (מיל.) אודי דקל, מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי

ד"ר בנדטה ברטי, חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי

ISBN 978-965-92659-2-3

9 789659 265923

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
ISRAEL

INSS
המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
אוניברסיטת תל אביב
UNIVERSITY